

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

NADİR ŞAH DÖNEMİNDE AFGANİSTAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sayed Shafiqula SADAT

Enstitü Anabilim Dalı : Tarih

Enstitü Bilim Dalı : Yeniçağ Tarihi

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Muhammed Bilal ÇELİK

NİSAN- 2017

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

NADİR ŞAH DÖNEMİNDE AFGANİSTAN

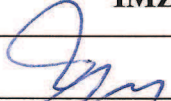

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sayed Shafiqula SADAT

Enstitü Anabilim Dalı : Tarih

Enstitü Bilim Dalı : Yeniçağ Tarihi

Bu tez 25/04/2017 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Prof. Dr. Azmi ÖZCAN	Başarılı	
Doç. Dr. Muhammed Bilal ÇELİK	Başarılı	
Yrd. Doç. Dr. Şefaattin DENİZ	Başarılı	

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iv
ÖZET	v
SUMMARY	vi

GİRİŞ **1**

BÖLÜM 1: NADİR ŞAH DÖNEMİNE KADAR AFGANİSTAN

1.1. 15. Yüzyıla Kadar Afganistan.....	13
1.2. Babürlüler, Özbekler ve Safeviler Döneminde Afganistan.....	17
1.3. 17. Yüzyıla Kadar Doğu Cephesinde Afganistan Halkının Mücadelesi.....	18
1.3.1. Babürlü Devleti'ne Karşı Ruşanîlerin Öncülüğünde Halk Hareketi.....	19
1.4. Afganistan Halkının Güney Cephesindeki Mücadelesi	21
1.4.1. 1709-1715 Yılları Arasında Mirveys Hotekî'nin Mücadelesi	23
1.4.2. 1709-1738 Yılları Arasında Kandahar'da Hotekî Devleti	26
1.4.3. 1712-1725 Yılları Arasında Şah Mahmud Döneminde Hotekî Devleti.....	29
1.4.4. 1721-1729 Yılları Arasında Şah Mahmud'un Safevilerle Mücadelesi	30
1.5. Batı Cephesinde Afganistan Halkının Mücadelesi	31
1.6. 1717-1731 Yılları Arasında Yerel Abdalî Hükümeti.....	33

BÖLÜM 2: NADİR ŞAH VE DÖNEMİ

2.1. Doğumu ve Gençlik Yılları ve Yetiştği Ortam	37
2.2. Nadir'in Şah II. Tahmasb'ın Ordusuna Girişi.....	40
2.3. Nadir'in Melik Mahmud'la Mücadelesi ve Meşhed'i Ele Geçirmesi.....	42
2.4. Nadir'in Abdalîlere Karşı Verilen Mücadele.....	43
2.4.1. Horasan'da Abdalîlerle Savaşması ve Herat'ın Ele Geçirmesi.....	43
2.4.2. Pul-ı Malan ve Ferah illerini Ele Geçirilmesi	45
2.4.3. Galzaylar'ın İsfahan'dan Kovuluşu	46
2.4.4. Galzaylar'ın İran'daki Hâkimiyetlerine Son Verilmesi	47

2.4.5. Safevi Devleti'nin Zayıflaması ve Nadir'in Şah Vekili Olması	49
2.4.6. Nadir'in Şah Seçilmesi.....	50
2.5. Nadir Şah'ın Seferleri	52
2.5.1. Osmanlı Devleti'yle Savaşları.....	52
2.5.2. Uman ve Maskat'a Seferi	54
2.5.3. Hindistan Seferi.....	56
2.5.4. Herat Şehri'nde Tahta Oturması	57
2.5.5. Batı Türkistan Seferi	58
2.5.6. Dağıstan Seferi	59

BÖLÜM 3: NADİR ŞAH'IN AFGANİSTAN'I FETHİ

3.1. Kandahar'a Yürümesi	61
3.2. Afganistan'ın Kuzey Topraklarını Ele Geçirmesi.....	67
3.3. Gazne Vilayeti'ni Ele Geçirmesi	70
3.4. Kabil Eyaleti'ni Ele Geçirmesi	72
3.5. Celalabad ve Peşaver Şehirlerini Ele Geçirmesi.....	75

BÖLÜM 4: NADİR ŞAH'IN AFGANİSTAN'DA KURDUĞU DÜZEN

4.1. İdari Yapı	78
4.2. Toplumsal Düzen	81
4.3. Şehirlerin Durumu ve İmar Faaliyetleri	84
4.4. 1700-1750 Yılları Arasında Afganistan'ın Ekonomik Durumu	86
4.5. Nadir Şah Avşar'ın Yaptırdığı Göçler	89

SONUÇ.....	91
KAYNAKÇA	97
ÖZGEÇMİŞ.....	102

KISALTMALAR

b	: Baskı/ Basım
C	: Cilt
Doç	: Doçent
Dr	: Doktor
Porf	: Profesör
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
İÖ	: İslamiyetten Önce
İS	: İslamiyetten Sonra
s	: Sayfa
S	: Sayı
ss	: Sayfalar
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
vb	: Ve benzeri, ve diğerler
vs	: Ve saire
Yrd.	: Yardımcı
yy	: Yüzyıl

Tezin Başlığı: Nadir Şah Döneminde Afganistan**Tezin Yazarı:** Sayed Shafiqula SADAT **Danışman:** Doç. Dr. Muhammed Bilal ÇELİK**Kabul Tarihi:** 25 Nisan 2017**Sayfa Sayısı:** vı (ön kısım) + 102 (tez)**Anabilimdalı:** Tarih**Bilimdalı:** Yeni Çağ

Büyük Horasan'ın bir parçası konumunda olan Afganistan'da ortaya çıkan siyasi, içtimaî ve iktisadî olaylarla alâkalı farklı yorumlar ve analizler ile karşılaşmaktayız. Bu analizlerin farklılığının temel sebebi, Türkiye'de Afganistan hakkında çalışmaların oldukça sınırlı olmasıdır. Türkiye'de Afganistan ile ilgili müracaat eserleri bulunuyor olsa da, çoğu batılı yazarlar tarafından kendi anlayışları çerçevesinde kaleme alınmıştır.

Yüksek lisans tezi olarak ele aldığımız "Nadir Şah Döneminde Afganistan" başlıklı çalışmamızda, Afganistan'dan edindiğimiz (Peştunca, Derice ve Farsça) kaynaklardan daha fazla istifade edilmeye çalışıldı. Türkçe ve İngilizce kaynakları da göz ardı edilmemiştir. Ayrıca Afganistanlı tarihçilerin eserlerine başvurarak çalışmamıza ilişkin verilerden yararlanılmaya çalışılmıştır.

Dört ana bölümden oluşan çalışmanın giriş kısmı Afganistan'ın coğrafi yapısına ayrılmıştır. Burada, ülkenin coğrafi ve sosyal yapısı, etnik kimliği ele alınmıştır. Birinci bölümde, Nadir Şah dönemine kadar Afganistan'ın tarihi incelenmiştir. Bu bölüm içerisinde Babürlü, Şibanî ve Safevi devletleri döneminde Afganistan, ülkenin doğu, güney ve batı cephesindeki halkın mücadeleleri ve Kandahar'da Hotekî ve Herat'ta Abdalî devletleriyle ilgili bilgi verilmiştir. İkinci bölüm, Nadir Şah'ın hayatı, Tahmasb Kulu Han'ın ordu komutanı olması, Abdalîler ve Galzaylılar'ı İran'dan çıkarması ve fetihleri gibi konulara ayrılmıştır. Üçüncü bölümde de, Nadir Şah'ın Afganistan'ı fethetmesi hakkında geniş bilgi verilmiştir. Dördüncü bölümde ise, Nadir Şah döneminde Afganistan'dan söz edilmiştir. Bu çerçevede Nadir Şah'ın Afganistan'da kurduğu idari ve sosyal düzen, bölgeye başka yerlerden yaptırılan göçler, imar ve iskân faaliyetleri gibi konular ele alınarak dönemin öne çıkan hususları incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Afganistan, Hotekî Devleti, Abdalî Devleti, Nadir Şah, Şah Eşref

Sakarya University Institute of Social Sciences Abstract of Master's Thesis

Title of the Thesis: Afghanistan in the Reign of Nadir Shah

Author: Sayed Shafiqula SADAT

Supervisor: Assoc. Prof. Muhammed Bilal ÇELİK

Date: 25 April 2017

Nu. of pages: v1 (pre text) +102 (main body)

Department: History

Subfield: Early Modern Period

We encounter with different interpretations and analysis relating to the political, social and economic events in Afghanistan as being part of the Great Khorasan. The basic reason of the difference of these analysis is that the researches on Afghanistan in Turkey are very limited. Even if there are reference studies about Afghanistan exist in Turkey, most of them were written by the western authors with their own point of view.

In this master's thesis titled "Afghanistan in the Reign of Nadir Shah", Pashto, Dari and Persian sources obtained from Afghanistan were used as the main sources. Turkish and English sources were not disregarded either. Afghan historians' studies were also applied in order to utilize their related information in this study.

The introduction of the work, which consists of four main chapters, is dedicated to the geographical structure of Afghanistan. It addressed the geographical and social structures with ethnic groups of the country, In the first chapter, main subject is Afghanistan up to the period of Nadir Shah. In this chapter, information related to Afghanistan during the Mughal, Shibani and Safevid Empires, struggles in the east, south and west lines, and Hotekî State in Kandahar and Abdali State in Herat were given. The second chapter is about the life of Nadir Shah, becoming Tahmasb Kulu Khan the army commander and how he got Abdali and Galzai out of Iran and his conquests. In the third chapter focuses on how Nadir Shah seized Afghanistan. In the fourth chapter, Afghanistan during Nadir Shah Period was mentioned. In this context, it is pointed important issues of the time, like administrative and social order established by Nadir Shah in Afghanistan, forced emigrations from other regions, development and settlement operations.

Keywords: Afghanistan, Hotekî State, Abdalî State, Nadir Shah, Shah Ashraf

GİRİŞ

Orta ve Güneydoğu Asya ülkelerinin arasında bir mevkide olan Afganistan, sahip olduğu bu stratejik konumu sebebiyle tarih boyunca komşu devletlerin istilâsına uğramıştır. Dolayısıyla bugünkü Afganistan topraklarını, batıdan doğuya ve kuzeydoğudan batıya istila eden devletler, ülkede derin izler bırakmıştır. Bu bağlamda milattan önceki tarihlerde Ariler (M.Ö. 1500-500) ve İskender (M.Ö. 334-325) Kuşanlılar (M.Ö. 200) sırayla bölgede hüküm sürmüştür. M.S. ise Eftalit Devleti, 600 yılına kadar bölgede hâkimiyetini sürdürmesinin ardından, batıdan İslam ordularının saldırılarına maruz kalmıştır. Daha sonra ülkeye Tahiri, Saffari, Sâmânî, Gazneli, Selçuklu ve Gurri devletleri sırayla hükmetmiştir. Bu sürecin akabinde Moğol istilasına uğrayan Afganistan, on beşinci yüzyılda Timurîler sülâlesinin hâkimiyeti altında girdikten sonra Safevi, Şîbanî ve Babürlü devletlerinin istilalarıyla anarşi ortamına sürüklenmiştir. Dolayısıyla 16. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Afganistan içinde ve çevresinde yaşanan siyasi olayların tamamı bu ülkenin aleyhine neticelenmiştir.¹ Bu süreçte Afganistan bölgesi, merkezi gücünü ve milli özgürlüğünü, ekonomisi ve ticaret hacmiyle birlikte kaybetmiştir.

Afganistan'ın doğusu ve kuzeyinde gerçekleşen mücadelelerinin sonucunda bölgenin kuzey ve güneydoğudaki illeri Özbek, Babürlü ve yerli hükümdarların (Kabilşahiler) idaresinden kurtuldular. Ancak ülkenin batı ve güney vilayetlerinde İran Safevi Devleti gücünü koruyordu. Safevi Devleti, Herat, Endhuy, Kandahar ve Belucistan'da bağımsızlık mücadelelerini şiddetle ve toplu katliamlarla bastırdı ve bunun ardından on sekizinci yüzyıla kadar böyle bir siyaset güderek halkın mücadelelerini engellemeyi başardı. Ancak bu mücadele verenlerin bir yerdeki mücadeleleri sönüp yok olduğunda başka bir yerde yeniden alevlenmekteydi. Bu durumda ilk defa, Ruşanî Aşireti bu hareketin gelişim sürecinde yer alarak Hindistan Babürlü Devleti'ne karşı mücadelesine başladı.² Ruşanî Aşireti'nin lideri olan Bayezid Ensari, Babür Devleti'ne cihad ilan ederek Peşaver'e nüfuz etti. Bayezid'in vefat etmesiyle 20 bin süvari, Babürlü ordusuyla çatışmak için Bayezid Ensari'nin oğlu Celaleddin'in çevresinde toplandı.

¹ Yavuz Selim, *Afganistan ve Dostum*, ATO yay., Ankara 2004, s. 37,

² Mir Gulam Muhammed Gubar, *Afganistan der Mesir-i Tarih*, Metbaayı Devleti yay., Kabil 1967, s. 308.

Celeleddin'in önderliğindeki bu hareket Peşaver'deki Babürlü valisi Hamid Han Buharî'yi öldürerek Babürlü Devleti'nin Kabilistan ile olan irtibat yollarını kesmeye muvaffak oldu. Ardından Celeleddin'in yeğeni Ehdad onun yerine geçerek 1612 yılında Kabil'in güneyinde bulunan Çerh ve Luger dağlarını merkezi haline getirdi. Ancak 1614 yılında Şah Cihan ordusunun saldırısına uğrayan Ehdad bu saldırıda 3.000 kayıp vererek Kandahar'a çekildi. 1626'da Ehdad'ın öldürülmesiyle Abdülkadir mücadelenin önderliğini üstlendi ve 1627'de Şah Cihan'ın gönderdiği orduyu yendi.³

1694'te Safevi Devleti fermanıyla Gurgin Han, Afganistan'ın batısındaki Kandahar'a vali olarak atandı. Güçlü bir Gürcü muhafız alayına ve 20 bin Safevi askerine sahip olan bu şahıs Kandahar'a vardığında şiddet ve öfkeyle hâkimiyetini sürdürdü.⁴ Ardından Rüstem'in yardımıyla, Devlethan liderliğindeki Abdalîleri Ergestan çevresinden kovarak, Gereşk ve Ferah'a sürgün etti. Bununla yetinmeyen Gurgin onların arazilerini Galzaylara verdi. Ancak Mirveys önderliğinde Galzaylar zamanla Kandahar'daki İran iktidarına şiddetle muhalefet etmeye başladılar. Gurgin'in Afganlara yaptığı zulmü gören Mirveys, Şah Hüseyin Safevi'ye bir mektup yazdı. Bu mektupta Gurgin'in zulmü anlatılarak adalet talep edildi. Ardından da ülkenin batısında düzen getirmek için kurulan heyet, Abdalî, Galzay, Özbek ve Beluç aşiret reislerini bir araya getirdi ve mücadeleleri neticesinde 1709'da Kandahar'da Hotekî Devleti, ardından ise Herat'ta Abdalî Hükümeti kuruldu. Böylece Afganistan'ın batı toprakları Safevi Devleti'nin yönetiminden çıkıp Abdalîler ve Hotekîler tarafından yönetilmeye başladı.

22 Kasım 1688 tarihinde Dezgird Köyü'nde İmam Kulu Bey'in oğlu olarak dünyaya gelen Nadir, 1704'te Horasan bölgesini yağmalayan Özbekler tarafından annesi ile birlikte esir düşmüştü. Dört sene sonra hapisten Abiverd'e dönen Nadir Abiverd hâkimi Baba Ali Bey'in hizmetine girmiş, yeteneği ve cesareti ile Baba Ali Bey'in dikkatini çekerek önce "Eşikağası", sonra da minbaşı (binbaşı) makamına yükselmiştir.⁵ Kısa sürede Abiverd muhafızlarının başına komutan olan Nadir, 1723 yılında Baba Ali'nin ölümüyle Abiverd valisi olmuştur ve günden güne bölgedeki hâkimiyetini güçlendirerek çevresindeki isyancıları kendisine tabi kılmıştır.

³ Siddik Farhang, *Afganistan der Panc Karn-ı Ahir*, İrfan yay., Meşhed 1993, ss. 81-82.

⁴ Abdilhey Habibi, *Tarih-i Muhtasar-ı Afganistan*, Meyvend yay., Kabil 1971, s. 53.

⁵ Nasir Necmi, *Nadir Şah o'kab-i Kelat*, Kutinberg yay., Tahran 1382 hş., s. 29.

Nadir günden güne güçlenirken Safevi Devleti zeval bulmaktaydı. 17. yüzyılın sonunda Safevi Devleti, Şah Süleyman'ın iktidara geçmesiyle bir anarşi ve buhran içine düşmüştü. Bu durumdan yararlanan Kandahar'daki Galzaylar, İran'a saldırmaya geçmiştir. Ardından Kandahar'da Mirveys Han önderliğindeki Hoteki Devleti, çevresindeki yerel idarecilerin desteklerini kazanarak günden güne bölgede gücünü artırmakla bağımsız bir devlet haline gelmiştir. Ancak Mirveys vefat ettikten sonra Kandahar ve çevresinde kendini güvenceye alan Şah Mahmud, Hoteki Devleti'nin iktidarına geçip Afganistan'ın siyasi ve idari birliğine odaklanmak yerine Safevi Devleti'nin içine düştüğü karışıklıktan faydalanarak doğrudan İran'a saldırma kararını vermiştir.⁶

1721 yılında emrindeki 28.000 Peştun, Özbek, Hezare ve Tacik askeriyle ve zayıf bir topçu kuvvetiyle Kirman üzerine yürüyen Şah Mahmud, şehri ele geçirdikten sonra İsfahan üzerine yürümüştür. Safevi payitahtına 100 kilometre mesafedeki Varzene Köyü'nde karargâhını kuran Şah Mahmud, İsfahan'a ilerlemeye devam etmiştir. Bu arada Şah II. Hüseyin kendisine dışarıdan bir türlü destek gelmeyince Şah Mahmud'a mücadeleyi bırakması için para ve mülk teklif etmiştir. Ancak bu teklifi Şah Mahmud tarafından kabul edilmemiştir. Bunun üzerine Şah Hüseyin, 12 Ekim 1722'de Şah Mahmud'a teslim olmaya karar vermiştir.

Böylece İran'da Safevi Devleti bir müddet için sona erip İran topraklarının bir kısmı Şah Mahmud önderliğindeki Afgan Hükümeti'nin yönetimi altına girmiş oldu. Şah Mahmud iki buçuk yıl süren hükümdarlığının ardından Şah Eşref Hotekî tarafından öldürülmüştür.⁷ Şah Eşref Hotekî İran'ın şehirlerini ele geçirmeye çalışmıştır. Nadir böyle bir durumda Afganistan'ın batı ve güneybatısından gelen tehlikeleri önemli görmüş, önce Melik Mahmud ve sonra da Abdaliler üzerine harekete geçmiş, onları itaat altına aldıktan sonra İsfahan'da Şah Eşref Hotekî'yle mücadeleye başlamıştır.⁸ Şah Eşref Hotekî, Nadir'in Meşhed'i Melik Mahmud'dan, Herat'ı da Abdalilerin elinden aldığını öğrenince süratle savaş hazırlıklarına başlayıp Bestam ve Simnan üzerinden Nadir üzerine hücumla geçti. Bu haberi öğrenen Nadir, 12 Eylül 1729'da Simnan'ı kurtarmak için Meşhed'den ayrılarak Sebzevar yoluyla Şah Eşref Hotekî üzerine yürüdü. Seydal Han, Bestam'da

⁶ Gubar, 1967, ss. 321-322.

⁷ Norullah Larudi, *Nadir Piseri Şemşir*, Dünya-ı Kitap yay., Tahran 1383 hş., ss. 19-24.

⁸ Rizazade Şafik, *Nadir Şah*, Veli Asr Yay., Tahran 1388 hş., s. 3; Necmi, 1382 hş.s. 64; Gubar, 1967, s. 325.

Nadir'in ordusuna yenilince⁹ Şah Eşref Hotekî Simnan kuşatmasını bırakıp Mehmandost Köyü'ne çekilerek yeniden savaşa hazırlandı. Nihayet 29 Eylül 1729'da Mehmandost'ta ortaya çıkan şiddetli çarpışmada Nadir'in topçu kuvvetleriyle yenildi. İsfahan'a kaçan Şah Eşref Hotekî bir yandan tekrar savaşa hazırlanmış; diğer yandan da Hemadan'da Osmanlı Devleti'nin muhafızı Abdurrahman Paşa'dan altın karşılığında asker istemiştir.¹⁰ Şah Eşref Hotekî topladığı kuvvetlerle birlikte İsfahan'dan Mürçe-i Hart'a geçmiştir. Ancak Mürçe-i Hart mevkiinde 12 Kasım 1729'da vuku bulan savaşta üçüncü kez mağlup edilmiştir. Ertesi gün Şah Eşref Hotekî İsfahan'daki¹¹ ailesini ve hazineyi yanına alarak Şiraz yoluyla Belücistan'a kaçmıştı. 16 Kasım 1729 tarihinde İsfahan'a giren Nadir, Şah II. Tahmasb'ı tekrar tahta geçirdi. Ardından Nadir Zerkand'da Şah Eşref Hotekî ve Galzaylar'ı son olarak ağır bir şekilde yenerek İran topraklarından uzaklaştırmıştır. İran'ı Afganlardan temizleyen Nadir, ülkenin eski topraklarını tekrar ele geçirmek için Osmanlı ve Rusya ile mücadelede bulunarak Azerbaycan, Gürcistan ve Dağıstan'ın bir kısmını fethetmiştir.¹² Ardından Tebriz'de olan Moğan Ovası'na gelen Nadir, İran şahı olarak seçilmiş ve ilk yaptığı iş Hindistan üzerine yürümek olmuştur. 1738 yılından itibaren Afganistan toprakları olan Kandahar, Endhuy, Belh, Gazne, Kabil, Celalabad ve Peşaver illerini sırasıyla ele geçirerek Hint topraklarına yönelmiştir.¹³ Hindistan'dan sayısız ganimetle dönen Nadir Şah, 1739 yılı sonunda Herat ve Belh üzerinden Batı Türkistan'a sefer düzenleyerek Merv Buhara'yı kendisine tabi kılmanın ardından 6 Aralık 1740'da Meşhed'e dönmüştür.¹⁴ Daha sonra Osmanlılarla üçüncü kez mücadelede bulunmuştur.

Nadir Şah Afganistan'ın kuzeyi ve güneyinde hâkimiyetini güçlendirdikten sonra güçlü feodal idarecileri ortadan kaldırmaya devam etmekte ve yerine kendi adamlarını atamaktaydı. Orta kentli sınıfı, sivil ve tüccarlar bölgede kamu emniyet ve güvenliğinin sağlanmasından yanaydı. Afganistan topraklarının idaresi Nadir Şah döneminde de

⁹ Jonas Hanway, *Zindegi-i Nadir Şah*, Far. Çev. İsmail Devlet Şahi, Bengah-i Tercüme Neşri kitab yay., Tahran 1346 hş., s. 27; Ahmed Keyhüsrevi, *Nadir Şah*, İrfan yay., Tahran 1386, hş., s. 18.

¹⁰ Larudi, 1383, ss. 66-67; Abdurrahman Ateş, *Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri*, Süleyman Demir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta 2001, s. 46.

¹¹ Muhammed Kazım Mervî, *Alemara-yı Nadiri*, c: III, M. Emin Riyahi, Nekşi Cihan yay., Tahran, 1364 hş., ss.115-118; Abdulvahid Seyyidi, *Nadir Şah Afşar Horasanî*, Saadet yay., Kabil 1385 hş., s. 41.

¹² Larudi, 1383, s. 74.

¹³ Necmi, 1382, ss. 138-145.

¹⁴ Mehmet Alpargu, M. Bilal Çelik, "Nadir Şah'ın Batı Türkistan Seferi ve Sonuçları", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c: 29, Temmuz 2009, s. 513.

eskiden kalmış olan on divanla yönetilmekteydi.¹⁵ Afganistan, adalet konusunda da sert ve çetin politika izlemekteydi. Ordunun yiyeceklerinin bir kısmı feodal beyler tarafından toplanan vergilerden ve bir kısmı da ordunun geçtiği yerlerden alınan vergilerden oluşmaktaydı.¹⁶ Nadir Şah'ın Afganistan topraklarına gelmesiyle Afganistan'ın toplumsal, kültürel ve ekonomik koşulları değiştiği gibi Babürlüler'in ve Mâverâünnehr Özbek devletlerinin müdahale ve mücadelelerine son verildi. Ayrıca aşiret devletlerine son veren Nadir, ziraat ve ticaret alanında gelişme için çok çabalamıştır. Nadir Şah döneminde Afganistan eyaletlerinde, önceki zamanlar gibi bazı valileri tekrar makamına getirerek işlerine devam ettirdi.

Nadir Şah Hindistan seferinden döndüğünde Afganistan'ın Belh, Herat, Kabil ve Gazne şehirlerinin her birinde takriben 400 zanaatkar ve 200'den fazla tacir ve zengin kişi mevcuttu. Bu durum bile ülkenin o dönemde sahip olduğu iktisadi açıdan ne kadar geliştiğini göstermekteydi. Nadir Şah'ın emriyle kurulan şehirlerden en önemlisi Nadirabad'dır. Bu şehir Kandahar'ın yeni şehrinin güneyinde taşlar ve çamurdan 6 ayda yapılmıştır. Nadir Şah 1738 yılında İran'dan Avşarlıları¹⁷ ve Bahtiyarî Aşireti'ni, Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinden bir grubu Afganistan şehirlerinde yerleştirmiştir. İlim ve zanaatkârlığa değer veren Nadir Şah âlimler, edebiyatçılar, filozoflar ve yazarlarının çoğu ilim ve fen bilgisini onun sarayında edinip hanedanın eğitim ve öğretimiyle uğraşırken bilime odaklandılar. Ancak Nadir Şah'ın hükümetinin sonlarında Afganistan'ın büyük şehirlerinde kütüphaneler imar edildi.¹⁸

19 Kasım 1747'de Sistan Habuşan'daki isyanları bastırmak amacıyla harekete geçen Nadir Şah Ferahabad'da ordugâhını kurduktan sonra gece bir suikastla öldürüldü.¹⁹

¹⁵ Gubar 1967, ss. 337-339.

¹⁶ M. R. Arunava, K. Z. Eşrefyan, *Nadir Şah-ı Avşar*, Çeviri Nergiz Turaevi, Selenge yay., İstanbul 2015, s. 60.

¹⁷ Bugün Afganistan'da yaşayan Avşarlar, Türkler'in önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Savaşlarda kafalarına taktıkları kırmızı külahlardan dolayı "Kızılbaş" da denilen bu grup, Türkçe ve Farsça'nın Deri şivesine yakın bir dille konuşurlar. Çoğu Şiiliğe mensup olan Avşar Türkleri, günümüzde çoğunlukla Afganistan'ın başkenti Kabil'in Kart-i Avşar denilen bir yerleşim merkezinde diğer soydaşlarla beraber yaşamaktadırlar. Avşarlar'ın nüfusu 1917 yılında Amerikan Kongresi Federal Araştırma Birimi tarafından yapılan Afganistan Ülke Araştırmasına göre %1 olarak ifade edilmektedir. Araştırmanın yapıldığı yıl, ülkenin nüfusu 19,5 milyon olduğuna göre Avşarlar'ın o zaman 105 bin civarında olduğu söylenebilir.

¹⁸ Gubar, 1967, ss. 355-357.

¹⁹ M. R. Arunava, K. Z. Eşrefyan 2015, ss. 218-219.

Çalışmanın Önemi

18. yüzyılın ilk yarısında İran topraklarında tarih sahnesine çıkan Nadir Şah başta İran tarihi olmak üzere Osmanlı, Türkistan ve Hindistan tarihi üzerinde derin izler bırakmıştır. İz bıraktığı yerlerden biri de bugünkü Afganistan topraklarıdır. Ana kaynaklar ile araştırma eserlerden faydalanılarak Afganistan'ın onun idaresinde geçirdiği dönem aydınlatılmıştır. Böylelikle Afganistan tarihinin az bilinen bir dönemi ortaya çıkartılmıştır.

Çalışmanın Amacı

Asya tarihinin en dikkat çeken hükümdarlarından bir olan Nadir Şah, büyük bir cihangir olarak pekçok yere sefer düzenleyerek fütühat gerçekleştirmiştir. Fethettiği yerlerden biri de bugünkü Afganistan ülkesidir. Bu çalışmayla, onun Afganistan'ı ele geçirme süreci incelendiği gibi, yaptığı fetihlerin kuru bir işgal ve ganimet anlayışından ibaret olmadığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Nadir Şah, Afganistan'ı kendisine tabi kıldıktan sonra burada başta şehirler ve barajlar kurdurma gibi önemli yatırımlar yapmış, bölgenin entelektüel seviyesini artırmak için de fethedilen diğer bölgelerden pekçok bilim adamını buraya yönlendirmiştir. Bu tez bir yandan Afganistan tarihinin az bilinen bir dönemine ışık tutması kadar bir yandan da esasında Nadir Şah ve devletinin Afganistan'daki varlığını, hizmetlerini ve ülkeye katkılarını analiz etmektedir.

Çalışmanın Yöntemi

“Nadir Şah Döneminde Afganistan” başlıklı çalışmada, Afganistan'dan edinilen (Peştunca, Derice ve Farsça) kaynaklardan daha fazla istifade edilmeye çalışılmıştır. Türkçe ve İngilizce kaynaklar da göz ardı edilmemiştir. Ayrıca Afganistanlı tarihçilerin eserlerine başvurularak tezde ortaya konulan veriler eksiksiz hale getirilmeye çalışılmıştır. Kaynak araştırmasının yanı sıra konuyla ilgili bilim adamlarıyla yapılan görüşmeler ve saha araştırması da tez de veri kaynağı olarak kullanılmıştır.

Günümüz Afganistan'ın Coğrafyası

Orta Asya'nın güneyi ve İran'ın doğusunda bulunan Afganistan, 652.225 km² alanı ile dünyanın kırkuncu büyük ülkesidir.²⁰ Toplamda 5.826 kilometre sınır uzantısı bulunan Afganistan'ın, kuzeyde Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan'la 2384 kilometre; güney ve güneydoğuda Pakistan'la 2430 kilometre, kuzeydoğuda Çin'in Sincan (Sinkiang) Eyaleti ile 76 kilometre, batıda ise İran'la 936 kilometre ortak sınırı bulunmaktadır.²¹ Ülkenin doğusundan batısına 1240 kilometre ve kuzeyinden güneyine 855 kilometre uzunluğu vardır. Açık denizlere uzaklığı 500 kilometre²² olan Afganistan, idari birim açısından 34 il ve 413 ilçeden oluşmaktadır.

Afganistan'ın kuzey ve doğu bölgesinin büyük bir bölümü dağlık ve kayalıklarla kaplı olup Hindukuş Dağları Afganistan'ın yarısından fazlasını kaplamakta, 600 km uzunluk ve 100 kilometre genişliğindedir.²³ Bu dağlar, ülkenin kuzeydoğusundan batıya ve güneybatıya uzanır ve ülkenin neredeyse tam ortasından geçmektedir. Stratejik anlamda da bu dağlar, Kandahar, Kabil ve Herat şehirlerinde önemli bir rol oynamaktadır. Hindukuş Dağları batıya doğru ilerleyerek yüksekliğini kaybetmekte ve İran sınırına yaklaştığı zaman artık alçak dağlar ve tepelere dönüşmektedir. 7.495 metre ile ülkedeki dağların en yükseği olan Pamir Dağı ülkenin kuzeydoğusunda bulunmaktadır.²⁴

Sürekli karla kaplı olan Hindukuş Dağları, sıcak yaz mevsiminde ülkeye büyük oranda su kaynağı olur ve etrafındaki yaylalar da tarım ve hayvancılığa uygundur. Ancak deniz kıyısına yakın olmayan bu dağlık bölgenin ilkbaharı yağışlı, yaz mevsimi kuru ve sıcak, kış mevsimi ise soğuktur. Dolayısıyla kırsal arazi ve dağlık bölgelere sahip olan Afganistan'ın iklimi ve havası, şehirden şehre değişim arz etmektedir. Merkezî bölgelerin havası, yükseklik ve yağış miktarı daha çok olduğundan diğer bölgelere oranla daha soğuktur.²⁵ Güney ve batı bölgelerinde, yağış miktarı az olduğundan hava sıcaklığı

²⁰ M. Azam Azimi, *Miras-i Ferhengi ve Gerdişgeri Der Afganistan*, Nigar yay., Kabil 1394 hş., s. 24.

²¹ Muhibulla Rahmeti, *İhtisar-i ez Coğrafya-yı Afganistan*, Peşaver 1999, s. 9; Said Behtiyari, *Atlas-ı Cami-i Gitaşınası*, Tahran 1390 hş., s. 57.

²² Fehim Koşa, *Merzha-yı Afganistan*, Frgevniyan yay., Şuburgan 1392 hş., ss. 24-25.

²³ Selim, 2004, s. 7.

²⁴ Konuyla ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Basir Ahmed Davlatabadi, *Şinasname-i Afganistan*, Çaphane Litografi Şehidkum yay., Kum 1993, ss. 166-194.

²⁵ Muhammd Yemin, *Afganistan: Tarih-i Felsefe-i Namguzar-i Şehrha ve Şhrekha*, Danişver yay., Tahran 1388 hş., s. 64.

yüksek ve kuru olup sıcak yazları ve daha ılıman kışları vardır. Dağlık bölgelerde kar ve buzuldan dolayı kabilelerin ve köylülerin dış dünya ile iletişimi kesilmektedir. Sert hava koşulları, nüfusun dağılımında da etkili olmuştur. Ayrıca bu ülkede geniş topraklar, derin vadiler, çöller, otlaklar ve ormanlık alanlar bulunmaktadır. Afganistan nehirlerinin, merkezdeki dağlardan ve doğu bölgesinden kaynak bulup batı ve güney bölgesine doğru aktıkları görülmektedir.²⁶ Dağların yüksek olması ve bu yüksekliğin oldukça sert eğimli olması sebebiyle, nehirlerin debisi çok ileri seviyede olup elektrik ve enerji üretmek mümkün olmaktadır.²⁷ Fakat yeterli ekonomik güce sahip olunamadığından, bu doğal kaynağın avantajları, elektrik üretimi veya ziraatta değerlendirilememektedir.

Afganistan zengin su kaynaklarına sahiptir. Kabil’de yerin 3-4 metre derinliklerinde bile su vardır. Ancak teknik nedenlerden dolayı bu yeraltı kaynaklarından çok az yararlanılmakta ve Afganistan nüfusunun sadece %22’si içilebilir suya erişebilmektedir. Geri kalan kısmı ise birçok bölgede su sıkıntısı ile karşı karşıya kalmaktadır.²⁸

Uygarlık akın ve göç yollarının üzerinde bulunan Afganistan heterojen bir nüfus yapısına sahiptir. Ülkede 1962 ve 1974 yıllarında yapılan iki nüfus sayımına göre genel olarak ülkenin nüfusu hakkında bir netice alınmış olsa da etnik gruplara ilişkin veriler gerçek olmayabilir. Çünkü ülkedeki etnik gruplar, kendi nüfuslarını olduğundan fazla gösterme eğilimindedirler. Ancak 1978’de yapılan nüfus sayımına göre ülkenin nüfusu 18 milyon,²⁹ 1997 nüfus sayımına göre ise 20 milyonken, 2005 nüfus sayımında bu rakam tahmini olarak 32 milyonun üzerine çıkmıştır. Nüfus bakımından Afganistan, dünyanın 47. ülkesidir. Başkenti Kabil olan Afganistan’ın bölgelerinde çok farklı dil ve bu dillerin lehçeleri konuşulmaktadır. Ülkenin milli dili Peştunca olmakla birlikte resmî diller olarak Peştunca ve Farsça (Derice) kabul edilmiştir. Ayrıca bu ülkede Peştunca ve Derice dillerinin dışında otuz dil daha da konuşulmaktadır.³⁰

²⁶ Sultan Ensari, *Danisteniha Piramun Coğrafiya-ı Umumi Afganistan*, Server yay., Tahran 1390 hş, ss. 770-766.

²⁷ Afganistan’ın akarsuları ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Behtiyari, 1390 hş, ss. 31-45.

²⁸ Konuyla detaylı bilgiler için bkz. Rahmeti, 1999, ss. 51-73.

²⁹ Ferhad Dağcı, *Savaşan Afganistan*, Rehmet yay., İstanbul 1985, s. 13.

³⁰ Behtiyari 1390, ss. 56-57; Mohammad Aleem, *Afganistan’da Siyasi Partiler Tarihçesi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2009, s. 18.

Afganistan’da 1980’den bu yana devam eden iç savaş, yaklaşık 6 milyon kişinin Pakistan, İran, Avrupa, Amerika ve Avustralya’ya göç etmesine neden olmuştur. Ülkenin etnik yapısı, düzgün bir ekonomi ve eğitim sistemi kurulmasını engellemiştir. Hatta bazı şehirlerde yol inşa edilememiştir. Yok denilecek miktarda kara yollarına sahip olan Afganistan’da araçların yetersizliği ve şehirdeki zor yaşam koşulları, iş ve gelir azlığı, gençleri iktisadi açıdan durumu iyi olan ülkelere mülteci olarak sığınıp çalışmaya sevk etmektedir. 2004 yılı Afganistan’ın merkezi istatistiklerine göre, nüfusun %98’i Müslüman olup bu oranın %80’i Sünni ve %18’i Şii’dir (İsmailiye dâhil). Diğer gruplar ise Hindu, Sih ve Hristiyandır. Afganistan’ın çeşitli sosyal ve siyâsal problemlerle uğraşması, bütçenin yetersizliği, geleneksel kültürel yapının nitelikli öğretmen eksikliği, okuryazarlığın yaygınlaşmasını ciddi derecede yavaşlatmıştır. Ülkenin yalnızca %38’i okuryazardır. Bu oranın %47’si erkek ve %15’i kadındır.³¹

Afganistan’ı coğrafi profiline göre başlıca 3 bölgeye ayırabiliriz:

1. Çoğunlukla tarım arazisi olan kuzey ovaları
2. Güneybatıdaki çöller, yarı kurak yaylalar
3. Bu iki bölgeyi ayıran merkezî yükseklikler ve Hindukuş Dağları

Bununla birlikte kuzeydoğudaki dağlarda aktif volkanların bulunması ve deprem ihtimalinin yüksek olmasından dolayı, bazen heyelanlar ve çığlar görülmektedir. Ülkenin doğal kaynakları arasında da doğalgaz, petrol, kömür, bakır, kromit, baryum sülfat, kurşun, demir cevheri, tuz, değerli taşlar ve uranyumdan söz edebiliriz.

Ancak Nadir Şah’ın Afganistan’ı işgal ettiği 18. yüzyılın ilk yarısında Afganistan, bugünkü sınırlarından biraz farklılık arz etmekteydi. O günkü Afganistan Herat, Kandahar, Gur, Hezarecat, Beglan ve Gazne eyaletlerini içine almaktaydı. Afganistan’a ait olan bu altı büyük eyalet, zaman zaman Galzay ve Abdalî Hükümetleri tarafından yönetilmekteydi. Afganistan’ın Bamiyan, beglan ve Pervan feodal idareciler tarafından yönetilmekteydi. Fakat bu feodallar kendi yerel hükümetin bekası için halktan ağır vergiler almaktaydı. Afganistan’ın kuzey ve güney ve güneydoğusundaki bölgeleri,

³¹ Murat Büyükbaş, “*Amerika Birleşik Devletleri’nin Afganistan’a Müdahalesi ve Afganistan’da Oluşturulan Yeni Yönetim Yapısı*”, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2006, s. 6.

Maveraünnehr Şibanî (Buhara Özbek Hanlığı) ve Hindistan Babürlü devletlerinin topraklarına katılmıştı. Afganistan'ın kuzey bölgeleri (Fariyab, Andhuy, Cevzcan, Anbar, Akça, Belh, Kunduz ve Kışım) Mâverâünnehr Şibanîler Devleti'nin ve Afganistan'ın merkezi, güneyi ve güneydoğusu Hindistan Babürlü Devleti'nin hâkimiyeti altındaydı.³²

Afganistan'ın Etnik Kimliği

Dünyanın önemli güzergâhlarından birinin üzerinde bulunan Afganistan, stratejik konumu nedeniyle tarih boyunca birçok devletin istilasına uğramış ve birçok medeniyetin hâkimiyeti altında kalmıştır. Dolayısıyla Afganistan'ın kültürel yapısını ve kimliğini de derinden etkilemiştir. Karmaşık bir etnik kimliğe sahip olan Afganistan'da etnik kimlik gruplarının en önemlilerini Peştunlar, Tacikler ve Türkler oluşturur.³³ Afganistan'ın güney ve güneydoğu bölgelerinde Peştunlar ve Farsça dilini kullanan bazı küçük etnik grupların, kuzey ve kuzeydoğu bölgelerinde ise Fars ve Türk etnik guruplarının yaşadıkları ifade edilmektedir. Ülkenin merkezi bölgelerinde ise yine Fars dilli, Hezareler, Tacikler ve Aymaklar yaşamaktadır.

Afganistan Nüfus Müdürlüğü'nün 2005 yılı verilerine göre ülkede hayatlarını sürdüren tüm etnik guruplara baktığımızda, Peştunlar'ın %42 gibi bir oranda en büyük etnik gurup olarak karşımıza çıktığını, Tacikler'in %27, Hezareler'in %9, Özbekler'in %9, Aymaklar'ın %4, Türkmenler'in %3, Beluçiler'in ise %2'lik bir nüfusa sahip olduğunu görürüz. Diğer küçük gruplar da %4 civarındadır.³⁴

Toplumsal Yapı

Afganistan bir tarım ülkesi olması sebebi ile nüfusun büyük bir kısmı ziraat ve hayvancılık, az kısmı ise mimarlık, bankacılık, ticaret, esnafılık ve pazarcılıkla uğraşmaktadır. 2015 yılı araştırmalarına göre ülke nüfusunun yüzde 75'i ziraatla, %13'ü hayvancılıkla ve %12'si ise ticari işlerle, esnafılık ve memurlukla uğraşmaktadır. Ülkede nüfusun büyük kısmı yerleşik hayat yaşamaktadır.³⁵

³² Konu ile ilgili bkz. Gubar, 1967, s. 308.

³³ Mehmet, Saray, *Afganistan ve Türkler*, ASAM Yayınları, Ankara 2002. s. 14.

³⁴ Büyükbaş, 2006, s. 14.

³⁵ Aleem, 2009, s. 25.

Araştırmalara göre düşük okuma-yazma oranına sahip olan Afganistan'da feodal değerlerin oldukça güçlü olduğu görülmektedir. Afganistan'ın sosyal yapısını şehirliler ve köylüler olarak iki ana gruba ayırmak mümkündür. Ayrıca, bazı araştırmacılar tarafından bu iki ana grup, sosyal statüleri açısından kendi arasında birçok küçük gruba ayrılmıştır.

Afganistan'daki şehirlileri, zengin, ortagelirli, işçi ve aydın sınıflarına ayırabiliriz. Az olan zengin kesim daha çok yurt içi ve dışı ithalat ve ihracat yapan büyük tüccarlardır. Bunların yaptığı yatırımlar sayesinde ülke iktisadi açıdan belli oranda gelişmiştir. Afganistan'da ortaya çıkan savaşlar sırasında bu kesim, memleketi terk ederek komşu ve diğer ülkelere sığınmış ve orada yatırım yapmıştır. Ancak Amerika Birleşik Devletleri tarafından Taliban rejiminin yıkılmasıyla tekrar Afganistan'a dönerek yine birtakım yatırımlar yapmaya çalışmıştır. Memur, öğretmen, esnaf, imam ve ruhanileri de orta kesimden sayılabiliriz.³⁶ Ülkede yaşayan aydın kesimi ise daha çok bürokratlar oluşturmaktadır. Bunlar işleri gereği güvenlik sorunları bulunmayan şehirlerde yaşayan gruptur.

Tarımsal alanlarda çalışan bu kesimin içinde feodal bir düzenin hâkim olduğunu söylememiz lazımdır. Bu açıdan söz konusu köylüleri, toplumdaki sosyal statüye göre mülk sahibi (mellak veya zemindar), çiftçi (dehkan) ve geçici/mevsimlik işçi (pesrekar) olarak sınıflandırabiliriz. Varlık sahibi olan kesim, 300'den 2000 dönüme kadar geniş arazilere sahiptir. Ticaret ile de uğraşan bu kesim, toplum arasında önemli bir yere sahip olup, ülkenin ilçelerin idarelerinde de söz sahibidirler. Çoğu zaman toplum arasında ortaya çıkan çatışmalar, bu kesim tarafından çözüme kavuşturulur.³⁷ Çiftçi (dehkan) kesim ise, ya az mülk ve araziye sahiptir, ya da hiç arazileri yoktur. Bunlar çoğunlukla mülk sahiplerinin (zemindar) arazisinde belli bir miktar ücret karşılığında çalışır veya onların arazilerini belli bir miktar mahsulât karşılığında işletirler. Tarım arazisi, köylü kesim içerisinde huzurlu bir şekilde yaşayabilmek için büyük önem taşımaktadır.³⁸

Netice olarak şunu ifade etmek yerinde olacaktır: Afganistan'ın etnik grupları arasında- özellikle güneybatıdaki tarım bölgelerinde- feodal değerlerin güçlü olduğu dikkat

³⁶ Gubar, 1967, s.13; Devletabadi 1371, s. 321.

³⁷ Gubar, 1967, s. 15-16.

³⁸ Aleem, 2009, s. 25.

çekmektedir. Bu nedenle hemen hemen ülke genelinde, şehirli, köylü; esnaf, mektepli, molla, mellak, zemindar, çiftçi gibi ayrımlar mevcut olmakta, bu da zaman zaman birtakım toplumsal çatışmalara yol açmaktadır. Afganistan'daki mevcut sorunlara, farklı açılardan, özellikle bu açıdan bakmak gereklidir. Çünkü ülkenin toplumsal sorunları birtakım iç çatışmalara sebep olmuştur ve bu çatışmaları kaçınılmaz kılan en önemli unsur da yine toplumsal meselelerdir.

I. BÖLÜM: NADİR ŞAH DÖNEMİNE KADAR AFGANİSTAN

1.1. 15. Yüzyıla Kadar Afganistan

Eskiden büyük Horasan'ın bir parçası olan Afganistan, coğrafi özellikleri nedeniyle tarih boyunca çeşitli milletlerin istilâ ve işgaline maruz kalmıştır. Tarih kaynaklarının verdiği bilgilere göre, Avrasya'dan Orta Doğu'ya ve Güney Asya'nın muson topraklarına doğru akınların hattı üzerinde yer alan bu ülkeye, milattan önceki dönemde kaç saldırı ve göç olduğunu söylemek zordur. Fakat eski kayıtlara göre bölgeye, M.Ö. 2000 yılında Ari (Aryayi) saldırısından itibaren iki yüz küçük ve en az on üç büyük akın olduğunu ifade edebiliriz. M.Ö. 2000'li yıllarda Ari göçü bir yana bırakılacak olursa kaynaklara göre, Afganistan'ın bu stratejik konumundan ilk istifade eden Hehamenişiler olmuştur.³⁹ İran Hükümdarı Darius, M.Ö. 500-480 yılları arasında Afganistan'ı işgal ederek İndüs'e kadar ilerlemiştir. Ülkeyi 200 yıla yakın hâkimiyeti altında tutan İranlılar, Makedonya Kralı İskender tarafından yenilince Hehamenişi Devleti son bulmuştur. Meşhur doğu seferine çıkan Büyük İskender Herat, Kandahar ve Ergandab yoluyla Afganistan'a girmiş, Hindikuş Dağları'ndan geçerek Hindistan'a kadar ilerlemiştir. Büyük İskender'in çekilmesinden sonra Yunanlılar (M.Ö. 256-125) tarafından bölgede Yunan-i Baktri adında bir devlet kurulmuştur. Ancak bu hâkimiyet bir asır sürdükten sonra batıdan Eşkani Devleti (M.Ö. 247-224) ve kuzeyden Yöçiler, Yunan-i Baktri Devleti ile çetin bir mücadele vermiş, sonunda bu devleti zayıflatmıştır.⁴⁰ Ülkenin kuzeydoğusundan gelen baskılar ile M.Ö. 50 yılında yıkılmıştır.

Batıdan gelen Yunan ve güneyden gelen Hint işgallerinin sona ermesinden sonra, bölge bu kez yoğun bir şekilde Mâverâünnehr'den gelen kavimlerin tehditlerine maruz kalmıştır. M.Ö. 50 yılından M.S. 125 yılına kadar, bugün artık Türklüklerinden şüphe duyulmayan Sakalar (İskitler), M.S. 125-481 yılları arasında da Türk olan Kuşanlar, Afganistan'ı egemenlik altına almıştır.⁴¹ M.S. 481 yılından itibaren Ak Hunlar (Eftalitler) Afganistan'da hâkimiyet kurarak İran'da Sâsânî İmparatorluğu ile mücadelelere

³⁹ Konuya ilişkin daha detaylı bilgi için bkz: Gubar, 1967, ss. 42 -48; Devletabadi 1371, ss. 194-197.

⁴⁰ Kuşa, Fehim, *Asari Tarihi Afagnistan*, Fergavniyan yay., Şebergan 1389 hş., s. 16-47.

⁴¹ Kuşanlılar'ın hâkimiyeti döneminde bugünkü Afganistan topraklarında özellikle merkezi bölgelerde Buda dini gelişmiş ve İslâmî dönemlere kadar varlığını sürdürmüştür. Buda mabetlerinin kalıntıları ülkenin merkezinde olan Bamiyan ilinde hala mevcuttur. Konuya ilişkin bkz: Enver Konukçu, Kuşan ve Akhunlar Tarihi, Sevinç Matbaası Yay., Ankara 1973, ss. 5-18; Gubar 1967, ss. 49-52.

girişmiştir. Ak Hunlar'ın Afganistan'da hâkimiyet sürdüğü esnâda Göktürkler'e karşı Juan Juanlarla beraber yürüttüğü politikalar çok etkili olmuştur. Ancak M.S. 569 yılında Göktürklerden yedikleri büyük darbe neticesinde oldukça zayıflamış, hâkimiyetlerini de 6. asrın sonlarına doğru kaybetmişlerdir.⁴² Fakat devletleri yıkılmasına rağmen Ak Hunlar, Afganistan'ın dağlık olan Hindukuş bölgesinde Arap istilasına kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir.

7. yüzyılın sonlarına doğru Afganistan'ın, İslamiyet'i yayan Arap ordularının eline geçmeye başladığı açıkça görülmektedir. Ülkenin fethi, İslam orduları tarafından iki koldan gerçekleşir. Önce Horasan bölgesinde yer alan Herat ve Belh eyaletlerinin fethi gerçekleşir, sonra da Sistan ele geçirilmiştir. Hz Osman'ın halifeliği (644-656) sırasında Basra ve Horasan valisi tayin edilen Abdullah b. Amir, Tabeseyn'e geldikten sonra Nişabur'a hareket ederken, ordunun bir kısmı Halid b. Abdullah b. Zübeyr el- Hanefî komutasında Badgis, Herat ve Fuşenc halkı adına onunla anlaştı. İbn Amir, Abdullah'tan sakınılması, Müslümanlara iyi davranılması, idaresi altındaki toprakların ekip biçilmesi, Herat adına kendisiyle anlaştığı miktarda cizye ödenmesi, bu verginin toprakların durumuna göre aralarında adaletle taksim olunması şartları ile anlaşmayı mühürlemiştir. Hz. Ali ile Muaviye'nin arasında bir anlaşmazlık olduğundan, Horasan bölgesinde yer alan şehirlerin halkı fırsat bularak isyan ettiler. Ardından Hz Ali ve Muaviye'nin arasındaki çekişmeler sırasında Afganistan'ın Badgis, Herat, Fuşenc ve Belh anlaşmaları ihlal edildi. Muaviye'nin halife olmasından sonra 662 yılında yeniden Abdullah b. Amir, Abdullah b. Hazim'i Horasan'a ve Abdurrahman b. Semüre'yi de Sistan'a gönderdi. Abdullah b. Hazim'in yeni bir orduyla harekete geçtiğini duyan Ferah, Herat, Fuşenc ve Badgis halkları, valiye elçi göndererek bölgede huzur, güvenlik ve barış istediler. Diğer yandan Abdurrahman b. Semüre, Sistan bölgesinde (bugünkü Afganistan toprağı) Zerenc, Zemin Daver ve Gur dağlarına kadar olan bölgeyi hâkimiyeti altına aldıktan sonra, Zabil, Gazne vadisinden geçerek Kabil eyaletine kadar ilerledi.⁴³ Emevilerden sonra bölgeyi işgal eden Abbasîler, M.S. 749 yılında Ebu Müslim'in öldürülmesinden sonra Belh, Herat, Fuşenc ve Badgis bölgelerini ele geçirdiler.⁴⁴ Abbasîler bu dönemde çoğunlukla

⁴² Konuya ilişki bkz.Laszlo Rasonyi, *Tarihte Türklük*, Örgün Yayınevi, Ankara 1993, s. 73; Saray, 2002, s. 18.

⁴³ Gubar, 1967, ss. 57-60.

⁴⁴ Ali Ahmetbeyoğlu, *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yay., İstanbul 2002, s. 2.

Türk olan Kabilşahan ve Şiranibamiyani ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Çünkü bu dönemde bugünkü Afganistan'ın Kabil ve Bamiyan bölgeleri tamamen Ak Hunlar ve Kuşaniler'in torunlarının hâkimiyeti altındaydı. Arapların ülkede uzun süre kalmamalarına rağmen İslamiyet Afganistan topraklarında hızlı bir şekilde yayıldı. Abbasîlerden sonra 819 yılında Tahir İbni Hüseyin isimli bir lider, bölgedeki Arapları etkisiz hale getirerek Tahirîler adı ile kendi devletini kurmuştur. Bundan sonra bölgenin hâkimiyeti, sırasıyla Saffariler ve Sâ mânîler'e geçmiştir.

Afganistan'ın, Arapların ve Saffarîlerin istilasından sonra “Şah” unvanını kullanan kabile reisleri tarafından idare edilmeye başladığını söylemek mümkündür. Bu durum, İran'da kurulan Sâ mânî Devleti'nin 9. asrın ikinci yarısında ülkeye girmesine kadar, Afganistan'ın kuzey bölgesinde devam etmiştir.⁴⁵ Ardından bölge, büyük kısmı Türklerden oluşan Sâ mânî orduları tarafından fethedilmiştir. İlerleyen süreçte, 10. asrın sonlarında Sâ mânî Devleti'nde görev gören Türkler, Sebüktigin önderliğinde Afganistan'daki Gazne şehrini merkez seçip “Devlet-i Gaznevi” adında bağımsız bir devlet kurmuştur.

Gazneliler Devleti'ni kuran Türkler, kısa sürede Afganistan'daki Kabilşahan ile birleşerek ordularını daha da kuvvetlendirmiştir. Bununla yetinmeyen Gazneliler, Zabil kabilelerinden de ordularına asker alarak kısa süre içerisinde ülkenin ahalisi ile kaynaşmıştır. Özellikle Gazneli Mahmud (999-1030) döneminde Türk-İslam nüfuzu Afganistan'a iyice yerleşmiş ve Hindistan'a kadar yayılmıştır. Bu olumlu gelişmeler, bir ara Süleyman Dağları'nın eteklerinde yaşayan bazı Peştun kabilelerinin isyanıyla sonuçlanmışsa da söz konusu isyanlar Gazneli Mahmud tarafından bastırılmış, huzur tekrar sağlanmıştır. Gazneli Sultan Mahmud'un vefat etmesiyle devlet, önceki gibi istikrar halinde devam edememiş, Gurîler'in isyanları Gazne eyaletine kadar ilerlemiştir. Ardından Gazneli Sultan Mahmud'un oğlu Mes'ud, 1040 yılında Selçuklulara yenilince Gazne Devleti'nin yıkılış süreci başlamış ve kısa süre sonra Gazneli Devleti tamamen yıkılıp bu coğrafya Selçuklu hâkimiyeti altına girmiştir. Afganistan'daki Selçuklu hâkimiyeti, ülkenin güneydoğusundan Hindistan'a doğru uzanan bölgede yaşanan Gurlular tarafından zaman zaman saldırılara uğramış, hatta Selçuklu İmparatorluğu'nun

⁴⁵ Gubar, 1967, s. 80; Davlatabadi, 1371, s. 200.

yıkılışına kadar bu saldırılar devam etmiştir.⁴⁶ Son Selçuklu Hükümdarı Sultan Sencer vefat ettikten sonra Gurlular, kısa süreliğine de olsa Afganistan'ı egemenlik altında almıştır.⁴⁷ 12. yüzyılın sonlarında Afganistan'daki Gurlu hâkimiyeti sona erdikten sonra bu ülkenin bir kısmı, Harezmsahlar tarafından ele geçirilmiştir. 1220'den itibaren Afganistan'ı ele geçiren Moğollar, hâkimiyetini ülkenin güneyine kadar ilerletmiştir.⁴⁸ Ancak Moğolların hâkimiyeti 14. yüzyılın sonlarında, Orta Asya'daki Türk boylarını birleştirerek güçlü bir devlet kuran Emir Timur (1370-1405) tarafından sona erdirilmiştir. Böylece Afganistan bir müddet Timur'un idaresinde kalmıştır.⁴⁹ Emir Timur'un ölümünden sonra da torunlarından Zahirüddin Muhammed Babür (1483-1530), bölgede hâkimiyetini daha uzun zaman devam ettirmiştir.

Zahirüddin Muhammed Babür, Afganistan'da merkezî bir hükümet kurduğu gibi Hindistan'a ilerleyerek orada da güçlü bir devlet kurmayı başarmıştır. Babür Mirza'dan sonra Hüseyin Baykara'nın (1469-1506), Afganistan topraklarına egemen olma mücadelesinin başladığı görülür ve bu zât, 1506 yılına kadar Herat merkez olmak üzere Horasan, Sistan, Gur ve Zemindaver'de hâkimiyetini devam ettirmiştir. Kâbil eyaleti, İlhanlılar soyundan Mukim Argun'un hâkimiyetine geçmesinden kısa bir süre sonra Mâverâünnehr'i terk etmek zorunda kalan Babür tarafından 1505 yılında zapt edilmiştir. Özbek Şibanî Han, 1507 yılında Herat eyaletini ele geçirmiş, ancak Kandahar'ı almak için Argun'un oğulları Mukim ve Şah Bey ile işbirliği yaparak Babür'e karşı giriştiği savaşta yenilgiye uğramıştır. 16. yüzyılın ortalarında Afganistan topraklarının Mâverâünnehr Şibanî, Hindistan Babürlü ve İran Safevi devletlerinin arasında paylaşılmıştır. Bu durumda ülkenin kuzey toprakları Şibanî, güney ve güneydoğusu Babürlü ve batısı Safevi Devleti'nin yönetimi altında kalmıştır.⁵⁰ Ancak 18. yüzyılın ilk çeyreğinde bölgede Hoteki Devleti ve sonra da Abdali Devleti kuruldu.

⁴⁶ Bu dönemlerle ilgili daha detaylı bilgi için bkz: Ali Sevim – Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTK yay., Ankara 1996, s. 18-24; Aleem, 2009, s. 27.

⁴⁷ Gubar, 1967, s. 82; Mesbahzade, 1378, s. 122.

⁴⁸ Paul, Roux, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, çeviri. Arslan, Özcan, Kabalcı yay., İstanbul 2014, s.297.

⁴⁹ Şahrüh Mirza (1405-1447) ve Hüseyin Baykara (1470-1506) zamanında Afganistan ilim, kültür ve sanat açısından en parlak ve aydınlık dönemini yaşamıştır. Bkz. Gubar, 1967, s. 324.

⁵⁰ Konuya ilişkin bkz. Cavaharlal Nehru, *Negah-i Ba Tarih-i Cehan*, C.1. Farsça (çev) Mahmut Tafazzoli, Muessese-i İntişarat-ı Kebir Yay., Tahran 1959, s. 532; Mehmet Emin, Buğra, *Şarki Türkistan Tarihi*, Ankara, 1998, s. 184; Gubar, 1967, ss. 294-266.

1.2. Babürlüler, Özbekler ve Safeviler Döneminde Afganistan

16. yüzyılın başından itibaren Afganistan içinde ve çevresinde yaşanan siyasi olayların tamamı, Afganistan'ın zararına neticelenmiştir. 1505'te Sultan Hüseyin Baykara'nın ölümünün ardından Afganistan ülkesi idari gücünü ve merkeziliğini yitirdi. Güçlü yerel toprak ağaları ve isyancılar, her köşede harekete geçerek birbirleriyle mücadele ettiler. Ülke böyle bir durumdayken Mâverâünnehr'de Şibanî Devleti (Buhara Özbek Hanlığı) 1500 yılında, İran'da Safevi Devleti 1501 yılında ve Hindistan'da Babürlü Devleti 1526 yılında kuruldu. Bu yeni devletler Afganistan'a doğu, batı ve kuzeyden saldırdılar.⁵¹ Neticede ülkeyi kuzey, batı ve doğu olmak üzere üç bölüme ayırıp parçaladılar. Şibanî Devleti Afganistan'ın kuzey vilayetlerinde, Safevi Devleti batı vilayetlerinde, Babür Devleti ise doğu vilayetlerinde egemen oldu. Bu yabancı egemenliği dönemi 1502 yılından sonra batı vilayetlerinde 1708 ve 1712 yıllarına kadar, doğu ve kuzey vilayetlerinde ise 1739'ye kadar devam ederek yaklaşık iki buçuk yüzyıl sürdü. Bu süreç boyunca Afganistan'da birleşik ve kapsamlı bir devlet yoktu. Siyasi birliğin yokluğu, birbirine düşman yabancı devletlerin idaresiyle birleşince Afganistan'ın ulusal birliğinin temelini derinden sarstı. Öyle ki, halkın komşu ülkeler tarafından tasfiye edilme tehlikesi ortaya çıktı. Yabancı istilacıların her biri İran, Hindistan ve Mâverâünnehr'de farklı kanunlara sahip oldukları için onların Afganistan'da kontrol ettiği vilayetler, naipler aracılığıyla uzaktan yönetiliyordu.⁵² Bunlar, vergi ödeyip onların asker ve valilerininin masraflarını karşılıyorlardı. Yabancı istilacıların verdiği zararlara ses çıkaramayan Afganistan askerî yapı ve ordu mühimmatından mahrum kaldı. Ayrıca bu üç devletin birbirine karşı kendi topraklarında ordu sevkiyâtı yapmasına da ses çıkaramadı. Bu süreçte Afganistan'ın medeniyet ve kültürü günden güne düşüşe geçip eriyordu. Bölünmüş olan Afganistan, siyasi ve ulusal birliğinden ve 15. yüzyıldaki kültür ve medeniyetinden mahrum kalmıştı. Afganistan'ın siyasi açıdan yaşadığı bu tasfiye, 18. yüzyıla kadar sürdü. Kültürel ve ekonomik açıdan ise bu durum 20. yüzyıla kadar şiddetli biçimde hissedildi.⁵³ Dolayısıyla ülke toplumsal dönüşüm sürecinde dünyanın tüm canlı ve hareketli milletlerinden geride kaldı.

⁵¹ Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, C.III, TTK Yay., Ankara 1987, s. 12.

⁵² Farhang, 1993, s. 76.

⁵³ Gubar, 1967, ss. 387-306.

1.3. 17. Yüzyıla Kadar Doğu Cephesinde Afganistan Halkının Mücadelesi

Afganistan'ın parçalanma sürecinde, kuzey ve kuzeydoğudaki Afganistan vilayetleri (Belh, Tehar, Kunduz ve Bedehşan) Özbek, Babürlü ve yerli hükümdarların idaresi altındayken zamanla yerel ve bağımsız bir şekle bürünüp Hindistan ve Mâverâünnehr devletlerinin kontrolünden çıktı. Bu sürecin milli bir yönü vardı ve bu bölgenin iç huzurunu sağlayabiliyordu. Ancak ülkenin batı ve güney vilayetlerinde Safevi Devleti askerî komutanlar aracılığıyla gücünü koruyordu. Safevi Devleti, Herat ayaklanmasını, Kandahar ve Belucistan direnişlerini şiddetle ve toplu katliamlarla bastırdı.⁵⁴ Bu noktada Kandahar'daki güçlü Galzay ve Abdalî aşiretlerinin toprak paylaşımına dair uzun süre boyunca anlaşmazlık içerisinde olması etkili oldu. Bu anlaşmazlık aşiret çatışması şeklini alarak milli savunma güçlerinin zayıflaması ve yabancı iktidarın sürmesi için müsait bir ortam oluşturdu.

Öte yandan, olumsuzluklardan kurtulmak ve menfaat kazanmak yönündeki halk iradesi, engellenemeyecek biçimde güçlüydü. Bir yerdeki mücadeleler sönmüş yok olduğunda başka bir yerde mücadele doğup geliyordu. Doğu vilayetlerinde zuhur eden halk mücadeleleri, bağımsız mücadelesinin tüm ülkeye yayılmasına neden oluyordu. Ülkenin doğusunda 16. yüzyılın ortasında doğan bu yeni milli hareketler, 17. yüzyılın sonuna kadar sürdü. Ancak amacını gerçekleştirmekte, yani ülkeyi yabancılardan kurtarıp özgürleştirmekte başarısız oldu ve millet asıl hedefe ulaşamadı. Bu büyük hareketler Afganistan'ın yeni Peştun liderleri tarafından başlatıldı. 16. yüzyılın ortasında birçok boy ve aşiret Peştunha diyarının çevresine yerleşmeye başladı.⁵⁵ Toplumsal hayattaki bu yeni akım, feodal bir devletin kurulması ortamını hazırlayıp uygun hale getirmekteydi. Özellikle önemli olan, yabancı devletlerin egemen güçlerinin yabancı istilasına karşı milli mücadele ruhunu geliştirmiş olmasıydı. Toprak ağalarının iç çekişmelerine ve aşiret taassubuna rağmen yabancı iktidarlara karşı aşiretler arası işbirliği ve dayanışma bağı bu şekilde güçlenmekteydi.

⁵⁴ Habibi, 1971, s. 69; Gubar, 1967, s. 308.

⁵⁵ Bu aşiretlerin yaşadıkları yerleri ise şöyledir: Yusufzay aşireti Kuzey Peşaver bölgesine, Mervat aşireti Benu bölgesine yerleşti ve daha sonra diğer boy ve aşiretler Sind Denizi'nin sağındaki kıyı arazilerinin tamamına yayılarak zamanla burada yaşamaya başladılar. Bkz. Gubar, 1967, s. 309; Habibi, 1971, s. 49.

1.3.1. Babürlü Devleti'ne Karşı Ruşanîlerin Öncülüğünde Halk Hareketi

Eşitliksiz ve dengesiz toplumsal gelişim seyri, Peştunlar içerisinde şiddetli sınıfsal ihtilafların doğmasına sebep oldu. “Feodalleşmiş” ve gelişmiş aşiretlerin, tüm aşiretlere ait genel arazileri ele geçirip feodal düzeni uygulama niyeti, bu durumu özellikle şiddetlendirdi. Bu nedenle 16. yüzyıl ortalarında halk tarafından üst sınıflara (hükümdarlar, toprak ağaları ve tüccarlara) karşı bir hareket oluşturdu. Ruşanî sülalesi bu hareketin gelişim sürecinde yer alarak, dinin de etkisiyle onun önderliğine geçti. Bu iç sınıfsal mücadeleler, Babürlü Devleti'nin egemenliğine karşı milli mücadeleleriyle Peşaver'de birleşip 17. yüzyılın sonuna kadar sürdü. Ancak neticede, Babür Devleti, para ve siyaset aracılığıyla yerel hanlar ve ulemayla işbirliği adı altında bu hareketi bastırdı.

Afganların topraklarında bağımsızlık hareketinin bastırılmasındaki en büyük pay sahibi, Molla Dervize Nengerhari idi. Sözlü ve yazılı olarak yaptığı tebliğ ve propaganda ile din perdesinin altına gizlenerek faaliyet gösteren Nengerhari hareketlerin önderi olan Bayezid Ensari'ye hakaretler ederek onu kâfir olmakla suçladı.⁵⁶ Yalnız olmayan Ruşaniler hareketi başka halkların mücadeleleri tarafından da destekleniyordu. Ayrıca Babürlü Devleti'nin sert yöntemleri halkın mücadelesini de şiddetlendirmekteydi. Ardından Yusufzay aşiretinin katılımıyla bu özgürlükçü hareketin güç alanı genişledi. 16. yüzyılın sonlarına doğru, Kandahar'a yaptığı seferlerden birinde, Babürlü Devleti'nin valisi Bayram Han'ın zulüm ve baskısını kendi gözleriyle gören Bayezid Ensari, bir grup halkla birlikte Afganistan'ın doğusunda ayaklandı ve teşkilatlandı. Silah ve destekçi toplayarak halkın kullanması ve muhtaçlara yardım edilmesi için bir hazine oluşturdu. Halkın büyük bir kısmı tarafından benimsenen bir şahsiyet olan Bayezid, *Mahzenü'l-İslam* adlı kitabında şunları yazmıştır: “Hindistan'ı kuşatmak için bir ordu kuruyorum. Atı olan kim varsa gelsin.”⁵⁷ Bayezid böyle duygularla Babür Devleti'ne cihad ilan ederek Peşaver'e nüfuz etti. Lakin Kabil'in Babürlü valisi Bayezid'i esir etmeyi başardı, ancak bir süre sonra kurtulan Bayezid, Kabil'den doğuya yönelerek Peşaver'deki Babürlü Devleti'nin iktidarının başkenti olan Tira bölgesinde birkaç bin asker süvari ve piyade toplayıp Celalabad'a saldırdı. Ancak Kabil valisi Muhsin Han tarafından öldürüldü.

⁵⁶ Habibi, 1971, s. 50; Gubar, 1967, s. 319.

⁵⁷ Habibi, 1971, ss. 69-71.

Bayezid Ensari'nin öldürülmesinin ardından 20.000 süvari, düşmanla çatışmak için Ensari'nin oğlu Celalettin'in çevresinde toplandılar. Celalettin'in önderliğindeki bu hareket Peşaver'deki Babürlü valisi Hamid Han Buhari'yi öldürdü. Celalettin 1585'te Hayber'in dağlarında, Ekber Celalettin'in ordusuyla pek çok çatışmaya girdi. Mehmand ve Yusufzay halkları da iki yıl süren bu savaşlarda mücadeleciler safta yer aldılar. Ancak Zerine Han Kuke, Hacı Şemsettin ve Kenurman Seng öncülüğündeki Babürlü ordusu Celalettin'i yendi. Bu arada direnişi sürdüren Yusufzay Aşireti⁵⁸ mücadelelere bir merkezi seçmeden ülkenin çeşitli noktalarına dağıldı ve yabancılara karşı milli mücadele ruhunu güçlendirebildi.

Bu bağımsızlık mücadelelerinin sonucunda Babür Devleti'nin Kabilistan ile olan irtibat yollarının kesilmesi mümkün oldu. Dört yıl sonra tekrar ortaya çıkan Celalettin, Babürlü Devleti'yle yeniden savaşa girdi. Ancak bir sonuç alamadı. Ardından Babürlü Devleti askerî kuvvetleriyle bugünkü Afganistan'ın güneydoğusundaki Hayber yolunu açmak için harekete geçti. Bu arada Celalettin taraftarlarıyla 1598'de Gazne'ye yürüdü. Buradaki Babürlü kuvvetleriyle çıkan savaşta Celalettin yaralanarak öldürüldü.

Celalettin'in öldürülmesinin ardından yeğeni Ehdad, mücadelenin önderliğini üstlendi. Ehdad 1610 yılında Kabil'e gidip Babürlü Devleti'nin ordusuna saldırdı. Daha sonra Çerh ve Luger dağlarını merkez üssü haline getirdi. Ancak 1614'te Babürlü ordusunun saldırısına uğradı. Bu saldırıda 3.000 kayıp veren Ehdad, Kandahar'a gitti ve bir süre sonra Kadahar'dan dönerek 1618 yılında Babürlü ordusuyla yine savaşa girdi. Ancak yenilerek doğudaki dağlara çekildi. 1625 yılında Ehdad'ın kuvvetleri "Tira" dağlarında Babürlü Devleti'nin saldırısına uğrayarak yenildi.⁵⁹ Ehdad'ın oğlu Abdülkadir, babasının ölümünden sonra mücadelecilerin önderliğini üstlendi ve 1627'de Şah Cihan'ın gönderdiği orduyu yendi. Abdülkadir 1628'de Peşaver'de Kemalettin'in önderliğindeki başka bir mücahit kuvvete katıldı. Ancak her iki kuvvet de düşman tarafından bozguna uğratıldı ve Peşaver, Şah Cihan'ın ordusunun eline geçti.

Abdülkadir, 1634 yılında Şah Cihan'ın hükümdarı Seyid Han tarafından direnişten vazgeçirilerek Babürlü Devleti'nin sarayına gitti ve iki sene sonra, yani 1636'da, orada

⁵⁸ Gubar, 1967, ss. 3012-3013; Farhang, 1993, ss. 82-89.

⁵⁹ Gubar, 1967, s. 314.

öldü. Abdülkadir'in yerine geçen Kerim Han herkesten önce, devletin hizmetinde olan Elkuzayi ve Aferidi'nin ileri gelenleriyle hesaplaşmak istedi. Ancak Babürlü ordusu daha erken davranıp Kerimdad'ın merkezini işgal ederek kendisini esir alıp Şah Cihan'ın (1627-1658) emriyle onu Peşaver'de idam etti. 1666 yılında "Ahund Celad Hotak" ve "Bakihan Yusufzay" adlı iki mücadelecisi şahıs, tekrar cihad bayrağını kaldırdı ve Evrengzib'in (1658-1707) ordusuyla çetin bir savaşa girdiler.⁶⁰ Ancak bu savaşı da kaybettiler.⁶¹

1.4. Afganistan Halkının Güney Cephesindeki Mücadelesi

Safevi Devleti'nin Kandahar Vilayeti'ndeki iktidarı, özellikle "nifak sokma" siyasetine dayanıyordu. Bu vilayetteki en büyük halk gücü Galzay ve Abdalî aşiretlerinde olduğu için Safevi Devleti daha çok onlara odaklanıyordu. Bu aşiretler arasında Kelat bölgesi civarında toprak paylaşımına dair geleneksel ve feodal şekle bürünen büyük anlaşmazlıklar vardı. Bunun yanı sıra, aşiret ağaları da yerel iktidar uğruna birbirleriyle rekabet ediyorlardı. Bu hanların ve reislerin rekabetleri Galzay ve Abdalîleri birbirine düşürmekle kalmayıp aşiretlerin kendi içlerinde de çatışmalara yol açtı. Her han, kendi rakibini ne şekilde olursa olsun ortadan kaldırmak istiyordu. Bu yüzden bu iç çatışmaların sürmesini isteyen Safevi Hükümeti, bir tarafa imtiyazlar verip diğerine düşman olarak, Safevi Devleti'ne itiraz edebileceğine ihtimal verdiği her grubu bastırıyordu. Babürlü Emirleri de bu tavrın aynısını hayata geçirmişlerdi. Galzay Aşiret Reisi Sultan Malahi Tuhi'nin ailesi, Kelat bölgesinde 19. yüzyıla kadar Babürlü Padişahı Evrengzib'in fermanını gurur vesikası olarak saklamıştı.⁶² Sefa ve Ergestan şehirlerindeki Abdalî aşiretinin iki hanından (Melik Hüseyin ve Şirhan) birine Safevi Devleti tarafından Mirza lakabı, at ve silahlar armağan edilmişti. Ötekine ise Babürlü Devleti tarafından Şehzade ünvanı verilmişti. Bu iki han, söz konusu iki devletin destekçisi olarak kendi aşiretleri arasında faaliyet gösterip birbiriyle rekabet ediyorlardı.

Şah Hüseyin Safevi'nin 1694 yılında hükümdar olmasının ardından, Safevi ordularına yenilen Gürcistanlı isyancı Gurgin Han, Kandahar hükümetine yöneldi. Güçlü bir Gürcü

⁶⁰ Muhammed Srac, *Tabakat-i Nasiri*, Farsça Derleyen Abdulhay Habibi, Bünyadi ferhengi cihandan gurri Kabil 1391 hş., s. 234.

⁶¹ Farhang, 1993, ss. 96-98.

⁶² Gubar, 1967, s. 316.

muhafız alayına ve 20.000 İranlı askere sahip olan bu şahıs, Kandahar'a vardığında şiddetli ve sert bir şekilde hâkimiyetini sürdürdü. Gurgin Han, Babürlü Hükümeti'nin artık zayıfladığını ve geçmiştekinin aksine Galzay veya Abdalî hanlarını Safevilere karşı kendi tarafına çekemeyeceğini gördüğü için, yerel hanlarla uzlaşmaya gerek görmedi.⁶³ Bu durumda Abdalî aşiretinin güçlü hanı haline gelen Devlet Han Abdalî, aşiretin kendi iç bağımsızlığını korumak için Safevi hükümdarlarının müdahalesine karşı direniyordu.

Bu durumda Gurgin, Abdalî aşiretini kesin olarak ortadan kaldırmayı hedefliyordu ve Galzay hanlarına karşı Abdalî hanlarıyla işbirliği yapan eski hükümdarların aksine, Galzay aşiretini destekleyerek Abdalîleri zayıflatıyordu.⁶⁴ Bunun neticesinde, ordusu aracılığıyla Sefa şehrindeki Abdalî kalesini kuşattı ve Devlet Han ile büyük oğlu Nazar Muhammed Han'ı tutuklayıp idam etti. Ancak Devlet Han'ın diğer iki oğlu Rüstem Han ve Zaman Han kaçmayı başararak Ergestan'da Abdalî aşiretine sığındılar. Gurgin bu iki kişiyi de ortadan kaldırmak istedi. Rüstem'e, küçük kardeşi Zaman Han'ı kendisine teslim etmesi şartıyla, onu babası yerine aşiret reisliğine atamayı önerdi. Bunu kabul eden Rüstem, Zaman Han'ı teslim etti. Gurgin, Zaman Han'ı gözetimde tutmak için Kirman'a gönderdi, zira Gurgin hem Kandahar'ın, hem Kirman'ın valisiydi.⁶⁵

Bunun ardından bir süre Rüstem'le işbirliği yapan Gurgin, güvende olduğundan emin olduktan sonra onu bir bahaneyle çağırarak idam etti. Daha sonra Devlet Han'la akraba olan tüm Abdalîleri Ergestan çevresinden kovarak, Gereşk ile Ferah arasındaki bölgeye sürgün etti ve onların arazilerini Galzaylar'a verdi. Abdalîler Şurabik ve Ferah çöllerinde hayvancılık yapmak zorunda kaldılar. Ancak Galzaylar zamanla Kandahar'daki Safevi iktidarına şiddetle muhalefet etmeye başladılar. Böyle bir dönemde Galzay aşiretinden bir adam, halkın önderi olarak Mirveys, siyaset sahnesine çıktı⁶⁶ ve ilk yaptığı iş Gurgine karşı mücadelesiydi.

⁶³ Habibi, 1971, s. 53.

⁶⁴ Devletabadi, 1371, s. 203.

⁶⁵ Farhang, 1993, s. 98.

⁶⁶ Gubar, 1967, ss. 318-319.

1.4.1. 1709-1715 Yılları Arasında Mirveys Hotekî'nin Mücadelesi

Yabancı hükümdarların kendi milletine karşı yaptığı zulüm, baskı ve zorbalığa yakından şahit olan Mirveys⁶⁷ ticaret yolundan geçiş için ödenen vergilerin yabancıları nasıl zenginleştirdiğini gördü ve kendi insanının yabancı tacirlerle çalışıp ticaret yollarında bekçilik yapmak zorunda olduğunu fark etti. Tüm bunlara ek olarak halk, Safevi hükümdarlarının zorbalığını, esaretin ve eşitsizliğin yükünü sırtlamak zorundaydı. Mirveys, aşiretler arası nifak ortadan kalkarsa ve dağılık kavim güçleri birleşirse yabancıların iktidarının yok olacağını ve ülkenin tahakküm zincirinden kurtulacağını gayet iyi biliyordu.

Böylece bu vazifeyi üstlenmeye karar verdi.⁶⁸ Ancak askerî güce sahip bir hükümete karşı hareketi mümkün olmadığından Mirveys, düşmana dost kılığında yaklaştı. Gurgin'i idari meselelerin düzenlenmesi ve göçebe aşiretlerden vergi toplanması için görüş alışverişine davet ederek güvenini kazandı. Öyle ki, Gurgin hiç bir yeni kararını ona danışmadan eyleme geçirmiyordu. Mirveys'in bu liyakati ve niteliği, Gurgin'in onu şehrin güvenlik sorumlusu makamına getirmesine yol açtı. Mirveys bu görev dâhilinde halkın güvenini kazanarak hükümetle halk arasındaki işlerin düzenlenmesinde bir aracıya dönüştü ve aynı zamanda aşiret hanlarıyla samimi ilişkisini ve işbirliğini korudu. Egemenlerin zulüm ve işgalinden yılmış olan halk çare aramaya başladı ve Mirveys, Şah Hüseyin Safevi'ye bir mektup yazdı. Bu mektupta Gurgin'in zulmünü anlatarak adalet talep edecekti. Bu yazı, Gurgin'e engel olunması ve halkın özgürlüğüne kavuşması umuduyla, Mirveys'in ve şehrin önde gelenlerinin imzasıyla İsfahan sarayına gönderildi. Ancak yozlaşmış Safevi Sarayı, bu meseleyle pek ilgilenmedi. Durumu öğrenen Gurgin, Mirveys'i makamından azledip mektubu, imzalayan diğer şahıslarla birlikte Safevi sarayına göndererek onu Safevi Devleti'nin düşmanı olarak tanıttı. Gurgin'in baskı ve zorbalığı artıyordu. Bu

⁶⁷ Mirveys, Galzay Hotekî Aşiretinin hanlarından biri olan Şah Âlem'in oğlu olup 1673 doğumluydu. Annesi Nazo, Tohi aşiretlerinden bir hanın kızıydı. Mirveys'in Mir Abdülaziz, Mir Yahya ve Abdülkadir adlı üç erkek kardeşi ve Mir Mahmud ile Mir Hüseyin adında iki oğlu vardı. Eşi ise Abdali Sadozayi aşiretinden Cafer Han'ın kızıydı. Mirveys Kandahar'ın şehir ortamında büyüdü. O dönemde Kandahar şehri zanaat, ticaret, iş ve kültür alanında ön plandaydı ve doğudaki dağlık bölgelerde yaşayan insanların yoksulluğuyla kıyaslandığında güneydeki insanların refah seviyesi yüksekti. Hindistan ve İran arasındaki ticaret yolunda bulunan Kandahar mili bir devletin kurulması için daha uygundu. Böyle bir ortamda Mirveys, feodal ve aşiretsel geleneklere rağmen ticaretle iştigal etti ve şehirli orta sınıfa dâhil oldu. Ancak aşiret eşrafiyla ve hanlarla olan ilişkisi de sürdü. Gubar,1967, s.320; Efser Suydeni, *Miriwas*, London 1724, ss. 8-9.

⁶⁸ Habibi, 1971, ss. 91-93; Farhang, 1993, ss. 100-102.

arada Abdaliler de, Devlet Han ve yağmacılarının işledikleri fiiller sebebiyle Safevi Hükümeti'ne düşman kesildiler.⁶⁹ İsfahan'da devletin gözetimi altında olan Mirveys, çok geçmeden Gurgin'in yönelttiği suçlamalardan aklanarak kurtuldu. Devlet idaresini gözlemleyerek çeşitli sonuçlara vardı: Hükümet bir anarşi ortamına girmişti. Padişah, beceriksizdi. Saray görevlileri, memurlar ve subaylar rüşvet alıyorlardı. İran halkı ise devletin, hanların ve toprak ağalarının zulümlerinden, aşırı vergi yükünden yılmış durumdaydı. Mirveys, bu derece yozlaşmış bir kuruma karşı özgürlüğü ele geçirmenin kolay olacağı sonucuna vardı.

Ancak bu eylemin ilk şartı olarak, Afganistan halkının birliği gerekiyordu. Oysa halkın yönetimi yerel hanların ve mollaların elindeydi. Hanlar, bir yandan Safevi hükümdarlarıyla uzlaşıyor, diğer yandan da birbirleriyle rekabet edip çatışıyorlardı. Mollalar ise halkı Müslüman kardeşlerine karşı kılıç çekmekten menediyorlardı. Bu durumda kendi yöntem ve mantığıyla ilerleyen Mirveys Safevi sarayının güvenini kazandı. Onları Sadrazam İtimadü'd-Devle'ye ve Gurgin'in yönetimine karşı kuşkuya düşürmeyi başaran Mirveys, hac farızasını eda etme izni alarak Mekke'ye doğru yola koyuldu. Dönüşte Hicaz âlimlerinden mücadelesi için cihat fetvasını almıştı. Mirveys, İsfahan'a geri döndü. Onun yöntem ve siyaseti sayesinde, Safevi sarayı Sadrazam ile Gurgin'e karşı şüphe duymaya başladı. Gurgin'in itirazına rağmen makamı Mirveys'e tevdi edildi. Safevi Devleti Mirveys'i kendi müttefiki ve Gurgin'in muhalifi şeklinde görerek derhal Kandahar'a, onu bu makamı korumaya gönderdi.⁷⁰

Mirveys hanların, mollaların ve aşiretlerin birliğini savunuyor ve herkesi Kandahar'da kitlesel eylem gününü beklemeye çağırıyordu.⁷¹ Tacik, Hezare, Peştun ve Beluçlardan oluşan tüm Ferah, Sistan ve Kandahar halkları, Mirveys'i kendi önderleri olarak benimsemişlerdi. Mirveys Kandahar'a vardığında Gurgin'e hiç bir şeyi belli etmedi. Bu sırada Abdalî, Galzay ve diğer aşiretlerin reisleriyle Kandahar'da işbirliği tertip ederek bir ayaklanma planladı.⁷² Mirveys'in zekice yürüttüğü bu çalışmaları 1709 yılına kadar sürdü. Neticede Kandahar şehrinin 48 kilometre kuzeydoğusundaki Mance şehrinde

⁶⁹ Gubar, 1967, s. 322; J.C.Clodius, *A History of the Afghan Wars With Persia*, London 1840, ss. 34-35.

⁷⁰ Farhang, 1993, s. 106.

⁷¹ Mirveys Kandahar yolu boyunca nerede bir aşiret, han veya molla gördüyse durdu ve görüşmeler yaptı. Onlara İran sarayının yozlaşmasından, bağımsızlık için eyleme geçme gerekliliğinden bahsederek, Hicaz ulemasının fetvasını dini açıdan itibarlı bir belge olarak gösterdi. Bkz. Gubar, 1967, ss. 321-323.

⁷² Farhang, 1993, s. 106.

toplanan gizli bir heyet, Safevi ordusu ve Gurgin'e eşzamanlı saldırılıp özgür milli bir hükümetin kurulması kararını verdi. Bu gizli heyet, özgürlüğün korunması ve Safevi Devleti'nin her türlü askerî saldırılarına karşı hazırlıklı olunması için aşiretlerin ve reislerin görevlerini belirledi. Bu heyetin en önemli özelliği, -geçmişin aksine-Abdalî, Galzay, Tacik, Hezare, Özbek ve Beluç aşiret reislerinin, muhalif mollalarla beraber birleşip milli bir güç oluşturmasıdır. Bu heyetin meşhur üyeleri arasında şu isimler vardır: Mirveys Han, kardeşi Yahya Han, Hacı Afko olarak bilinen yeğeni Mehmed Han, Yunus Han Kager, Nur Han Bereyic, Gülhan Babürî, Aziz Han Nurzayî, Sebdal Han Naserî, Babucan Payî, Bahadır Han, Yusuf Han ve Molla Pir Muhammed el-Meşruf Bomyacı ve diğerleri. Heyetin aldığı kararlar sessiz ve gizli bir biçimde hayata geçirildi.⁷³

Heyetin kararlarından biri, Kandahar şehrinde yoğun olan Safevi ve Gürcü ordularının sayılarını azaltmaktı. Bu amaca ulaşabilmek için Beluç reislerinden biri, buradaki ahaliye vergi vermeyi kesin bir biçimde yasakladı. Diğer yandan Mirveys, Gurgin'i, Beluçları bastırmak ve vergi almak için askerî müdahaleye teşvik etti. Daha sonra Kakeri aşireti de aynı şekilde Ergestan'da vergi vermeyi reddetti. Onları cezalandırmak için şehrin dışına çıkan Gurgin, halka saldırıp tutuklamaya ve mallarını yağmalamaya başladı. Bu sırada bir gece Dehşeyh, Ergestan'ın bağındaki bir evde misafir edildi. Gece yarısı olunca Mirveys, intikam almak isteyen adamlarıyla birlikte onları basarak kılıçtan geçirdi. Bu olayın ardından Mirveys, üç bin kişiyle birlikte dümanın silah ve atlarını alarak şehre doğru yola çıktı. Muhafızlar yanılığa kapılıp Gurgin'in giriş yaptığını sandılar. Nihayet 1709' yılında bağımsız milli hükümetin kuruluşu ilan edildi.⁷⁴ Dürranî, Tacik, Hezare, Özbek, Beluç⁷⁵ ve Peştunlar'dan oluşan tüm Afganlar, yabancılara karşı birleştiler.⁷⁶ Ardından da Mirveys Kandahar'da bir bağımsız devlet kurmaya başladı.

⁷³ Seyyidi, 1385, s. 43.

⁷⁴ J.C.Clodius, 1840, s. 35.

⁷⁵ Afganistan ve İran sınırını birleştiği Sistan Bölgesi'nde ve ayrıca Kandahar Nimruz şehirlerinde yaşarlar Beluci dili konuşurlar. Afganistan'da Kuzeybatı Faryab eyaletinde Beluci yoğunluklu yerleşim alanları olsa da, Beluciler'in Afganistan'daki anayurtları güneybatıda seyrek yerleşim olan Hilmand eyaletinin çöl ve yarı-çöl alanlarıdır. Pakistan-Afganistan sınırında yaşayan Beluciler'in durumu, Peştunlarla birlikte, Afganistan İngiliz ilişkilerinde sürekli sorun olmuştur. Bkz. Büyükbaş, 2006, ss. 23-24.

⁷⁶ Lalnehru, 1959, s. 243; Farhang, 1993, s. 101.

1.4.2. 1709-1738 Yılları Arasında Kandahar'da Hotekî Devleti

Gurgin'in devrilmesinin ardından Kandahar'da sunulan hükümet tasarısı, aslında daha sonraki birleşik Afganistan devletinin kuruluşunun ilk adımıydı. Ancak ilk aşamada bunun önünde birçok engel söz konusuydu. Zira Safevi hükümdarları ve ordusu hala Afganistan'ın Sistan, Ferah, Herat ve diğer batı vilayetlerinde güçlüydüler. Ülkenin Kabil'den Gazne'ye kadar olan doğu vilayetlerinde de benzer şekilde Babürlü Devleti'nin iktidarı geçerliydi. Yabancı nüfuzu altındaki bu bölgeler, Kuzey Afganistan'daki özerk vilayetler ve Kandahar arasında geniş bir engel oluşturuyordu. Bu nedenle Mirveys, ilk adımını sağlam atmaya ve tüm dikkatini Kandahar'a yöneltmeye karar verdi. Aşiret reislerinin gücünü birleştirerek yabancı istilacıları yenen Mirveys, hızlı bir şekilde merkezî-feodal bir devlet kuramazdı. Heyetler tarafından tüm iktidar ve yetkiler Mirveys'e bırakılsa ve Mekke ile Medine ulemasının fetvasını okuyan mollalar onunla işbirliği yapsalar da, dikkatli davranmak zorundaydı. Muhataplarını iyi tanıyan Mirveys, padişah unvanını alarak hanların rekabet, kıskançlık ve arzularını tetiklemek ve henüz yeni birleşmiş olan aşiretlerin gücüne zarar vermek istemiyordu. Bunun yerine kendisini aşiret reisi olarak, diğer yerel reislerle eşit seviyede kabul etti.⁷⁷

Mirveys Han, tüm toprak ağalarını milli bağımsızlığın elde edilmesi ve düşmana karşı direnilmesi amacıyla toplamayı başarmıştı. Farklı aşiretlerden binlerce kişinin destek verdiği 5.000 kişilik gönüllü bir ordu kurdu. Ayrıca Kandahar şehrinin eski idârî, iktisadî ve adlî gidişatını eskisi gibi korudu. Daha sonra, Beluçlar'ı bastırmak için Tebrin'e giden ve zafer kazanarak dönen Gurgin'in ordusuna karşı bir kuvvet gönderdi. Gurgin'in başına gelenlerden haberdar olduktan sonra mahsur kaldığını hisseden Gurgin askerleri, canlarını korumak için son ana kadar çabaladılar ve güç yetiremeyerek Gerişk yönüne kaçtılar. Gurgin'in ve Safevi ordusunun ortadan kaldırıldığı haberi, İsfahan'a iletildi. Ancak Safevi Devleti harekete geçene kadar Kandahar güçlenmiş ve her türlü savaşa hazır konuma getirilmişti. Tüm şehir halkı, aşiretler ve hanlar, milli hükümetin arkasında durup ona destek oluyorlardı.⁷⁸ Mirveys, gerekli olan adımları attıktan hemen sonra Babürlü Padişahına bir mektup göndererek Safevi Devleti'ne muhalefetini ve Babürlü Devleti'ne duyduğu dostluk ve güveni ifade etti. Bu hareketinin Safevi Devleti tarafından

⁷⁷ Gubar, 1967, s. 325.

⁷⁸ Lalnehru, 1959, s. 245; Farhang, 1993, s. 102.

karşılıksız kalmayacağını bilen Mirveys, tüm kuvvetlerini Safevi ordusunun saldırısına odakladı. Ancak görünüşteki dostça tavrını korumak için Safevi Devleti'ne de bir mektup yazıp yaşananları şu şekilde aktardı: "Ben kendi tarlamda tarımla meşgulken Gurgin'in zulmünden bıkmış olan halk onu öldürüp beni reis olarak seçti. Eğer Şah, söylentileri dinlemez ve bu gelişmelere hoşgörü gösterebilirse ben güvenliği sağlayabilir ve bu fitneyi zaman içinde yok edebilirim." Mirveys'in mektubu her ne kadar Safevi yönetimini ikna etmese de, İran'ın Kandahar'a acil asker sevkiyatını erteledi.⁷⁹ Zira bu mektuptan dolayı kuşkuya kapılan Safevi sarayı, askerî operasyondan önce Kandahar'dan olayların gelişimine dair detaylı bilgi edinmeyi gerekli görmüştü. Bu yüzden Canı Han Nami'yi, Safevilerin temsilcisi olarak Kandahar'a gönderdi. Bu şahıs, İran askerlerinin Kandahar'daki varlığı kabul edilirse, Safevi Şahı'nın Gurgin'in intikamını almaktan vazgeçeceğini, aksi takdirde bu işi zorla gerçekleştireceklerini ilettiler. Mirveys bu şahsı müzakerelerle bir süre oyaladı. İran'a dönmek üzere olduğunu anladığında ise Safevi sarayının Kandahar'daki faaliyetlerden haberdar olmasını engellemek ve daha fazla hazırlık yapma imkânı oluşturmak amacıyla onu esir aldı. Kandahar çevresindeki kaleler ve düşmanın giriş yapabileceği yollar sağlamlaştırıldı, şehir içinde silah temini ve dağıtımına yönelik çalışmalar başladı.⁸⁰

Canı Han'ın İsfahan'a dönmemesi, Safevi sarayının korkusunu arttırdı. Bunun ardından 1710 yılında 10.000 asker, Herat valisi Mehmed Han'ın önderliğinde Kandahar'a gönderildi.⁸¹ Elçi, Kandahar'da hürmet gösterilerek ve dostça misafir edildi. Elçi, Safevi Sarayı'nın teklifini tekrarladı ve Mirveys'in bunu kabul etmesi halinde kendisinin Kandahar hükümetindeki makamının korunacağı sözünü verdi. Bu teklife cevap vermeyen Mirveys, eski arkadaşı olan Mehmed Han'ın elçisini gizlice hapsetti. Kandahar'ın derin sessizliği sonucunda Herat valisi Mehmed Han, ordusuyla Kandahar üzerine yürümeye karar verdi. Mirveys, yeni kurulan 5.000 kişilik ordusuyla onun karşısına çıktı. Bu ordu askerî eğitim, deneyim ve topçu birliğinden yoksundu. Ancak daha güçlü bir maneviyata sahipti. Ordu, savaş alanında kitlesel bir şekilde ağır silahlar kullanıp Mehmed Han'ın ordusuna saldırdı. Afgan süvarilerinin bu görkemli saldırısı Safevi ordusunu yenilgiye uğratarak dağıttı. Bu olayın ardından Safevi yönetimi,

⁷⁹ Habibi, 1971, s. 60; J.C.Clodius, 1840, ss. 52-53.

⁸⁰ Gubar, 1967, s. 325.

⁸¹ Farhang, 1993, s. 105.

Kandahar'ı yerle bir etmek için güçlü bir ordu kurup göndermeye karar verdi. 1711 yılında 30.000 kişilik bir ordu kurulup Gurgin'in yeğeni Hüsrev Han Gürcü'nün öncülüğünde Kandahar'a sevk edildi. Bu ordu Helمند sahilinde Mirveys'in savunma kuvvetleriyle karşı karşıya geldi. Taraflar arasında gerçekleşen savaşta bozguna uğrayan Mirveys, Kandahar şehrindeki kapıların kapanmasını emretti. Bu durumda Hüsrev Han, Zaman Han'ın adamlarıyla şehri kuşattı. Ancak Abdalilerin sert bir hücumu nedeniyle Kandahar kuşatmasından vazgeçmek zorunda kaldı. Bunun üzerine Abdaliler'den umudunu tamamen kesen Hüsrev, kendi ordusuna güvenerek yine şehri kuşatmaya geçti. Ancak şehir halkı kahramanca savunmaya geçti ve kuşatma tamamlandığı halde direnmeyi sürdürdü.

Kendini şehrin dışında güvene alan Mirveys, çevre halkı tarafından yeni teçhizat sağlanarak geniş bir bölgede Safevi ordusunun tüm erzak ve irtibat yollarını kesti. Bu durumu öğrenen Hüsrev, dönüş umudunu kesip şehri ele geçirmek için şiddetli saldırılara geçmek zorunda kaldı. Ama Kandahar'ı kaybetmenin yıllarca süren mücadeleyi ve bağımsızlığı ortadan kaldırmak anlamına geleceğini bilen şehir halkı, çetin bir savunmaya geçti. Bu sırada Mirveys de, 16.000 kişiyle saldırıya geçti. Hüsrev Han şehir halkının kitlesel darbesi sonucunda yenildi. Bir yandan Mirveys, diğer yandan şehir halkı, düşmana baskı yapıp Hüsrev'i kuşattı.⁸² Ordunun bir kısmı savaş meydanından kaçabilse de çevre halkı tarafından önleri kesildi. Dolayısıyla vuku bulan savaşın sonunda 30.000 kişilik Safevi ordusundan sadece birkaç yüz kişi kaçmayı başardı.

Sonuç olarak Kandahar'ın bağımsızlığı 1712'de tamamen kesinleşip güçlendi. Safevi Devleti tarafından 1713 yılında başka bir ordu da Mehmed Zaman'ın önderliğinde Kirman'dan Kandahar istikametine sevk edildi.⁸³ Ama bu ordu henüz Kandahar yolundayken halkın saldırısıyla bertaraf edildi. Zira artık Mirveys, Ferah'tan Kandahar'a, Kelat ve Mekyar'ın son hudutlarına kadar olan bölgeyi birleşik bir ulusal bölgeye dönüştürmüştü. Bu vilayetlerdeki halk da onu milli kahraman ve önder olarak görüyordu. Milli bağımsızlığın elde edilmesi ve yabancı baskısının sona ermesi için Afganistan'ın yolunu açan büyük mücadeleci lider Mirveys Han, henüz planlarını tamamlayamadan

⁸² Misbahzade, 1388, ss. 43-45.

⁸³ S. Mehdi Farug, *Tarih-i Siyasi-yi Afganistan*, Tahran 1993, s. 34; Farhang, 1993, s. 105.

1715 yılında 41 yaşındayken öldü.⁸⁴ Aşiret hanlarından oluşan yaklaşık 40 kişilik heyet, Mirveys Han'ın kardeşi Mir Abdülaziz'i Kandahar Hükümeti'nin reisi olarak seçtiler. Mirveys'in oğulları Mahmud ve Hüseyin henüz 18 ve 14 yaşlarındaydılar. Yetenekli olmayan Mir Abdülaziz hükümeti yönetmekten aciz kaldı. Bu yüzden ilk aşamada büyük Abdalî hanları, Mir Abdülaziz hükümetinden ayrıldılar.⁸⁵ Bu hanlar kendi aşiretlerinin büyük bir kısmıyla Kandahar'dan, ülkenin batı bölgelerine, yani Ferah, Herat ve Esefzar'a göç ettiler. Öte yandan Mir Abdülaziz, büyük toprak ağalarının onunla eşit haklar istediklerini hissetti. Bunun üzerine kendi kişisel gücünü korumak için büyükler heyetine danışmadan Safevi Devleti'yle anlaşmaya vardı. Abdülaziz bu anlaşma kapsamında Safevi Devleti'nden Kandahar'dan vergi istememesini, buraya asker göndermemesini ve kendi hükümetine destek olmasını istedi. Mir Abdülaziz'in yaptığı bu anlaşma ortaya çıktığında Mirveys'in ailesi, hanlar ve halkın tümü ona karşı ayaklandı. Muhaliflerin arasında yer alan Mirveys'in oğlu Mir Mahmud, Kandahar Özbekleri de dâhil halkın desteğini kazanarak kendi amcasına kılıç çekip onu öldürdü. O günden itibaren Mirveys Han ailesinin içerisinde önüne geçilemez bir kan davası ve kin oluştu. Bu durum yakın gelecekte Galzay aşiretlerinin ikiye bölünmesine yol açarak Galzay Devleti'ni de aynı akıbete uğrattı.⁸⁶ Neticede bir liderler heyeti kuruldu ve 19 yaşındaki Mir Mahmud, Şah Mahmud ünvanını alarak Mir Abdülaziz'in yerine getirildi.

1.4.3. 1712-1725 Yılları Arasında Şah Mahmud Döneminde Hotekî Devleti

Şah Mahmud Kandahar'da hükümdar olurken, Herat eyaletinde Abdullah Han halkın desteğiyle Horasan'ı ele geçirip milli hükümetin bağımsızlığını ilan etmişti. Ardında da Abdullah Han'ın oğlu Esedullah, şehir halkının yardımıyla Herat'ın çevresini Safevi Devleti'nden temizlemişti. Ancak Abdalî Aşireti'nin ileri gelenlerine danışmadan Ferah'a geçerek Kandahar Hotekî hükümetine ait olan bu şehri kuşattı. Esedullah'ın bu hareketi, Abdalî ve Galzay aşiretleri arasındaki nifak ateşini yeniden alevlendirdi.⁸⁷ Bu durum, Afganistan'da yeni oluşan hareket ve ittifaklara ters düşmüştür. Oysa Mirveys,

⁸⁴ Mirveys ile ilgili detaylı bilgiler için bkz. Suydeni, 1724. ss. 10-11; J. C. Clodius, 1840, s. 34.

⁸⁵ Gubar, 1967, s. 323.

⁸⁶ Farhang, 1993, s. 103.

⁸⁷ Gubar, 1967, s. 324.

izlediği siyasetle bu iki aşiret arasında olan anlaşmazlık ve nifaka son vermişti. Esedullah'ın Ferah'taki tavrı Şah Mahmud'u 1719'da bu şehre asker göndermeye zorladı ve iki taraf arasında Ferah'ın Delaram bölgesinde çıkan savaşta Esedullah kuvvetleri yenilerek Herat'a geri çekildi. Neticede Herat'ta yeni kurulan Abdalî Hükümeti sarsılmış oldu ve Abdullah Han, şehrin ileri gelenleri tarafından makamından azledildi. Afganistan'ın bu iki hükümeti, yıkılana kadar birbirinden uzak durdular. Bu durumdan yararlanan Şah Mahmud, Sistan halkını Kandahar'a davet edip şahlığını ilan etti.⁸⁸

1.4.4. 1721-1729 Yılları Arasında Şah Mahmud'un Safevilerle Mücadelesi

Belirli bir süreliğine de olsa kendi küçük bölgesindeki düzenden emin olan Şah Mahmud, Afganistan'ın siyasi ve idarî birliğine odaklanmak yerine İran Safevi Devleti'nin anarşi ortamına girmesinden yararlanarak İran üzerine yürümeye karar verdi.⁸⁹ Şah Mahmud, bu kararını gerçekleştirmek amacıyla aşiretlerin iç husumetlerine rağmen hanları, dış kuvvetlere karşı milli çıkarların savunulması yolunda müttefik kılmayı başardı ve onları hedefe doğru yönlendirebildi. Ayrıca kendi ordusunun yanında sivil halktan oluşan milli bir ordu daha oluşturdu.⁹⁰ Şah Mahmud bu iki orduyla 1720 yılında Kirman istikametine doğru harekete geçti. Ancak Safevi kuvvetleri şehri savunmaya geçtiler.⁹¹ Kirman Kalesi'nin kuşatması sürerken Safevi Devleti'nin komutanı Lütfali Han, bir orduyla buranın imdadına yetişti. Henüz savaş sürerken Şah Mahmud, Sultan Bican Kandahar şehrinde ayaklandığını ve esir olan Melik Cafer Sistani'yi serbest bırakıp kendi müttefiki yaptığı haberini aldı. Bunun üzerine Mahmud, Kirman kuşatmasını yarıda bırakıp Kandahar'a gitti ve isyancılar mağlup etti.⁹² Şah Mahmud 1721 yılında yine 28.000 Peştun, Özbek, Hezare ve Tacik askerle ve topçu kuvvetiyle Kirman üzerine yürüdü. Kirman ve Bam şehrini ele geçirdikten sonra İsfahan'a doğru harekete geçti. Ardından da Safevi Develeti başkentinin yakınlarındaki Ferahabad şehri için kuşatma emrini verdi. Bu gelişmeyi haber alan Safevi ordusundaki muhafızlar, şehrin kapılarını kapattı ve savunma

⁸⁸ J.C.Clodius, 1840, s. 59; Gubar, 1967, s. 324.

⁸⁹ Süleyman devrinden derinden yozlaşmaya başlayan Safevi Devleti'nde bu durum, artık son aşamaya gelmişti. İdarenin yozlaşmasından rahatsız olan İran halkı, devlete karşı ayaklanma bile gerçekleştirmişti. Ayrıca Lezgiler de ayaklanmış ve Şiraz'ı istila etmişlerdi. Yine 1720 yılında Loristan'da isyan çıkmış ve bu isyanın etkisi Kürdistan'a kadar yayılmıştı. Konuyla ilişkin detaylı bilgi için bkz. Ateş, 2001, s. 40.

⁹⁰ İsa Sıddık, *Tarih-i Ferheng-i İran*, Tahran 1338, s. 237; Gubar 324.

⁹¹ Sir Percy Sykes, *History of Persia*, C. II, London 1969, s. 228.

⁹² Larudi, 1383, s. 19-24.

için her köşeye nöbetçiler yerleştirdi. Şehrin tüm mahallelerine ulaşmayı başaran Şah Mahmud, ordusu için yüklü miktarda erzak toplayarak doğrudan Safevi payitahtına ilerledi. Bu arada Sultan Hüseyin şehri kurtarmak için dışarıdan yardım istemek amacıyla veliahtı ve dördüncü oğlu Tahmasb Mirza'yı, Mirza Hüseyin ile birlikte Kaşan'a gönderdi. Ancak dışarıdan bir türlü yardım ulaşmadı. Başkent halkının açlık ve çaresizliğini duyan Şah Mahmud, Culfa yolundan şehre saldırdı.⁹³ Uzun süreli kuşatmanın sonucunda şehir halkının bir kısmı, açlık sebebiyle ölümlerle burun buruna geldi. 1722 yılında umutsuzluğa kapılan Şah Sultan Hüseyin, Ferhabad'daki Galzaylar'ın karargahına gelerek Safevi Şahı'nı Mahmud'a teslim etti. Şah Mahmud, iki buçuk yıl hükümetini sürdürdükten sonra Şah Eşref Hotekî tarafından öldürüldü ve onun yerine geçti.⁹⁴

1.5. Batı Cephanelerinde Afganistan Halkının Mücadelesi

17. yüzyılın ilk çeyreğinde Safevi Devleti Afganistan'ın Herat'ı ele geçirmiş, valileri, yerli toprak ağaları ve askeri güçleri aracılığıyla burayı kontrol etmiştir. Kandahar Abdalî aşiretlerinin birliği, feodal savaşlar ve hanların mücadeleleri nedeniyle bölündü. Bunlardan bir kısmı Gereşk, Ergistan ve Ferah arazilerinde hayvancılıkla hayatını geçiriyorlardı. Diğer kısmı ise Kandahar'ın ileri gelenlerinden olan Hayat Sultan ile Kandahar'dan Multan'a çekilmişlerdi. Kandahar'da aşiretlerin gücünden endişe eden ve onlarla uzlaşmaya mecbur olan Safevi Devleti, Abdalîler'e karşı rakipleri Galzay kabilesini desteklemeye, aşiret düşmanlığı ve rekabetinden faydalanmaya karar verdi. Bu arada Kandahar'daki Safevi valisi Gurgin daha da ileri giderek, Devlet Han, Nezir Muhammed Han ve Rüstem Han gibi büyük Abdalî hanlarını öldürüp, aşiretleri batıya doğru göçe zorladı. Abdalîlerin Hanı Hayat Sultan öldüğü için, oğlu Abdullah Han'ı aşiretin reisi olarak seçtiler.⁹⁵ Şartların elverişli olduğunu gören Abdullah Han, aşiretiyle birlikte Multan'dan Kandahar'a gelerek yerel yönetimi ele geçirdi ve Mirveys Han'ın siyaseti ve gücüne dayanarak Abdalî ve Galzay birliğini sağladı. Ancak Mirveys Han'ın ölümünden sonra yerine geçen Mir Abdülaziz Han, Abdullah Han kadar yetenekli ve ufku

⁹³ Şah Mahmud'un İsfahan'ı ele geçirmesiyle ilgili detaylı bilgiler için bkz. Farhang 1993, ss. 111-113.

⁹⁴ Şah Eşref Hotekinin İsfahanda iktidarı ele geçirmek ile ilişkin detaylı bilgiler için Bkz. *Tarih-i Afgan – Tarih-i Seyyah Der Beyan-ı Zuhur-ı Agvaniyan ve Sebeb-i İnhidam-i Devlet-i Şahan-ı Safevi*, Ceridehane Matbaası 1277. ss. 171-173; Necmi, 1382, s. 18.

⁹⁵ Gubar, 1967, ss. 338-339. Farhang, 1993, s. 106.

geniş olmadığından Galzay ile Abdalî aşiretlerinin iç birliği korunamadı. Abdullah Han, 1716 yılında Herat henüz Safevilerin elindeyken aşiretiyle birlikte Kandahar'dan Herat'a doğru yola koyuldu. Bu göçle yabancı bir devlete teslim olmayı değil, aksine Mirveys gibi yabancı yönetimi devirmek ve Herat'ı Kandahar gibi özgürleştirmek istiyordu. Zira Mirveys Han'ın kahramanlıklarla dolu hayatı aşiret rekabetini tetiklemişti.

Ergistan hâkimi olan Mehmet Zaman Han, Abdullah Han'a destek vererek mücadelelerine devam ettiler. Bu arada Zaman Han, Kandahar valisinin yeğeni Hüsrev Han aracılığıyla Kirman'daki sürgünden serbest bırakılmış ve Kandahar'a getirildikten sonra da Galzay Hükümeti'ne karşı çıkamamıştır. Galzay reisi Abdullah ile ihtilafa düşmemekle beraber Zaman Han, onun önderliğini kabul ederek Mirveys Han'la da işbirliği yaptı. Mirveys Han'ın ölümünden sonra Abdullah Han Herat'a çekilmiş, Zaman Han da onunla birlikte hareket etmiş ve bu durum Abdullah'ın gücünü arttırmıştır.⁹⁶ Afganistan'ın batı topraklarının bir kısmını tutan Safevi yöneticileri, bu olayların tekrarlanmasına izin vermedi. Ayrıca Abdullah Han'ın güçlü biri olduğunu hissedince onu genç oğluyla birlikte esir aldı. Buna karşılık Herat'ta Safevi valisi Abbas Kulu'nun istila ve zorbalığından yılmış olan Herat halkı ayaklandı ve onu devirdiler.

Kandahar ayaklanmasından sonra korkuya kapılan Safevi Devleti, güvenliği sağlamak için hızla Cafer Ustaculu'yu Herat valiliğine atadı. Ancak Cafer Herat'a varmadan önce Abdullah Han Abdalî, hapisten kaçarak Esfezar'da dağıntık Abdalî güçlerini topladı.⁹⁷ Halkın desteğiyle Esfezar kalesine saldırdı ve kaleyi ele geçirdi ve bu bölge bağımsızlık yanlılarının merkezi haline geldi. Abdullah Han'ın elçileri, Ferah ve Bekva'ya kadar ulaşmış Abdalîler'e ve bölge ahalisine çağrıda bulundular.⁹⁸ Abdullah Han bu gelişmelerden sonra oluşturduğu ordusuyla Herat şehrine doğru harekete geçti ve Herat'ta bulunan Safevi hükümdarı Cafer Han'ın ordusuyla şehrin dışında karşı karşıya geldi. Yaşanan çetin savaşta Safevi kuvvetleri bozguna uğradı ve Cafer Han esir düştükten sonra Herat, Abdullah Han'ın eline geçti. Ancak Safevi kuvvetleri savunmayı sürdürmeye çalışıyorlardı. Bu arada yabancı tahakkümünün sürmesini istemeyen Herat halkı, Pilehane Kalesi'nden Ereğ Kalesi ve Melik Kalesi'nin ortasına kadar, bağımsızlık yanlısı

⁹⁶ Necmi, 1382, s. 13.

⁹⁷ Gubar, 1967, s. 340.

⁹⁸ Seyyidi, 1385, s. 10; Habibi, 1971, s. 86.

kuvvetlerin ilerlemesi için bir yol açarak mücadelelerine devam etti. Nihayet şehir, Safevi kuvvetlerinden temizlendi ve Abdullah Han Abdalî, 1717'den 1731'e kadar süren Herat Yerel Hükümeti'ni ilan etti.

1.6. 1717-1731 Yılları Arasında Yerel Abdalî Hükümeti

1717 yılında Abdalî Hükümeti kurulunca Abdullah Han, tüm Abdalî aşiret reisleri ve Herat ahalisinin hanları tarafından hükümet reisi olarak kabul edildi. Aşiret geleneklerine uyup boyların önderlerinden oluşan daimî bir heyet kurdu. Bu heyet tüm yönetim işlerini belirleyip çalışmalarının sonucunu hükümet reisi aracılığıyla hayata geçiriyordu. Aşiret üyeleri de, hepsi aşiret hanları olan heyet üyelerinin arasında yer alıyordu. Bu heyetin en ünlü üyelerinden biri Herat'taki Alkuzayi ailesinden olan Abdülgani Han'dı. Herat'ta Abdalî Hükümeti'nin kurulmasından sonra heyet, Esfezar ve Herat Abdalîlerinden eli silah tutan tüm gençleri çağırarak düzenli bir ordu kurdu. Abdullah Han bu kuvvet aracılığıyla hızla Guriyan, Kuhsan, Murgab, Badgis ve Uvbe civarını Safevi Devleti'nden kurtarıp Herat Merkezî Hükümeti'ne kattı. Bununla da yetinmeyen Abdullah, ansızın Ferah Kalesi'ni ele geçirip Herat'a ekledi.

Böylece Herat'tan Kandahar'a kadar, bugünkü Afganistan'ın yarısını kapsayan batı bölgeler Herat'taki Abdalî ve Kandahar'daki Galzay hükümetleri tarafından yabancı güçlerden azat edildi.⁹⁹ Bunun üzerine boş durmayan Safevi Devleti, Fethali Kaçar komutasında bir orduyu Herat'ı tekrar işgal etmek amacıyla gönderdi. Ancak Abdullah Han'ın oğlu Esadullah'ın öncülüğündeki Afgan savunma kuvvetleri, Kevseriye bölgesinde Fetihali Kaçar'ı yenilgiye uğrattı.¹⁰⁰

Safevi Devleti 1719 yılında 30.000 kişilik bir ordu ve Safikulu Han'ın kumandanlığında güçlü bir topçu birliğiyle Ferah cephesinden yola çıktı. Esedullah 15.000 kişiyle Kale-yi Kariz yakınlarında düşmanla karşı karşıya geldi. Taraflar arasında gerçekleşen çetin savaşta Afgan Esedullah kuvvetleri, güçlü toplara sahip olmamasına rağmen Safevi ordusuna saldırdılar. Bu harpte Safevi ordusundan 8.000 asker ve Abdalî ordusundan ise 3.000 asker öldü.¹⁰¹ Sonuçta Safevi ordusunun yenilgisi kesinleşti. Bu arada Galzay ve

⁹⁹ Gubar, 1967, ss. 346-347.

¹⁰⁰ Farhang, 1993, ss. 106-107.

¹⁰¹ Necmi, 1382, s. 62.

Abdalî Hükümetleri'nin arasında toprak paylaşımı konusunda ortaya çıkan nifak ve anlaşmazlıktan yararlanan Şah Mahmud, 1719 yılında Safeviler'in Ferah'ta Herat Abdalî Devleti tarafından yenilgiye uğratılmasından sonra, Ferah'a askerlerini gönderdi. Ancak Esedullah Abdalî onun askerlerinin Ferah'a varmasına engel oldu ve ortak düşman karşısında işbirliği yapmak yerine birbirleriyle savaştılar. Bunun sonucunda Şah Mahmud, Esedullah'ı savaş meydanında öldürdükten sonra Herat Abdalî Hükümeti'ne karşı sert bir politika izlemeye başladı. Ancak bu politika bile Abdalî ve Galzay aşiretleri arasında husumetleri yeniden alevlendirmeye yetti ve çok geçmeden bu durum Afganistan'ın genel yapısına zarar verdi.¹⁰² Delaram Savaşı ve Esedullah Han'ın öldürülmesi, Herat Abdalî Hükümeti'nin istikrarını bozdu. Bu esnada Herat'taki heyet tarafından Ahmed Şah Dürranî'nin babası Zaman Han Abdalî, hükümet reisliğine getirildi.

Zaman Han iktidara sahip olduktan sonra ülkedeki feodalleri ve Abdullah Han gibi liderleri hapse atınca, Herat'ın yeni Abdalî Hükümeti'nde şahsî husumetler arttı ve hükümet reisliği elden ele geçmeye başladı. Aslında Herat'taki Abdalî Hükümeti, Kandahar Galzay Hükümeti'ne göre geri kaldı. Zira Herat'ın Abdalîleri daha çok çobanlıkla geçinip şehir hayatına az katılım gösteriyorlardı. Toprak ağaları ve hayvancılıkla geçinen eşraf ise, merkezden uzaktı. Esedullah'ın öldürülmesinden, Abdullah Han'ın esaretinden ve Kandahar ile Herat arasındaki düşmanlıktan haberi olan Safevi Devleti, Herat'ı tekrar ele geçirmek için Safikulu Türkistanoglu önderliğinde bir ordu gönderdi.

Safevi Devleti'nin planını öğrenen Zaman Han, Herat'ın eşrafları ve Abdulgani Han Alkuzey'i kendi tarafına çekerek Safevi Devleti'ne karşı hazırlanmaya başladı. Daha sonra Kafirkale civarında taraflar arasında çıkan savaşta Zaman Han, Safevi ordusunu bozguna uğrattı ve Safikulu'yu öldürdü.¹⁰³ Zaman Han'ın ölümünden sonra Herat heyetinin üyeleri, Abdulgani Alkuzey'in ve Zaman Han'ın hanedanının diğer destekçilerinin hilafına rağmen, Abdullah Han'ın oğlu Mehmed Han'ı (1722-1723) Herat hükümet reisliğine getirdiler. Mehmed Han, Safevi Devleti'nin ortadan kalktığını ve Galzay Hükümeti'nin İran'a dair meselelerle meşgul olduğunu görünce, Herat sınırlarını

¹⁰² Hanvey, 1346, ss. 31-33.

¹⁰³ Gubar, 1967, ss. 342-343.

kuşattı.¹⁰⁴ Öncelikle Horasan olarak bilinen bölgeye asker gönderdi ve Meşhed şehrini kuşattı. Ancak Mehmed Han, Herat Hükümeti ve kendi iç rakipleri tarafından baskı altında olduğu için kesin bir sonuç alamadan Herat'a geri çekildi. Herat'ta aşiret reisleri arasındaki siyasi mücadelenin sürekli artış göstermesi ve sona ermemesi nedeniyle heyet üyeleri, Mehmed Han'ı 1724'te hükümet reisliğinden azlettiler ve yerine Zülfikâr Han'ı getirdiler. 1725 yılında Zülfikâr Herat halkına yönelik sert politika izlediği için, heyet tarafından uyarıldı. Kısa süre sonra da makamından azledilerek Hezar'da zorunlu ikamete mahkûm edildi.

Ardından Allahyar Han Multan'dan Herat'a gelip heyet tarafından 1725 yılı sonunda Herat Abdalî Hükümeti'nin başına getirildi. Allahyar, tıpkı babası Abdullah Han gibi güçlü ve bilgili bir adamdı. Ancak aşiret taassubu ve feodal iktidar hedefleri yüzünden, diğerleri gibi gücünü yitirerek Ferah'a gitti. Allahyar Han'ın döneminden dört sene sonra Abdulgani Han Herat'taki Zülfikâr Han'ın adamlarına ve Abdalî Hükümeti aleyhine ayaklandı. Bu durum Zülfikâr Han'ın Hezar'dan Herat'a gelmesine ve iki taraf arasında iç savaş çıkmasına yol açtı.¹⁰⁵ Bu çekişmeler yüzünden artık halkın çıkarlarının ve yönetimi doğru şekilde sürdürmenin önemi kalmamıştı ve herkesin asıl hedefi rakibini yenmektir. Bu çatışmalar, her iki taraftaki halkı yıldırana kadar altı ay boyunca sürdü. Heyet bu sefer Abdalî Hükümeti'ne yeni bir hükümet reisi atamaktan kaçındı. Bu "reissiz idare" sistemi birkaç ay sürdükten sonra Nadir, Şah II. Tahmasb'ın ordusuyla Herat'a saldırmaya karar verdi. Bu durumu öğrenen Herat heyeti, Ferah'ta olan Allahyar Han'ı geri çağırıldı. Nadir'in Herat'a saldırıları başlayana kadar Abdalîler'in iç çatışmaları durdu ve kısmen huzur sağlandı.¹⁰⁶

Şah II. Tahmasb adına Kuzey İran'da güçlü bir ordu kurmayı başaran Nadir, Şah Eşref'in İran'da Osmanlı Devleti ve Rusya Devleti'yle ilişki içerisinde olduğunu görünce Afganistan'a yöneldi.¹⁰⁷ Bu arada Nadir, Kandahar, Herat ve Horasan'ın bağımsız hükümetlerinin birbirinden ayrılmış olduğunu ve İran'daki Hotekî Hükümeti'nin yalnız kaldığını düşünerek Horasan bölgesi'ne asker gönderdi. Çok geçmeden Meşhed'de hüküm süren Melik Mahmud'u 1756 yılında mağlup edip öldürdü. Meşhed, Nişabur ve Horasan

¹⁰⁴ Mervi, C. I, 1364, s. 195; Esteabadi, 1341, 111.

¹⁰⁵ Gubar, 1967, ss. 333-338.

¹⁰⁶ Hanway, 1946, s. 33.

¹⁰⁷ Mervi, C.I, 1364, s. 198.

Vilayetlerinin tümü 1726'dan 1727'ye kadar Nadir'in eline geçti. Nadir bu gelişmelerden sonra Şah II. Tahmasb ile birlikte Herat'a asker gönderdi. İlk adımda Sengan Kalesi, topçu gücüyle Afgan muhafızlardan alındı. Herat Hükümeti'nin reisi Allahyar Han, Nadir'i karşısında görünce Sengan Kalesi'ne destek için ordu gönderdi. Taraflar arasında beş gün beş gece süren savaşta Nadir, topçu birliklerinin gerisini ve cepheyi savunmaya çalışmaktaydı.¹⁰⁸ Neticede Nadir bu savaş girişimlerinden kesin bir sonuç alamadan Horasan'a döndü. Üçüncü bölümde ele alacağımız gibi Nadir 1728 yılında daha teçhizatlı bir orduyla Herat'a hücum etti.

¹⁰⁸ Şafık, 1388, s. 30.

II. BÖLÜM: NADİR ŞAH VE DÖNEMİ

2.1. Doğumu, Gençlik Yılları ve Yetiştği Ortam

18. yüzyıl başlarında Abiverd bölgesinde yaşayan “Kırklular”, mensup oldukları kültür gereği yaylak yaşamı sürmekteydiler. Yazın yaylakları olan Kübükan yönüne doğru göçen “Kırklular”, bu bölgenin iklim yapısının sert olması nedeniyle kışın Horasan’ın kuzeyinde bulunan Allahuekber Dağları’nın kuzeyinde yaşamak için daha uygun bir bölge olan Dezgird’e inmekteydiler. Nadir, böyle bir göç esnasında 22 Kasım 1688’de Dezgird Köyü’nde İmam Kulu Han’ın oğlu olarak dünyaya geldi.¹⁰⁹ Babası tarafından ismi verilen Nadir Kulu ve ailesi, Avşar aşiretinin diğer fertleri gibi çoğunlukla hayvancılık, ziraat ve el sanatları ile geçimini sağlamaktaydı.¹¹⁰

Bazı tarihi kaynaklardan Nadir Kulu’nun babasının dericilikle meşgul olduğu, çobanlık yaptığı¹¹¹ ve çocukluk yaşlarında Dezgird ovalarında babasının sürüsünü güttüğü anlaşılmaktadır. 13 yaşında babasını kaybeden Nadir Kulu, beş sene boyunca ormanlardan odun ve çıra toplayıp bunları pazarda satarak ailesinin geçimini sağlamaya çalışmıştı.¹¹²

17 veya 18 yaşlarında Horasan’a yönelik Özbek baskını esnasında bölgede çok sayıda insan kılıçtan geçirildi ve Horasan’da yaşayan Avşarlılar da esir olarak alındı. Nadir ve annesi de esir alınanlardandı. Annesini Hive’deki Özbek hapisanesinde kaybeden Nadir Kulu, dört sene sonra, 1708’de hapisten kaçmaya başarıp Horasan’a geri döndü. Gençliğinde Nisa’da Türkmenler, Habuşan’da Cemişgezek’te Kürtler, Merv’de Türkmen ve Özbeklerle hatta kendi aşireti Avşarlarla da savaşmaya kalkıştı. Savaşlarda korkusuzluğu ve ortaya koyduğu meziyetleri ile Abiverd valisinin dikkatini çekti ve ulak olarak seçildi. İsfahan’a mesaj iletmeye gittiği her seferde, bazı Safevi devlet bakanlarının

¹⁰⁹ Tarihi eserlerde Nadir’in doğum tarihi ile ilgili farklı bilgiler verilmiştir. Mesela Mirza Mehdihan Esterabadi, Nadir’in 22 Kasım 1688 (28 Muharrem 1100)’de doğduğunu kaydetmektedir. Bkz. Esterabadi, 1341, s. 19. Muhammed Kazım, Nadir’in doğum tarihini 24 Ağustos 1688 (26 Şevval 1099) olarak kaydeder. Bkz Mervî, c. I, 1364, s. 7. Jonas Hanway ise Nadir’in doğumu 1687’de belirtmektedir. Bkz. Hanway, 1346, s. 4.

¹¹⁰ Nadir, Horasan’daki diğer aşiretler arasında Nadir Kulu Beg olarak tanınmıştır. Bkz: Gubar, 1967, s. 339.

¹¹¹ Hanway, 1346, s.7.

¹¹² James Fraser, *The History of Nadir Shah*, Kessinger Publishing Yay., London 1742, s. 72.

dikkatini de üzerine çekiyordu. Nadir Kulu, kendisine verilen her görevi başarı ile yerine getiriyor ve bu durum Baba Ali'yi çok memnun ediyordu. Baba Ali, kendi büyük kızını Nadir'e vermek istedi. Bu durum kıza talip olan diğer Avşar gençlerini çok öfkelenirdi ve Baba Ali'ye kin güttüler. Bundan dolayı aşiretin büyükleri ve yaşlıları Baba Ali ve Nadir'in siyasi olarak devrilmelerinden yana oldular. Aradan belli bir süre geçtikten sonra Baba Ali sürekli düşmanları ile çekişmekte ve uzak-yakın köylerdeki fitne ve isyanları bastırmakla meşgul olmaktadır. Bir türlü huzur ve güven bulamayan aşiret insanları, ard arda Meşhed valisine şikâyetlerde bulundu. Tüm bu kin, Baba Ali ve Nadir'e zarar veremiyordu. Zira Nadir'in Avşar aşiretinde her zaman kendisi için savaşmaya hazır olan fedaileri vardı.

Bazı Özbek çapulcuları Abiverd'e saldırdıklarında Baba Ali, Nadir'i Avşar gençlerinden oluşan bir grupla birlikte çapulculara karşı gönderdi ve Nadir onları püskürttü.¹¹³ Bu küçük zaferden sonra düşmanlarından bazılarının başkaldırmayı bırakıp Nadir'e katıldı. Bir sonraki yıl çapulcular teçhizat ve askerilerini arttırarak Abiverd'e yeniden saldırmaya kalkıştı. Nadir onları bu sefer daha çetin bir savaşta yenip birçok esir aldı. Böylece Nadir, zaman geçtikçe güçlendi ve artık süvari savaşçılarının sayısını arttırarak çapulcuların üzerine yürüyebilmekteydi. Nadir'in yükselmesinden endişelenen amcası Kelat valisi, Nadir'e süvarileriyle kendisine katılmasını önerdi. Nadir amcasına, Şah Tahmasb'ın hizmetinde görev alacağını söyledi. Bu arada, Kelat valisinin asıl niyeti Nadir'i yanına çağırıp katletmekti. Ancak Nadir'in önemsemediğini görünce başka bir yöntem denedi ve Nadir'i bir ziyafete davet etti. Amcasının gerçek niyetinin az çok farkında olan Nadir, süvarilerinin bir kısmını kalenin dışında pusuda tutup kalan süvarileri ile kaleye girdi.¹¹⁴ Amcasının yanına gittiğinde ona fırsat vermeden amcasını tutuklayıp öldürdü.¹¹⁵ Sonra pusu kuran süvarilerinin katılımı ile kalenin garnizonuna yürüyüp Kelat'ı ele geçirdi. Bu ayaklanmaların ünü yavaş yavaş Horasan ve Türkistan'ın dört bir köşesine yayılmaya başladı. Tahmasb Kulu Bey, Vekil Celayir, Muhammad Ali Bey ve Tarhan Bey'in reisleri olduğu Celayir aşiretinden 400 aile Nadir'e katıldılar. Diğer Avşarlar'dan Emirkulu ve Gündüzlüler de Nadir'e katılmak istediler. Çok sayıda askerî kuvvet toplayan Nadir, Kelat'ı karargâh olarak seçti. Kelat'ın Hezarmescid Dağları'nın tüm köylerine el

¹¹³ Hanway, 1346, s. 8.

¹¹⁴ Larudi, 1383, s. 42; Mervi, C. I, 1364, ss. 37-41.

¹¹⁵ Hanway, 1946, ss. 18-19.

koydu.¹¹⁶ Melik Mahmud, Horasan istilasından sonra Papile Han, İmam Kulu Emirlu, Avşarlar ve Kürtlerden bir grup Meşhed'e gidip Nadir'i bitirmek amacıyla Mahmud'a katıldılar. Melik Mahmud gücünü arttırmak için Nadir'i Meşhed'e çağırdı. Bu teklifi kabul eden Nadir, kendi askerleriyle Melik Mahmud'un ordusuna katıldı. Aradan kısa zaman geçince aralarında anlaşmazlıklar çıkmaya başladı ve Nadir, Mahmud'dan ayrılıp Kelat'tan Abiverd'e döndü. Bunun üzerine Melik Mahmud, Nadir'in gücünü zayıflatmak ve onu yakalamak için Çemişgezek Kürtlerine emir vererek Nadir'i tutuklayıp Meşhed'e göndermelerini istedi. Nadir'in yandaşlarının çoğu Çemişgezek Kürtleri'nden olduğu için, Melik Mahmud'un emrine uymadılar. Bu durumu öğrenen Melik Mahmud 6.000 kişilik bir orduyu, Kürtler'i bastırmak için Habuşan'a gönderdi. Bu haberi duyan Nadir, küçük bir ordu ile Kürtler'e yardım etmek üzere Habuşan'a gitti. Önce şehrin dışında Habuşan'a doğru giden Mahmud'un topçularına saldırıp topları ele geçirdi. Sonra da Kürtler'in yardımını ile Mahmud'un ordusuna hücum etti ve orduyu bozguna uğrattı.¹¹⁷

Nadir'in bu cesur hamlesinden şaşkına dönen Melik Mahmud ve yanındaki askerleri, önce kalenin sığınaklarına, sonraki gün de Nadir'in saldırısı ile Ardakan ovalarına çekildiler. İlerleyen süreçte Eşrefabad'a kadar takip edildilerse de yakalanamadılar. Bu zaferden sonra Nadir, Yengi Kale ve Bağudey'i ele geçirip Abiverd'e geri döndü. Burada kısa bir süre kalıp Kara Han'ın isyanını bastırmak için Zağçandi'ye doğru harekete geçti.¹¹⁸ Zağçandi'nin yakınlarında başlayan kanlı savaşta Avşar askerleri, sayıca düşmanın yarısı olmalarına rağmen, Kara Han'ı teslim olmaya mecbur ettiler. Nadir, Zağçandi Kalesi'ni ele geçirdikten sonra başkaldıran Derun valisi Seyid Sultan'ı bastırmak için Nisa'ya yola koyuldu. Ancak oraya varmadan önce korkudan teslim olmak isteyen Seyid Sultan tarafından karşılandı. Art arda gelen zaferlerden sonra, Melik Mahmud'la yüzleşmek için büyük askerî hazırlıklara başlamaya karar verdi. Kuvvetlerini toplayarak korkusuzca Meşhed'e ilerledi. Nadir'in yolda olduğunu haber alan Melik Mahmud, savaşmak için şehirden çıkarken Şah Eşref Hotekî'ye haber gönderdi ve onun hızlıca Meşhed'e gelmesini istedi. Ancak Melik İshak'ın bölgeye varmasıyla birlikte taraflar arasında başlayan sert savaşta Nadir, ikinci defa Melik Mahmud'un kuvvetlerini

¹¹⁶ Seyyidi, 1385, s. 8-9; Vladimir Minorsky, *Tarihçe-i Nadir Şah*, Far. Çev. Raşid Yasemi, Semerg Yay., Tahran 1313 hş. s 17.

¹¹⁷ Necmi, 1382, s. 43; Larodi, s. 70.

¹¹⁸ Hanway, 1346, s. 14.

bozguna uğrattı. Nadir'i yenmeyi artık zor gören Melik Mahmud, elçilerini Türkistan ve Habuş'a gönderip Nisa ve Abiverd Türkmenlerini ve Habuşan Kürtlerini Nadir'in aleyhine kışkırtmaya başladı.¹¹⁹ Bu arada Kürt ve Türkmenler'in ayaklanmalarını haber alan Nadir, gece vakti Nisa'ya varınca Türkmenler ayaklanmalardan vazgeçtiler. Nadir de onları etkisiz haline getirdikten sonra soğuk bir kış ayında Miyab, Kebukan, Merv ve Serhes yolundan Meşhed'e yöneldi. Nadir, geri kalan düşmanlarıyla mücadele etmek için ordusunun iki bölüğüyle Meşhed'in yol kenarında pusu kurdu. Nihayet kışın sert olduğu bir zamanda iki taraf arasında acımasız bir çatışma başladı. Ancak bu kısa süreli çatışmadan bir nitice elde edemeyen Nadir, ordusunun erzak sorunu yaşamaması için şehri kuşatmaktan vazgeçti ve Serhes'e doğru koyuldu.¹²⁰

Bu arada şu hususa değinmekte fayda var: Nadir, Melik Mahmud'u ortadan kaldırmak ve ordusundan eser bırakmamak için daha güçlü ve teçhizâtlı bir orduya ihtiyaç hissetmekteydi. Bu nizamî ve askerî yetersizlik, Tahmasb tarafından tamamlanmıştır.

2.2. Nadir'in Şah II. Tahmasb Ordusuna Girişi

Şah Eşref Hotekî'ye mağlup olarak Mazendaran'a ilticada bulunan Şah II. Tahmasb'a, Kaçarlar'ın¹²¹ destek sağlamaya çalıştığını net bir şekilde görmekteyiz. Şah II. Tahmasb, Kaçarların reisi olan Fethali Han'ı Semnan valiliğine tayin ederek Galzaylar'a karşı ondan yardım istedi. Fethali Han'ı tam zamanında bir grup Türkmen ve Kaçar askerleriyle Tahran'a saldıran Galzaylar üzerine gönderdi. Ancak taraflar arasında gerçekleşen savaşta Şah Eşref Hotekî liderliğindeki Galzaylar galip gelerek Kazvin ve Kum'u ele geçirdiler. Bu arada Şah II. Tahmasb, ordusuna asker toplamak için Hasanabad'a vardığında Çemişgezek Kürtleri'nin başı Necef Ali Bek, Tahmasb'a gelip 10.000 tümen karşılığında asker vermektan muaf tutulmalarını istedi. Ancak Tahmasb, bu teklifi kabul etmedi. Dolayısıyla Kürtler çaresiz bir şekilde Şah II. Tahmasb'ın istediği askeri verdi.¹²² Ardından Şah II. Tahmasb, Fethali Kaçar'ı Meşhed'e saldırı emriyle gönderdi. Bu esnada

¹¹⁹ Seyyidi, 1385, s. 10.

¹²⁰ Mervî, C. I, 1364, s. 243; Necmi, 1382, s. 45.

¹²¹ Kaçarlar, Safevi Türkmen Devleti'ni kuran 7 Türk oymağından biri olup, 1779'dan 1925 yılına kadar İran'da hâkimiyet sürmüş bir Türk boyudur. Şah Abbas (1587-1628) kaçarları Azerbaycan'dan göçürüp, bir kısmını Esterabad'a, bir kısmını da Horasan'da yerleştirmiştir. Bkz. Ateş, 2001, s. 45.

¹²² Vladimir Minorsky, *İran Der Zaman Nadir Şah*, Far. Çev. Raşid Yasemi, Dünya-ı Kitap Yay., Tahran 1383, s. 30.

Nadir, Kürtler'e yardım için Kuçan yakınlarındaki olan Mıyab'a vardı. Şah II. Tahmasb'dan Kürtleri affetmesini isteyen Nadir, Tahmasb'a Kürtler'i rencide etmemesini ve Melik Mahmud'u ortadan kaldırmak için onların yardımına ihtiyacı olduğunu hatırlattı. Böylece Nadir, Kürtler'i affetmesi konusunda onu ikna etti.¹²³ Nadir, Kürtler arasında itibarını arttırmak için Kuçan'a asker toplamaya gitti ve kendi askerleriyle Şah II. Tahmasb'ın ordusuna katıldıktan sonra Safevi Devleti'nin topçu sınıfının komutanı olarak atandı.

Bu gelişme üzerine Fethali Han, Kürtler'in bağışlanması meselesinde payının olmasından ötürü de Safevi başkomutanı Nadir'in topçu sınıfı komutanlığına terfi etmesini hoş karşılamadı ve Şah II. Tahmasb'a kin beslemeye başladı. Ardından Nadir, 19 Eylül 1726 tarihinde Şah II. Tahmasb'ın ordusuyla birlikte Melik Mahmud'a karşı Meşhed'e doğru harekete geçti. Kuhisengi yolundan Hocarebi'ye giderken Tahmasb'ın piyade sınıfına, Melik Mahmud'un topçuları ateş açtı. Nadir'in saldırıları sonrası Mahmud'un ordusu şehre geri dönmek zorunda kaldı. Ardından Nadir Hocarebi'de bulunan Tahmasb'ın ordusuyla peş peşe hamlelerle Melik Mahmud'un ordusunu güçten düşürmeyi başardı. Bu esnada Fetihali Han, Gurgan'a gidip asker toplamak bahanesiyle Şah II. Tahmasb'dan müsaade istedi. Kısa süre sonra Fetihali Han'ın gerçek niyetinden haberdar olan Tahmasb öfkelenildi ve Nadir'e, Fethali'yi öldürme emrini verdi. Ancak Nadir ona Fetihali Han'ın öldürmesinin Kaçar aşiretinin isyanına neden olabileceğini hatırlattı.¹²⁴ Bundan dolayı Fethali Han'ı esir alıp Kelat'e sürgün etti. 22 Eylül 1726'da Nadir'in emri ile Fethali Han, Mehdi Kaçar eliyle öldürülüp başı Şah II. Tahmasb'a götürüldü. Bu olay akabinde başkomutan tayin edilen Nadir, Şah II. Tahmasb tarafından "Tahmasb Kulu Han" olarak adlandırıldı. Nadir kısa bir süre içerisinde kendi askerleri ile birlikte Şah II. Tahmasb'a bağlı askerleri de alarak ülkeye doğudan gelen tehlikeleri ortadan kaldırmak üzere harekete geçti. Bu doğrultuda, 1727'de, önce Melik Mahmud ve Abdalîlerle, sonra da İsfahan'daki Galzaylarla mücadeleye başladı. Melik Mahmud'un en zayıf hasım olması da stratejik bir unsur olarak eklenebilir. Bunun için İsfahan'ı işgal eden Galzaylar'dan önce Melik Mahmud, sonra Abdalîler üzerine yürüdü.¹²⁵

¹²³ Larudi, 1383, s. 50.

¹²⁴ Seyyidi, 1385, s. 62.

¹²⁵ Ateş, 2001, s. 41.

2.3. Nadir'in Melik Mahmud'la Mücadelesi ve Meşhed'i Ele Geçirmesi

Afgan isyanından sonra çıkan kargaşada Meşhed'i ele geçirmiş olan Melik Mahmud, burada sıkı bir yönetim uygulamaktaydı. Fethali Han'ın ölüm haberini alan Melik Mahmud topçu ordusu ile Şah II. Tahmasb'ın Hocarebi'deki karargâhına doğru harekete geçti. Bunun üzerine Nadir, Horasan'ı Melik Mahmud ve Abdalilerden temizlemek amacıyla Mazendaran'dan toplanan askerleriyle Meşhed'e harekete geçti. 29 Eylül 1726'da Meşhed'e 5 kilometre uzaklıkta bulunan Hocarebi'de karargâhını kurdu. Nadir, Meşhed'i kuşatmadan önce Melik Mahmud'a teslim olması için çağrı yaptı. Ancak Mahmud bu çağrıyı reddedince Nadir, Meşhed kalesini kuşattı. Bunun üzerine Nadir acele ederek Hocarebi'ye doğru ilerledi. Fakat Nadir, Melik Mahmud'un topçu alayı ile çetin bir savaş neticesinde yenilgiye uğradı ve Meşhed saldırısından bir kâr elde edemedi.¹²⁶ Daha sonra Nadir, Kuçan'a varır varmaz ikinci kez Melik Mahmud'a doğru saldırıya geçti. Şehirdeki kalelerin duvarlarını yıkarak şehri kuşattı. İki ay süren şehir kuşatmasından sonra Melik Mahmud'un ordu komutanı Pir Muhammed, kendini Nadir'le savaştığı yeterlilikte göremeyince Nadir'e bir mesaj gönderip ona Amüye kapısından şehre saldırırsa kapı açıp onunla işbirliği yapacağını söyledi. Bu mesajı alan Nadir, 12.000 piyadesiyle, Hocarebi'den şehir geçidine hücum etti.¹²⁷ Bu arada şehir geçidinde bekleyen Pir Muhammed'in emri ile kapı açılınca çatışma başladı. Savaşın neticesinde Melik Mahmud'un ordusunun tamamı katledildi ve kendisini de esir alındı. Bu esnada Nadir'in ailesinin bazı şartlardan ötürü Meşhed'e göç ettiği görülmektedir. Düşmanlardan temizlediği şehri imar ve iskân eden Nadir, İmam Rıza'nın türbesinin kubbesini restore ettikten sonra ailesini Abiverd'den Meşhed'e getirtti. Sonra da çapulcu Türkistanlılardan korunmak için, süvariler ve ordu alayını muhafız olarak buraya yerleştirdi.¹²⁸

Bu arada Şah II. Tahmasb'ın Nadir'den, Önce İsfahan ve çevresini yağmalayan Galzayların üzerine yürümesini ve Şah Eşref Hoteki'nin yenmesini istediğini görebiliriz. Ancak Nadir İran'ın doğusundaki Abdalilere karşı savaşmak istiyordu.

¹²⁶ Mervi, C. I, 1364, s. 45.

¹²⁷ Necmi, 1382, s. 46; Hanway 1346, s. 39.

¹²⁸ Nadir'in Meşhed'i zapt ettikten sonra bu şehri çok beğendiğini ve güvenillir Avşar beylerini Abiverd ve Meşhed'e iskân ettiğini kaydeder. Bkz. Vladimir Minorsky, *Tarihçe-i Nadir Şah*, Far. Çev. Raşid Yasemi, Simurg Yay., Tahran 1313 hş. S. 184.

2.4. Nadir'in Abdalîlere Karşı Verilen Mücadele

Şah II. Tahmasb ve çevresindekiler, Nadir'in önce İsfahan üzerine yürüyüp İran'ı Galzaylar'dan temizlemesini istiyorlardı. Nadir ise, İsfahan seferini başka bir zamana erteleyip önce Herat'ı ele geçirmek amacıyla Horasan'daki Abdalîler üzerine yürümeyi tercih etti. Safevi payitahtını alan Galzaylar'dan önce Abdalîler'e karşı hareket edip kendini arkadan güvenceye almak istiyordu. 1727 yılında bir kuvvetle Singan ve Bihdad Abdalîlerine karşı harekete geçen Nadir, Singan Abdalîlerini geriye çekilmek zorunda bıraktıktan sonra Bihdad Abdalîleriyle savaşarak onları etkisiz hale getirdi. Ancak bu sırada Singan'daki Abdalîler yeniden başkaldırdılar.¹²⁹ Dolayısıyla Nadir'in Abdalîler üzerine düzenlediği ilk seferi başarılı olamadı. Ardından Meşhed'de Nadir, Şah II. Tahmasb ile beraber Abdalîlerin üzerine harekete geçilmesini kararlaştırmışsa da, etrafındakilerin tavsiyesiyle Şah II. Tahmasb, seferden vazgeçerek tekrar Nadir'in tek başına Abdalîlerle savaşmasını istedi. Herat eyaleti üzerine yürüyen Nadir, Sebzaver'de Afgan muhalefetiyle karşılaşınca Herat seferini iptal etti. Nadir Sebzaver'de Afganları etkisiz hale getirdikten sonra¹³⁰ Şah II. Tahmasb'ın bir kısım askerleriyle Mazenderan'da isyan eden Türkmenlerle mücadeleye geçmiş, onları da yendikten sonra 1729 sonlarında Abdalîler'e karşı yapacağı seferin hazırlığına başlamıştır.

2.4.1. Horasan'da Abdalîlerle Savaşması ve Herat'ın Ele Geçirmesi

Nadir, Meşhed'de Melik Mehmud'la mücadelelerine devam ederken, Abdalî güçleri iki büyük kola ayrılıp Horasan'ın doğu sınırının yakınlarında mevzilenmişlerdi. İlk kol 15.000 süvari piyadeden oluşup Allahyar Han Abdalî tarafından yönetilerek Kafirkale hisarında hazır bekliyordu. İkinci kol ise Serdar Abdülgani Galzay'ın komutanlığında 12.000 kişiden oluşup Herat'ın 220 kilometre güneyindeki Ferah'a yerleşmişti. Safevi kuvvetleri kuzeyden her iki kolun ortasında 280 kilometrelik olan meydana doğru ilerliyorlardı.¹³¹ 1729 yılının bahar mevsiminde Safevi ordusunun başkomutanı Nadir, 25.000 süvari ve piyade ile Türbet-i Cam'dan Zulfıkar'a vardı. Sonra Kafirkale tarafından ilerlemeye geçen Safevi süvarileri önceden irtibat kurarak güneye doğru yola çıktı.¹³²

¹²⁹ Ateş, 2001, s. 42.

¹³⁰ Hanway, 1946, ss. 32-33.

¹³¹ Seyydi, 1385, s. 30; Gubar, 1967, ss. 336-337.

¹³² Necmi, 1382, s. 59.

Nadir düşmana dair savaş bilgilerini (*sevkü'l-ceyş*) ele geçirmek için önden casuslar gönderdi ve kendisi bir hafta Kâfirkale yakınlarında kurduğu karagâhında kaldı. Yolu keşfetmek için Hacı Han Bey Avşar, iki gün süren yürüyüşten sonra Tecen nehrinin kenarında düşmanın öncüleri ve gözcüleriyle karşılaştı. Taraflar arasında yaşanan savaşta Abdalî kuvvetleri Kafirkale hisarına çekildiler. Zafer haberini ordunun başkomutanı Nadir öğrenince,¹³³ Hacı Bey Avşar'a zaman kaybetmeden Abdalî ordugâh ve hisarına doğru ilerlemeyi başlatması emredildi ve kendisi piyade kuvvetleriyle süvarilerin arkasından harekete geçti. Abdalî piyadeleri, savaşın başında Nadir'in kuvvetlerinin sağ kanadına saldırdılar. Bunun üzerine Safevi topçuları, Abdalîlerin piyade kuvvetlerine ateş açtı. Ancak Abdalîler, Safevi kuvvetlerinin sağ koluna yaptığı şiddetli saldırılarla onları yenilgiye uğratamadıysa da geri çekilmek zorunda bıraktı. Bu durumda Nadir, bir grup süvariyle birlikte piyadelerin yardımına gelip Abdalîler'e acımasız bir saldırıda bulundu. Bu arada Abdalî piyadeleri tarifsiz bir cesaret ve dayanıklılık ile savaşı sürdürüyorlardı. Ama bir sonucu yoktu. Ertesi gün Nadir, askerleriyle birlikte daha sağlam teçhizâtle meydana çıkarak çetin savaşta Abdalîleri bozguna uğrattı.¹³⁴ Kısa süre sonra Abdalîler ordularına çeki düzen verip Herat şehri yakınlarında Nadir'in kuvvetleriyle tekrar savaşa girişti. Bu sefer de taraflar birbirlerine toplarla atış yapıyorlardı. Sonunda yine Nadir tarafından mağlup edildiler. Bu savaşlarda Allahyar Han çok kayıp verdi. Öyle ki yeni gelen kuvvetlerin yardımı olmadan savaşa devam edecek güçleri kalmadı.

Allahyar Han, Safevi sipahilerini, Abdalîlerin ikinci koluna varmadan ona bir temsilci göndererek barış teklif ettiler. Bu teklifi kabul eden Nadir, ordusuna saldırıyı durdurma emri verdi. Lakin barış görüşmelerinin başladığı ve Nadir'in askerlerinin silahlarını çektikleri sırada aniden Abdalî süvarileri, Safevi askerlerine saldırmaya başladılar ve bir kez daha yeni bir savaş yaşandı. Bu çarpışmadan da öncekiler gibi Nadir galip çıktı ve Abdalî süvarilerinin büyük bir kısmı öldürüldü.¹³⁵ Yeni çarpışmalar esnasında Allahyar Han, Abdülgani Han Alkuzay ve birkaç Afgan önderle birlikte Heriçeşme'de Nadir'in ordugâhına koşarak barış yapılmasını istediler. Nadir de bu sefer teklifi Abdalîler'in topçu kuvvetinin teslim edilmesi şartıyla kabul etti. Fakat heyet geri döndüğünde, Zülfikar Han tarafından gönderilen bir elçi, teslim olmamasını, yakında yardım kuvvetlerinin

¹³³ Larudi, 1383, s.62.

¹³⁴ Gubar, 1967, s. 344.

¹³⁵ Necmi, 1382, s. 61; Mervi, C. I, 1364, ss. 175-179.

geleceğini belirtti. Ertesi gün Abdalî kuvvetleri güçlü silahlarla Nadir'in ordusuna saldırdılar. Nadir, düşmanın son güven noktasını yıkmak için Ferah'ta bulunan süvari kuvvetlerine Herat şehrine ilerleme emri verdi. Daha sonra küçük süvari gruplarının ve topçu ateşinin yardımıyla Abdalîler tüm ordusunu savaş meydanına çekti. Piyade takımı önden, süvariler sağ koldan olmak üzere Abdalîler, çetin bir şekilde dört defa saldırdılar ve ciddi bir direniş sergilediler.¹³⁶ Herat kapısının dışında da diğer Abdalî süvarileri birkaç kez Nadir'in piyade takımlarına saldırdılar. Ancak bir sonuca ulaşmadan şehre sığındılar. Aynı gün Nadir'in topçu kuvvetleri Herat şehrini şiddetli bir biçimde ateş altına aldı ve Herat'ın içerisindeki yapılara büyük zararlar verdikten sonra, Allahyar Han'a savaşa ve direnmeye devam etmenin sonuçsuz olduğunu ifade etti.

Öte yandan Herat ahalisi, dağınık ve perişan halde oldukları için Allahyar Han'a, Nadir'in huzuruna bir elçi gönderip barış talep etmesi yönünde baskı yaptılar. Halkın teklifini kabul eden Allahyar Han Herat şehrinin ileri gelenlerinden otuz kişiyi, hediyelerle birlikte Nadir'in ordugâhına gönderdi. Nadir, barış teklifini kabul edip Şah II. Tahmasb'ın muhalefetine rağmen bir kez daha Allahyar Han'ı Herat ve Ferah hükümetin başına atadı. Herat, 3.000 Safevi askerinin savaşmasıyla fethedildi. Bu ordu, iki ay süren yürüyüş ve çetin savaşın ardından Meşhed'e döndü. Nadir, Meşhed'deyken İran'da Galzay hükümeti kuran Şah Eşref Hotekî'yle savaşmak için hazırlanmaya başladı.¹³⁷

2.4.2. Pul-ı Malan ve Ferah İllerinin Ele Geçirilmesi

Herat şehrini aldıktan sonra Malan'ı da ele geçirmeye karar veren Nadir, ordu komutanına bir kısım kuvvetleriyle Nukre'den Herirud Nehri'nin güneyine doğru harekete geçmesi emrini verdi. Bu kuvvetler Malan'a varır varmaz Afganlar, Nadir'in kuvvetlerinin bu yöne doğru ilerlemesini durdurmaya çalıştılar. Ancak Nadir'in kuvvetleri şiddetli saldırılarla Afganları geri çekilmek zorunda bıraktı. Ardından Nadir'in ordusu Afganlar'ı yenerek Malan köprüsünü ele geçirdi. Nadir, Malan köprüsünü ele geçirirken İbrahim Han bir orduyla birlikte Ferah iline doğru yola çıktı ve Afganlarla yapılan büyük bir savaştan sonra onları etkisiz hale getirip Ferah'ı ele geçirdi.¹³⁸

¹³⁶ Gubar, 1967, s. 338.

¹³⁷ Larudi, 1383, s. 66; Necmi 1382, s. 63.

¹³⁸ Mervi, C.I, 1346, s. 199; Esterabadi, 1341, s. 111.

2.4.3. Galzaylar'ın İsfahan'dan Kovuluşu

Doğudan gelen tehlikeyi birinci derecede önemli görerek Melik Mahmud ve Abdalilere karşı mücadele eden Nadir, onları üst üste mağlup edip etkisiz hale getirdikten sonra İsfahan'da Şah Eşref Hotekî liderliğindeki Galzayların üzerine yürümeye karar verdi. Nadir, Galzayları 1729'da Mehmandost'ta¹³⁹ 1730'da Derre-i Har'da¹⁴⁰ yenilgiye uğrattıktan sonra Şah Eşref Hoteki'ye karşı savaş hazırlıklarında bulundu.

13 Kasım 1729'da Nadir'in 32.000 süvari ve piyade asker ile topçu birliğinden oluşan ordusu Kum yoluyla Kaşan'a doğru harekete geçti. Altı gün sürekli yürüyerek Murçe-i Hort kasabasına ulaşır savaşa tertibi aldı. Bu arada Şah Eşref Hotekî'nin topçu birliği Murçe-i Hort'ın batı tepesinde üçüncü kez Nadir'in kuvvetlerine cephe aldı. Savaşa daha hazırlıklı olan bu ordunun komutanı Şah Eşref Hotekî iken süvari komutanı Seydal Han'dı ve bu ikincisine Tahran eski valisi İslam Han destek veriyordu. Ertesi gün savaş başladı ve her iki ordunun topçu birliği öğlene kadar durmadan ateş etti. Ancak iki taraftan da kimse göğüs göğse savaşa başlamak için öne çıkmıyordu. Öğleden sonra Nadir, kuvvetlerine Şah Eşref Hotekî'nin ordusuna kılıçla savaşa başlama emri verdi ve Şah Eşref Hotekî'nin ordusuna doğrudan saldırdı. Ancak Şah Eşref Hotekî çok sayıda asker kaybı yaşamasına rağmen bu saldırıyı önlemede bir müddet için başarılı oldu.¹⁴¹ Ardından Nadir'in ordusu Şah Eşref'in kuvvetlerine bir defa daha saldırdı ve onları zor durumda bıraktı. Öyle ki, ölüme meydan okuyarak savaşıyorlardı.

Nadir'in ordusu sağ cephedeki Şah Eşref Hotekî'nin kuvvetlerini önden, yandan ve arkadan kuşatmaya çabalarken süvarileri meydanın arkasındaki Galzaylara saldırdı. Ardından Nadir'in piyadeleri de Şah Eşref Hotekî'nin kuvvetlerine merkezden baskın yapmaya başladı. Böylece katliam başlamış oldu. Ancak Şah Eşref Hotekî'nin kuvvetleri bir savaş taktiği ile dört bir taraftan Nadir'in ordusunu çevirmeye kalkıştı. Bunun üzerine çatışmayı tepeden izleyen Nadir, süvarilerinin dikkatsizliğini fark ederek muhafızları ile onlara yardıma koştu. Şah Eşref Hotekî'nin ordusunun coşku ve gayreti sayesinde savaşı

¹³⁹ Mehmandost Simnan ilinin Tezre ilçesi kuzeyinde bulunan bir yerdir. Bkz. Mirza Mehdi Esterabadi, *Tarih-i Cihangüşa-yı Nadiri*, derleyen Mitra Mehrabadi, Tahran 1390 hş., s. 185.

¹⁴⁰ Derre-i Har (Diken Vadisi), Tahran'ın birkaç kilometre doğusunda bulunan bir semttir.

¹⁴¹ Konuyla detaylı bilgiler için bkz. J.C.Clodius, 1840, ss. 196-192; Mervi, C. I, 1364, ss. 115-118; Larudi, 1383, ss. 72-73.

kazanma ihtimali belirmişken, süvarilerin komutanı Seydal'ın dikkatsizliği nedeniyle çok asker kaybederek yenilmesi savaşın seyrini değiştirdi. Seydal'ın mücadelesini kaybettiğini öğrenen Şah Eşref Hotekî kalan tüm kuvvetleriyle Nadir'in ordusuna doğrudan saldırdı. Bu arada Hacı Han Bey, Şah Eşref Hotekî'nin süvarilerini pervasızca Nadir'e zarar vermesinden endişe duyarak, birkaç usta kılıçlı süvari grubunu Nadir'i korumaya gönderdi. Ertesi gün taraflar arasında bir kez daha çetin bir savaş başladı. Bu savaşta Şah Eşref Hotekî kendi kuvvetlerinin bir kısmının yok oluşunu görmesiyle telaşlanıp ölümden kurtulmak için savaş meydanını terk etti.¹⁴² Böylece taraflar arasındaki savaş sona erdi. Nadir bu zaferden sonra Eşref ile işbirliği yapan, yakalanmış olan Osmanlı sipahilerinin silahlarını alıp onların ülkelerine dönmelerine izin verdi. Bundan sonra Şah II. Tahmasb'ı 1730 tarihinde İsfahan'da tahta çıkardı.¹⁴³

2.4.4. Galzaylar'ın İran'daki Hâkimiyetlerine son Verilmesi

Nadir, Şah II. Tahmasb'ı iktidara getirdikten hemen sonra dinlenmek için Meşhed'deki evine gitmek istedi. Tahta geçen Şah II. Tahmasb, Safevi Devleti'ne ait olan eski topraklara tekrar sahip olabilmek amacıyla, Rusları ve Osmanlıları ülkeden uzaklaştırma konusunda Nadir'den yardım istedi. Bu arada Şah Eşref Hotekî' liderliğindeki Galzaylar, İsfahan üzerine yürümek için hazırlanmaktaydı. Galzayların hazırlığını öğrenen Nadir, 20.000 kişilik bir orduyla Galzayları bastırmak için İsfahan'dan Meşhed'e doğru yola çıkmış ve Abarko yolundan Şah Eşref Hotekî'nin ordusunun bulunduğu Zerkan'a¹⁴⁴ ilerledi.

Daha önce üç kez ağır yenilgiye uğrayan Şah Eşref Hotekî, Zerkan bölgesinde Nadir'in kuvvetleriyle karşılaştı.¹⁴⁵ Galzaylar hemen Nadir'e saldırmış, piyadeler de Nadir'in ordusunu ikiye bölerek merkezine hücum etmişlerdir. İki tarafın orduları arasında zorlu bir savaş sürürken Nadir kendi topçularına, Şah Eşref Hotekî'nin topçu birliğine ateş emri verdi. Ardından Nadir'in süvarileri bir hamle ile Şah Eşref Hotekî'nin ordusunu geri çekilmeye mecbur edip piyade birliğini bozduğu gibi 5.000'den fazla Galzay'ı öldürdü. Kısa bir süre sonra da Şah Eşref Hotekî'nin kalan askerleri arasında anlaşmazlık ve

¹⁴² Şafık, 1388, s. 65.

¹⁴³ Ateş, 2001, s. 46.

¹⁴⁴ Zarkan Şiraz'ın 33 kilometre uzaklığında bulunan bir yerdir. Bkz. Seyyidi, 1385, s. 45.

¹⁴⁵ Mervi, C. I, 1364, s. 121.

ihtilaflar çıktı.¹⁴⁶ Bu durum ordunun bazı komutanlara itaat etmemesiyle sonuçlandı. Mağlubiyeti kesinleşince, Şah Eşref Hotekî muhafız alayı ile Şiraz şehrine kaçtı. Daha sonra Seydal, Şah Eşref Hotekî'nin temsilcisi olarak İsfahan'a Nadir'e gidip af isteyerek tabiiyet bildirdi.¹⁴⁷ Bu teklifi kabul etmeyen Nadir, Galzayları Şiraz'dan da kovdu.¹⁴⁸ Şiraz'dan ayrılan Galzaylar, Fisa köprüsünün çevresine sığındılar. Kendisini çaresiz gören Şah Eşref Hotekî, barış istemek için Galzaylardan birini daha Nadir'in huzuruna gönderdi. Ancak Nadir Galzaylar'ın teklifini yine reddettiği gibi, Şah Eşref Hotekî'nin bizzat teslim olmasını söyledi. Nadir'e teslim olmayı reddeden Şah Eşref Hotekî, Nadir ile savaşmak için yine hazırlıklara başladı. Fisa köprüsüne yakın bir yerde gerçekleşen çatışmada Galzaylar yine büyük kayıp vererek dağıldılar. Nihayet Şah Eşref Hotekî, yanına ailesini ve bazı akrabaları ile bir miktar erzak alarak Gidar'a kaçtı. Bunun üzerine Nadir'in süvarileri peşlerine düşüp Gidar'a yöneldiler.

Şah Eşref Hotekî'nin 5.000 askerlik ordusundan sadece Seydal ve kendisi ile 200 kişi canını kurtarabildi. Şah Eşref Hotekî'nin güneye kaçmasının ardından Nadir, Belüciistan, Kirman ve Luristan halkına haber göndererek, Şah Eşref Hotekî'nin cesedini payitahta göndermelerini istedi. Şah Eşref Hotekî 200 askerle Lar'a girer girmez şehir halkının saldırısına uğrayıp tüm askerleri öldürülünce çaresiz ve aciz bir halde Belüciistan'a kaçmaya mecbur kaldı. Nihayet İbrahim adında bir Afgan, Şah Eşref Hotekî'yi Belüciistan'da olan Zerdkuh çölünde yakalayarak öldürdü ve kellesini İsfahan'a gönderdi.¹⁴⁹

Bu zaferden sonra Nadir askerlerin savaş ganimetlerine göz dikmemesi için bütün malzemeyi toplayıp yaktı. Sonra da payitaht İsfahan'a bir şölenle giriş yaptı. Halk 'Yaşa İran'ın büyük başkomutanı' diyerek bayrakları şehrin dört bir yanına diktiler.¹⁵⁰ Bu gelişmeler sayesinde büyük bir itibar gören Nadir'in, Osmanlılarla ve Ruslarla mücadele etmek için hazırlanmaya başladığını söyleyebiliriz.

¹⁴⁶ Ateş, 2001, s. 47.

¹⁴⁷ Larudi, 1383, s. 76.

¹⁴⁸ Azmi Özcan, "Nadir Şah ve Afganistan", *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, Ali Ahmetbeyoğlu (der.), Tarih ve Tabiat Vakfı (TATAV) Yay., İstanbul, 2002, s. 46.

¹⁴⁹ Ateş, 2001, s. 47; Hanway, 1346, s. 50.

¹⁵⁰ Necmi, 1382, s. 70; Larudi, 1383, s. 78.

2.4.5. Safevi Devleti'nin Zayıflaması ve Nadir'in Şah Vekili Olması

Safevi Devleti 1629'da Şah Abbas'ın vefat etmesi ile yavaş yavaş dâhili buhrana girmeye başlamıştır. Ancak Şah II. Abbas (1642-1668) devrinde ülkenin barış ve huzuru muhafaza edilebilmiştir. Şah Süleyman'ın 1668'de iktidara gelmesiyle birlikte ülke hızla bir anarşi ortamına sürüklenmiştir.¹⁵¹

Safevi Devleti'nin zayıflaması nedenlerinden bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

1. Şah İsmail tarafından Safevi Devleti'nin temellendirildiği teokratik yapının ortadan kaldırılarak yerine dinamik bir ideolojinin getirilmesi,
2. Safevi ordusu komutanlarının arasında anlaşmazlık çıkması, devlet tarafından ordunun masraflarının ödenememesi ve orduda bulunan Kızılbaşlar ile Kullar arasındaki ihtilaflar,
3. Şah Abbas'ın vefatından sonra iktidara gelen şahların iyi yetişmemiş olmaları ve sarayın masrafların çok yüksek olması.¹⁵²

Dolayısıyla Safevi Devleti 18. yüzyıl başından itibaren yıkılış sürecine girmiş ve son şah Hüseyin (1694-1722) döneminde bu durum daha da kötüleşmiştir. Zira Safevi Devleti, İran'ın doğu ve kuzeyinde ortaya çıkan isyan hareketleri ile zor duruma düşmüş ve iktidarı kaybetmiştir. Kısa süre sonra İran, Şah Mahmud önderliğinde yeni kurulmuş olan Galzay Devleti yönetimi altına girmiştir. Bu arada Mirza Tahmasb, ülkenin batısında Şah II. Tahmasb adıyla şah ilan edilerek Nadir'in yardımıyla Safevi Devleti'ni tekrar diriltmiş, Abdalîleri yenilgiye uğratarak Herat'a kadar ilerleyen Nadir, 13 Kasım 1729 tarihinde Galzaylarla gerçekleşen savaşta parlak bir zafer kazanmış ve onları İran topraklarından uzaklaştırmıştır. Ardından Osmanlılarla mücadelede başarılı olan Nadir, Azerbaycan, Hemedan ve Kirmanşah'ı İran'a katmıştır.¹⁵³ Şubat 1732'de Osmanlı Devleti ve Safevi Devleti arasında gerçekleşen görüşmeler sonucunda bir antlaşma yapıldı. Antlaşmaya göre; Azerbaycan tarafında Aras Nehri, Irak tarafında ise Derne ve Darting sınır olmak üzere, kuzeyde Şemahi, Tiflis, Revan, Gence, Şirvan Osmanlı

¹⁵¹ J.C.Clodius, 1840, ss. 13-15.

¹⁵² Ateş, 2001, s. 45.

¹⁵³ Şafık, 1388, ss. 46-50; Ateş, 2001, s. 46.

Devleti'ne teslim edilirken, Kirmanşah, Tebriz, Hemedan, Luristan, Erdilan, Safevi Devleti'ne verilmiştir. Ancak Herat'ta bulunan Nadir, Osmanlı Devleti'ne bu antlaşmayı kabul etmediğini bildirdi. Bu haberi öğrenen Şah II. Tahmasb, 1732 yılında Nadir'e net bir şekilde Osmanlı Devleti ile yapılan barışı bozmayacağını bildirdi. Bunun üzerine İsfahan'a gelen Nadir, Şah II. Tahmasb'ı Meşhed'e sürgüne göndermiş¹⁵⁴ ve 5 aylık oğlu III. Abbas'ı İran Şahı ilan ederek¹⁵⁵, kendisi "Şah Vekili" sıfatıyla Şubat 1732'de yönetimi fiilen ele geçirmiştir.

2.4.6. Nadir'in Şah Seçilmesi

Osmanlılarla mücadelede başarılı olan Nadir, Azerbaycan ve Şirvan zaferinden sonra, bir zamanlar Safevi Devleti'ne ait olan toprakları geri kazanıp ordusuyla birlikte Moğan¹⁵⁶ bölgesine döndü. Ocak 1736'da Nadir, ülkenin tüm sivil ve askeri lider ve ileri gelenlerini Moğan ovasında toplanması emrini verdi. Bundan sonra Moğan ovasının Pul-i Cevad yakınlarında, gelecek olan misafirlere kamp ve çadırlar kurdu. Nadir, ipek tahtına oturduktan sonra, Divan-ı Alâ kâtibî Mehdi Han'a, Horasan illerine mektup yazdırıp kardeşi İbrahim Mirza, Tahmasb Han Vekilü'd-Devle, diğer büyükler ve asilzadelerin acilen Moğan'a gelmelerini emretti. İkinci mektubu Muhammad Ali Han ve Teki Han vasıtasıyla Bender-i Abbas valilerine gönderdi. Benzer bir şekilde Mazenderan, İsfahan, Kum, Hemedan, Gilan ve Azerbaycan'a mektuplar gönderip Moğan ovasına ileri gelenlerin gelmelerini istedi. Yüzbinlerce asker, komutan, din adamı, vali ve devlet memurları Moğan ovasına gelip ağırlandıktan sonra Nadir, Safevi Hanedanı'nın ülkeyi yönetmek için gerçek güç ve kabiliyete sahip olmadığını ve üstelik bazı deneyimsizliklerinden dolayı halkın gözünde itibarını yitirip küçük düşmüş olduğunu söyledi.¹⁵⁷ Ayrıca Şah II. İsmail (1576-1577), küçük düşürücü işlerle bu ülkenin hükümdarlığını hak etmediğini kanıtladığını, İran halkının onuruna ve şerefine ihanette bulunup Bağdat ve Reşt sözleşmelerini imzaladığını belirtti. Ve şöyle devam etti: 'Eğer benim kazandığım savaşlar olmasaydı, Şah II. Tahmasb şimdi İsfahan'da kaybettiği tahtını geri kazanabilir miydi? Ayrıca ben yeterli çaba ve emekte bulundum ve İran'ı istila

¹⁵⁴ Necmi, 1382, s. 78.

¹⁵⁵ Alparğu ve Çelik, 2009, s. 514; Mervi, C. II, 1364, s. 445.

¹⁵⁶ İran'ın Erbil ilinin en kuzey noktasında olan bir ovardır. Konuyla daha detaylı bilgiler için bkz. Said, Nefisi, *Tarih-i İctimayi-i ve siyasi-yi İran*, Tahran 1342, hş. s. 35.

¹⁵⁷ Mervi, C. II, 1364, ss. 445-446.

edenleri bu topraklardan kovdum. Artık Horasan'a dönüp dinlenmek istiyorum. Tahmasb Mirza ve oğlu Abbas Mirza hayattadır. Onlardan birini padişah seçiniz."¹⁵⁸

Şaşkınlık içindeki dinleyiciler bir süre sessizlik içinde beklediler. Sonra Nadir'in cesur çabalarını onurlandırmak için, İran padişahlığı tahtına kendisinden daha lâıyk kimsenin olmadığını söylediler. Nadir, bir ay kadar kurultayda karara bağlanan önergeyi kabul etmedi ve onlara arzuladıkları başka bir kişiyi seçmeleri için süre tanıdı. Sonunda kurultayın kararlılığına karşı tahta oturmayı bazı şartlar altında kabul etti. Bu şartları şöyle açıkladı: Şia'nın bazı düşünceleri İran ve Osmanlı arasında derin anlaşmazlıklara yol açmıştı. Bundan vazgeçmelerini istedi. Buna karşı Caferi mezhebini beşinci mezhep olarak Mekke'de Osmanlı Devleti'ne kabul ettireceğini belirtti. Din âlimlerine hac vakfından elde edilen kazancı yüklü miktarda bulduğunu belirterek, tümünün askeri harcamalar için savaş bakanlığına iade edilmesi isteğinde bulundu. Bu şartlar ülke temsilcileri tarafından kabul edilip imzalandı. Yalnız Mirza Abdülhüseyin Molla Başu imzalamayı reddettiğı için Nadir'in emriyle öldürüldü.¹⁵⁹

Daha sonra aşağıda belirlenen teklifleri Osmanlı sarayına yolladı:

1. İranlılar artık Şia değil, Caferi mezhebini uygulayacaklar,
2. Mekke'de Caferi mezhebinin takipçilerinin kendilerine özgü sütunları bulunsun,
3. Mısır ve Şam ülkelerine benzer bir şekilde, İran da hacılarını yönetmek için tayin edilmiş bir hac mübaşirini Mekke'ye göndersin,
4. Her iki tarafın da savaş esirleri fidye alınmadan serbest bırakılsın,
5. Her iki ülkenin vatandaşlarının işlerine bakmak için temsilcileri olsun.

24 Şubat 1736'da halkın ve ordunun coşkusu, idarecilerin ve asilzadelerin katılımı ile muhteşem bir tac giyme töreni gerçekleşti. İnciler ve mücevherlerle süslenmiş tâcı bir Ermeni Keşiş elleriyle başına giydirdikten sonra, 'Nadirî Sikkesi' adında para basıldı. Ardından şahlık ilanının duyurusu için Osmanlı ve Rusya'ya temsilciler gönderildi. Tac

¹⁵⁸ Necmi, 1382, s. 82.

¹⁵⁹ Lorudi, 1383, s. 108.

şöleninden sonra Abdalbaki Han, barış anlaşmasını Osmanlı sarayına sunmaya memur edildi. İbrahim Han, Zahiru'd-Devle Serfiraz lakabı ile Azerbaycan ve Kafkas bölgesine Tebriz merkez olmak üzere başkomutan olarak seçildi.¹⁶⁰ Ardından büyük oğlu Rıza Kulu Mirza Avşar, doğudaki ordunun başkomutanı olarak Meşhed'e gönderildi ve Tahmasb Kulu Han ise Celayir Şehzade'nin hizmetine getirildi. Moğan'da şah seçildikten sonra İsfahan'a gelen Nadir, Mart 1736'da İsfahan yakınlarındaki Ferahâbât Bahçeleri'nde yapılan törenle şahlık kiyafeti giyerek İran tahtına oturdu. Bundan böyle 'Nadir Şah' adını aldı.¹⁶¹ Nadir Şah'ın İran'da şahlığını resmen ilan etmesiyle Safevi Hanedanı'nın İran'daki hâkimiyeti sona ermiş oldu. Böylece 1925 yılına kadar 6 asır boyunca Türk Devletleri ya da hanedanları tarafından yönetilen İran'da, yeni bir Türk Hanedanı olan Avşar Türklerinin hâkimiyeti başladı.

2.5. Nadir Şah'ın Seferleri

Nadir, daha şah seçilmeden, diğer fatihler gibi İran idaresinden çıkan toprakları Şah II. Tahmasb adına yeniden İran topraklarına katmak amacıyla askeri sefelere çıkmıştı. Önce Meşhed'de hüküm süren Melik Mahmud üzerine yürüyüp Meşhed bölgesini ele geçirince, kendini İran hükümdarı ilan eden Şah Eşref Hotekî'yle mücadeleye girişti. Nadir, Şah Eşref Hotekî'nin ordusunu Mehmandust ve Murçe-i Hart mevkilerinde üst üste yenilgiye uğratarak İran'daki Galzaylar'ın hâkimiyeti'ne son verdi. Daha sonra İran topraklarını Afganlar'dan temizledi. İsfahan'da Şah II. Tahmasb'ı tahta oturtuktan sonra Osmanlılarla da mücadelede bulundu. İran'ın batıda bulunan eski topraklarını geri almak için Azerbaycan, Dağıstan ve Şirvan'a seferler yaptı. Daha sonra Afganistan, Hindistan ve Batı Türkistan'a yönelik benzer seferlerde bulundu. Her seferde galip olan Nadir Şah İran'ın tüm eski topraklarını ele geçirdi. Sonunda kendi imparatorluğunu kurdu.

2.5.1. Osmanlı Devleti'yle Savaşları

Ülkenin doğusunda Galzay ve Abdalî tehlikesini ortadan kaldırıp bölgeyi güvene alan Nadir, Hemedan ve Tebriz'i de alarak Osmanlı Devleti ile yaptığı savaşları kazanmış, İran'da siyâseten güçlü bir konuma yükselmiştir. Bu arada Şah II. Tahmasb'ın Osmanlı

¹⁶⁰ Şafik, 1388, s. 112.

¹⁶¹ Nasrullah Felsefi, *Makalat Tarihi ve Edebi*, İntişarat Darine Yay., Tahran 1381 hş., ss. 157-159.

Devleti'ne karşı başlattığı düşmanca tutumun kendi aleyhine gelişim göstermesi, Nadir'in ülkede üstünlüğü ele almasıyla sonuçlanmıştır. Bütün bu olaylar, bir yandan Şah II. Tahmasb'ı tahttan indirerek sürgüne göndermesine, öte yandan da Kafkasya'da Rus cephesinde sağladığı barışla artık Osmanlı Devleti ile mücadele etmesine, dolayısıyla İran tahtına giden yolda daha sağlam ve kalıcı başarılar elde etmeye sevk etmiştir. Bu esnada Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu durum¹⁶² da Nadir'in işini kolaylaştırmıştır. Nadir hızlı bir şekilde Gence, Tiflis, Erivan, Nahçıvan, Şemahi ve Dağıstan bölgelerini İran'a katmak için, bölge liderlerine sırayla mektuplar gönderdi. Bu sırada bir başka resmi adım atarak İstanbul'a da bir elçi gönderdi. Elçinin mesajı kısaydı: "Ya İran'ın eyaletlerini iade edin ya da savaşa hazır olun." Nadir bu eylemlerle halkı Osmanlı padişahına karşı kıskırttı.¹⁶³ Ancak henüz tahta çıkmak için doğru zaman olmadığını düşünerek Tahmasb'ın çocuğunu babasının yerine geçirdi ve kendisi Osmanlı Devleti'yle olacak ikinci savaşın hazırlıklarını başlattı.¹⁶⁴

Nadir'in Osmanlılarla ikinci savaşı 1733 yılında Bağdat'ın kuşatılmasıyla başladı. Burayı savunan Ahmet Paşa, savaş meydanında yenildi. Ancak bu durum, Topal Osman'ın öncülüğündeki güçlü bir ordunun gelmesiyle değişti. Nadir öngörüsüz davranarak kuvvetlerini iki bölüme ayırdı ve 12.000 kişiyi Bağdat cephesinde bırakarak Osmanlı'yla çarpışmak için Kerkük yönünden Samarra yakınlarına doğru ilerledi. Bu iki ordu arasında gerçekleşen şiddetli savaşta Safeviler Osmanlı süvarilerini yenilgiye uğrattılar. Ancak Osmanlı süvarilerinin kaçıışı Osmanlı piyade kuvvetlerini sarsmadı ve onlar savaşın durumunu değiştirdiler. Bu arada Nadir bir grup Arap'tan destek kuvvet bekliyordu. Fakat onlar yardım etmek yerine Nadir'in kuvvetlerine arkadan saldırdılar. Nadir'in ordusu sekiz saatlik savaştan sonra yenildi. Bu haber hızla Bağdat'a ulaşınca orada Nadir'i bekleyen diğer ordu çaresizce geri çekildi.¹⁶⁵ Bu cephedeki yenilgiden sonra uygun bir saldırı fırsatı arayan Nadir, dağılmış askerlerinin zararlarını karşılayıp onları yine Osmanlılarla savaşmaya teşvik etti. Bununla beraber İran'ın dört bir köşesinden birçok insan Osmanlılar'a karşı savaşmak için Nadir'in etrafında toplandılar. Ağır

¹⁶² İran'da iktidarını ilan eden Nadir'in Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçtiği sırada Sultan I. Mahmud, bu dâhili duruma hâkim olmuşsa de, Osmanlı Devleti'nin mülki idare, askeri ve adli teşkilatın eski zamanlar gibi düzgün ve sağlam olmadığını görmüştür. Vergiler halkı zor duruma düşürmüş, sefer işleri sınır kumandanlarına bırakılmıştır. Bkz. Şafık, 1388, s. 105.

¹⁶³ Mervi, C. I, 1364, ss. 217-219; Ateş, 2001, ss. 55-56.

¹⁶⁴ Şafık, 1388, 47-49.

¹⁶⁵ Mervi, C. I, 1364, s. 225.

yenilgiden üç ay sonra tekrar, Osmanlı'nın güçlü ve teçhizatlı ordusuyla savaşmak için hazırlık yapıldı. Dicle'nin güneyindeki Lilan'da yaşanan savaşta Osmanlı komutanı Topal Osman öldürüldü ve Osmanlı ordusu kaçmaya mecbur edildi. Bu gelişmelerden sonra Nadir, ordusuyla Bağdat'a doğru illerlemeye başladı. Ancak bu dönemde Fars eyaletindeki bir isyanın haberini alan Nadir, Fars isyanını bastırmak için Ahmet Paşa ile barış yaptı. Nadir, Fars'a gelir gelmez isyancıların lideri Beluç'a saldırdı. Nadir onu esir alarak Şiraz'a sürgüne gönderdi. 1735 yılında Osmanlı Sultanı I. Mahmud (1730-1754), Bağdat valisinin Nadir ile yaptığı anlaşmayı imzalamaktan geri durdu ve Abdullah Köprülü öncülüğündeki genç bir orduyu Bağdat'a gönderdi. Bu arada Nadir, Tiflis, Erivan ve Gence'yi kuşatıyordu. Taraflar arasında ortaya çıkan savaşta Nadir, güçlü kuvvetleriyle Osmanlı ordusuna ağır zarar verdirerek onu geri çekilmeye mecbur etti. Böylece Tiflis, Gence ve Erivan, Nadir'in eline geçti ve Osmanlı sarayı bu yenilginin ardından Bağdat Anlaşması'nın şartlarına razı oldu.¹⁶⁶

1735 yılında Rusya, Hazar vilayetinin boşaltılmasından üç yıl sonra Osmanlı'yla savaşın kaçınılmaz olduğunu anladı. Nadir bu fırsattan istifade ederek Rusya'ya, eğer Bakü ve Derbent'i tekrar İran'a vermezse Osmanlı'yla ittifak yapacağını ileterek onları uyardı. Ancak Büyük Petro'nun Osmanlılar'ın Hazar Denizi'ne ulaşmasını engelleme yönündeki siyaseti sürdü ve bu durum Nadir'i kaygılandırmadı.¹⁶⁷ Nadir, Kafkasya'da Osmanlılarla mücadeleden sonra, Moğan'da şah seçilmek için döndü. Ardından Moğan Kurultayı'nda şahlık tacını giyen Nadir, Afganistan, Hindistan, Batı Türkistan seferinden sonra üçüncü kez Osmanlılarla mücadeleye girişti. Fakat taraflar arasında yapılan barış görüşmeleri iki büyük devletin mücadelelerine son verdi.

2.5.2. Umman ve Maskat'a Seferi

17. yüzyılın ortasında Safevi Devleti Halic-i Fars ve Hormuz'a hâkimiyetini güçlendirmek ve körfezdeki İngilizlerin faaliyetine karşı çıkmak için buradaki Hollanda'dan destek istedi. Ancak yardım zamanında yetişmeyince Safevi Devleti bir türlü savkiyat yapamadı. 18. yüzyılın ilk çeyreğinde Şah Sultan Hüseyin ikinci kez için Lutf Ali Han ve İtimadudevle'ye Maskat'ı ele geçirmek için emiretti. Lutf Ali Han 5 Temmuz 1718'de

¹⁶⁶ Hanway, 1346, ss. 148-149.

¹⁶⁷ Necmi, 1382, ss. 164-167.

6.000 asker ve 30 gemi ile birlikte Maskat üzerine yürüyerek ¹⁶⁸ Ekim 1718’de ele geçirdi. Ancak bölgede huzur sağlayamadı.

1734 yılından itibaren Nadir, Maskat’a sefer düzenledi. Ancak yeterli deniz kuvvetlerine sahip olmadığından dolayı bir netice elde edemedi ve bir süre maskat’e savkiyatı yapamadı¹⁶⁹ 1737’de Umman sultanı İmam Seyf bin Sultan’ın zalim yönetimine karşı köylüler arasında bir isyan dalgası zuhur etti. Bu isyan ateşini bastırmak için Sultan, Nadir Şah’tan yardım istedi. Nadir Şah görünüşte Seyf’e yardım, gerçekte ise bu diyarın işgali için, Fars Körfezi’ndeki kendi deniz kuvvetlerinin komutanı Latif Han’ın tavsiyesiyle, bölgeye bir deniz kuvveti göndermeyi düşündü. Akabinde bu tavsiyeyi içtenlikle kabul eden Nadir Şah, Umman, Maskat ve Bahreyn’in kendi topraklarına eklenmesiyle Fars Körfezi ve Umman Denizi’ndeki hâkimiyetinin kesinleşeceğini düşünerek 14 Mart 1737’de dört büyük gemiden oluşan deniz gücünü Buşehr’den Gemberun’a gönderdi.¹⁷⁰ Bu kuvvetlerin içindeki iki gemi, İngilizler’den alınmış olup iki orta boy gemi ve birkaç küçük gemi Latif Han’ın komutanlığında idi. Bu gemiler 5.000 asker ve 15.000 at taşıyordu. Bir ay yolculuktan sonra bu kuvvetler, Umman Denizi çevresindeki derin bir körfez olan Hurefgan üzerinden Musandam sınırına ulaştı. Ardından İran deniz kuvvetleri komutanı olan Latif Han, birliklerini buraya indirdikten sonra kuzeye doğru geçerek Res Musendam limanını ele geçirdi. Diğer kuvvetlerini Res el-Hime’de indirdi ve orada İmam Seyf ile görüştü. Daha sonra Latif Han, Seyf Sultan ile beraber Culfa ve Obra şehirlerini ele geçirdi.¹⁷¹ Kısa süre sonra Seyf ve Latif Han arasında bir ihtilaf çıktı ve Latif Han, ordusuyla birlikte Culfa’ya (Ras el-Hime’ye) geri döndü. Çok geçmeden Beylerbeyi Taki Han, Nadir’den deniz savaşının sürmesi için hazırlanması emrini aldı. Latif Han ve Taki Han, 6.000 askeri komuta ederek ilerlemeye başladılar. Fakat Nadir’i tehlikeli bir savaşa kışkırttığı halde, deniz operasyonuna kuşku ve tereddütle yaklaşarak gemiye binen Taki Han, Latif Han’da kusurlar buluyordu.

Buna rağmen Beylerbeyi ve Deniz Komutanı, tehlike karşısında ihtilâflarını bir kenara bıraktılar ve bir kez daha, tebaasının ayaklanması nedeniyle Nadir’den yardım istemek

¹⁶⁸ Willem Floor, *The Iranian Navy in the Gulf during the Eighteenth Century*, *Iranian Studies*, C. 20, No. 1 (1987), ss. 35-36.

¹⁶⁹ Michael Axworthy, *Nadir and Persian Naval Expansion in the Persian Gulf, 1700-1747*, *Journal of the Royal Asiatic Society*, C. 21, No. 1 (Ocak 2011), ss. 33-S.34.

¹⁷⁰ Larudi, 1383, s. 216.

¹⁷¹ Esterabadi, 1341, s. 122.

zorunda kalan Seyf bin Sultan'la uzlaşıp barıştılar. Müttefik kuvvetler bir kez daha Arap tarafı olan Bin Hümar'ı yendiler. İki önemli şehri ele geçirdikten sonra Maskat'a doğru ilerlediler ve bir saldırıyla Maskat'ı kuşattılar. Ancak Nadir Şah'ın ordusu, beş hafta boyunca doğu ve batı hisarlarını kuşatmasına rağmen Maskat kalesine giremedi. Ardından Kelbali Han çetin bir saldırıyla Leva suruna girdi. Maskat İmamı Sultan bin Mürşit, neticeyi olumsuz görünce Sehar hisarına sığındı. Bunun üzerine İran kuvvetleri Sehar hisarına saldırdılar ve başa baş ilerleyen zor bir savaştan sonra Maskat isyancılarının büyük bir kısmı mağlup edildi. Maskat İmamı çaresiz kalarak Nadir Şah'ın ordusuyla savaşmak için hisarın dışına çıktı. Ancak Nadir Şah'ın askerlerinin ateş etmesiyle öldü. Şehir Nadir Şah'ın eline geçtikten sonra Sultan bin Mürşit'in oğlu olan Seyf Maskat ve Umman komutanlığına atandı ve Nadir'in kuvvetleri de geri döndü.¹⁷²

2.5.3. Hindistan Seferi

Nadir Şah, Kandahar seferine çıkmadan önce Hindistan'a sefer düzenleme niyetindeydi. Hindistan'a seferin ilk nedeni, Kandahar ve Herat Afganları'nın, İran'ın Kirman ve Sistan illerine sürekli hücum edip yağmalar yaptıktan sonra, Hindistan'a kaçarak Babürlü Devleti tarafından korunmalarıydı. İkinci nedeni ise, Nadir Şah'ın daima seferlerde olan ordusuna yeterli mali kaynak elde etme isteğidir. Nadir Şah, ilk önce firarda olan Afgan yağmacıları kendisine teslim etmesi için Hindistan padişahına üç kez temsilci gönderdi. Ancak Hindistan hükümdarı Muhammad Şah'tan hiçbir cevap gelmedi. Hindistan'daki karmaşık durumu fark eden Nadir Şah, seferini Kandahar eyaletinden başlatarak Peşaver'e kadar fetihlerini sürdürdü.¹⁷³ 14 Şubat 1739'daki Peşaver istilâsından sonra Nadir, Lahor'dan ilerlemeye devam ederken Muhammad Şah da 300.000 asker ve 2.000 topçu kuvveti ile Karnal'a vardı. Nadir Şah düşman ordusunun vaziyetini öğrenip Muhammad Şah'ın başkent ile bağlantısını kesmeyi başardığında, Babürlü başkomutanı Saadet Han, savaş meydanına geldi. Nadir Şah de alelacele büyük ordusu ile Saadet Han'la karşı karşıya geldi ve çatışma 24 Şubat 1739'da Nadir'in zaferi ile sonuçlandı.¹⁷⁴ Nadir Şah, ordusunun Hindistan'ın uçsuz bucaksız topraklarında kaybolma ihtimalinin farkındaydı. Bu nedenle Hindistan elçisi Nizamülmülk ile barış anlaşması imzalayıp

¹⁷² Şafik, 1388, ss. 221-222; Esterabadi, 1341, s. 123.

¹⁷³ Mervi, C. II, 1364, s. 552.

¹⁷⁴ Şafik, 1388, ss. 114-115.

Hindistan'dan 5 milyon rupi talep etti. Ertesi gün Nadir Şah, Muhammad Şah'ı çadırına çağırdı, saygı ve ilgiyle ağırladı. Bu esnada Nadir'in ordusu Muhammad Şah'ın kampını kuşatıp 200 milyon rupi ve 200 bin asker takviye istedi. Saadet Han, Tahmasb Kulu Han eşliğinde Delhi'ye gitti. Delhi valisi hazinelerin tamamını Tahmasb Kulu Han Celayir'e teslim etti.¹⁷⁵

20 Mart 1739'da Nadir Şah ve Muhammad Şah başkent Delhi'de bir araya geldiler ve görüşmelerin ardından Nadir adına hutbe okundu, para basıldı. Aynı sene 27 Mart'ta Nadir Şah'ın Muhammad Şah'ı ziyareti esnasında sarayda öldürüldüğüne dair söylentiler başladı. Bu söylentiler ülkede yayılınca Delhi'nin serserileri Nadir'in askerlerinin komutansız kaldığını düşünerek saldırıp binlerce askeri öldürdü. Bunun üzerine Nadir Şah 28 Mart sabahında isyancıların katledilmesi emrini verdi. Bu olay sonucu ortaya çıkan açlık ve yoksulluğun Delhi'yi sarmasına rağmen Nadir, iki ay daha burada kaldı. Hindistan seferinde Nadir'in eline geçen malların detaylı bilgisi elimizde bulunmamaktadır. Ancak Hindistan sarayı mensubu Anand Ram, bu miktarın 60 milyon rupi para ve beş milyon değerli taş olduğunu söylemiştir. Taşlardan en değerli olan ise Kuh-i Nur elması idi. Hindistan hazinelerini ele geçirdiğinde Nadir, tebaasının haraç ve vergilerini üç seneliğine bağışladı. Oysa bu altınların devamlılığı yoktu ve ödenen paraların yakında biteceği belliydi.

2.5.4. Herat Şehri'nde Tahta Oturması

Nadir Şah, Hindistan'dan Kandahar'a gelip¹⁷⁶ Nadirabad'da on günlük bir bekleyişten sonra askerlerini ve serdarlarını Herat'a doğru yola çıkardı. 5 Haziran 1740'da Herat eyaletine vararak, askerlerine Hindistan seferinin ganimetleri ve mücevherlerini şehirde herkese göstermesi emrini verdi. Sanatçıların her köşeden Herat'a gelip yeterince görkemli olmayan Taht-ı Tavus'u süslemelerini ve ayrıca tahta uygun bir çadır hazırlanmasını emretti. Muhteşem bir şölenin sonunda Nadir Şah, görkemli Taht-ı Tavus'a oturdu. Tüm şehzadeler, sipahsalarlar, serdarlar ve askerler Nadir Şah'ı tebrik

¹⁷⁵ Nadir Şah'ın Hindistan seferiyle ilgili dah detaylı bilgiler için bkz. Tahir Sevinç, *Nadirşah'ın 1738-1739 Hindistan Seferi ve Sonuçları*, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler 2011, Sayı:24, ss.13-35.

¹⁷⁶ Seyyidi, 1385, s. 102.

ettiler. Şehinşah, kendi elleriyle askerlerin her birine yüksek bahşişler verdi.¹⁷⁷ Bu büyük kutlamadan sonra ordu komutanlarına Batı Türkistan seferi hazırlıklarına başlamalarını emretti.

2.5.5. Batı Türkistan Seferi

Nadir Şah, Hindistan seferine çıkmadan önce Türkistan (Turan) diyarına askeri sefer düzenleme amacındaydı. Batı Türkistan'a yürümesinin en önemli sebebi, eskiden Hive ve Buhara halklarının İran'ın doğu topraklarına yağma ve saldırılar yapmış olmasıydı. Özbekler'in yaptığı bu yağmaların esas nedeni, ganimet elde etmek olduğu bilinen bir şeydir. Bununla yetinmeyen Özbekler, Horasan'dan esir alarak Türkistan pazarlarında köle olarak satmaktaydı. Buhara ve Hive Özbekleri, eski zamanlardan beri İran ülkesiyle savaş halindeydi. Esasında Hehamenişiler döneminden beri Batı Türkistan'da yaşayan çeşitli kavimler, farklı bahanelerle İran'a, özellikle İran'ın kuzeydoğu sınırlarına müdahale ediyorlardı. Nadir Şah, Hindistan meselesi kapandıktan sonra bu saldırılara ve yağmalara engel olmak ve Özbekler'in elinde esir bulunan İranlılar'ı serbest bırakması için, Hive Hanı'na elçi gönderdi. Ancak Han tarafından elçinin öldürülmesi, Şah'ı çok öfkelenirdi.¹⁷⁸ Nadir Şah 1739 yılında 50.000 kişilik bir orduyla Kandahar'dan Belh'e doğru yola çıktı. Ardından Amu Derya nehrinden geçerek Kerki yoluyla Çaharcuy şehrine vardı.¹⁷⁹ Çarbekr'de gerçekleşen savaşta yenilgiye uğrayan Ebu'l-Feyz kuvvetleri, geriye çekilerek dağıldılar. Savaş meydanında ağır kayıp veren Buhara Han'ı Ebu'l-Feyz, Nadir Şah'a bir mektup göndererek kendisine tâbi olmak istediğini ifade etti¹⁸⁰ ve şehrin ileri gelenleri, din adamlarıyla birlikte Nadir Şah'ın ordugâhına gittiler.

Ordugâhta Nadir Şah ve Ebu'l-Feyz Han arasında yapılan görüşmeler neticesinde Amu-Derya nehri, iki devlet arasında sınır kabul edildi. Bununla birlikte Amu-Derya Nehri'nin güneyinde olan Belh'in tüm toprakları İran'a ait oldu. Nadir Şah, bu gelişmelerden sonra Ebu'l-Feyz Han'ı tekrar Buhara yönetimine tayin etti.¹⁸¹ Buhara camilerinde Nadir Şah'ın ismiyle hutbe okunması ve para bastırılması Batı Türkistan zaferinin sonucu olarak

¹⁷⁷ Larudi, 1383, ss. 192-194.

¹⁷⁸ Hanway, 1346, s. 205.

¹⁷⁹ Esterabadi, 1341, s. 350.

¹⁸⁰ Mervi, C. II, 1364, ss. 788-789.

¹⁸¹ Hanway, 1346, s. 206.

karşımıza çıkmaktadır. Nadir Şah Buhara'dayken Hive Hanı İlbars Han'a elçilerle ikaz içeren bir mektub göndermiş ve bu mektupta kendisine itaat etmesini istemişti. Bu mektubu alan İlbars Han, öfkelenerek Nadir Şah'ın üç elçisini de öldürdü. Bunun üzerine Nadir Şah, ordusuyla Hezaresp şehrinde askerî hazırlıklarda bulunan İlbars Han'ın üzerine yürüdü. İlbars Han, Şah'ın kuvvetlerinin Hive'ye ilerlemesine engel olmak için Hangah şehrine geçti. Nadir Şah, hafif topların desteğiyle Hive şehrine doğru ilerlemeye başladı. Nihayet İran Hükümdarı 1740'da Hive'ye geldi ve şehrin teslim olmasını istedi. Ancak şehir teslim olmayınca hafif toplarların aracılığıyla şehir halkını teslim olmaya mecbur etmiştir. Bu arada çaresiz kalan İlbars Han ve bölge halkı, Nadir Şah'a teslim oldular. Nadir Şah, 15 gün bu şehirde kaldıktan sonra Hanlığın yönetimine Tahir Han'ı atayarak İlbars Han tarafından esir tutulan İranlıları azat etti. Şehirden ordusu için gerekli sayıda asker de aldı. Böylece Batı Türkistan'da Buhara, Merv ve Hive'yi kendisine tabi kılarak 1740 yılı kış mevsiminde Merv yoluyla Meşhed'e döndü.¹⁸² Bundan sonra Nadir, Sistan eyaletinde başlayan isyanı bastırmak için harekete geçti. Sistan'ın isyancılarını etkisiz haline getirdikten sonra Dağıstan'da Lezgiler tarafından öldürülen kardeşi İbrahim Mirza'nın intikamını almak ve oradaki başlamış isyanı bastırmak için yolla koyulcağı.

2.5.6. Dağıstan Seferi

Nadir, İran Şah'ı olmadan önce Osmanlılarla Kafkasya seferinde Arpaçay, Revan, Gence ve Tiflis'i ele geçirdikten sonra Dağıstan üzerine yürümüştür. Sert kış mevsiminin etkisiyle ancak Dağıstan'ın kuzey kesimlerinde hâkimiyetini kurabilmiş ve kardeşi İbrahim Mirza'yı Zehirüddavle unvanıyla Dağıstan'ın idaresine atayarak, kendisi Şah seçilmek üzere Moğan Ovası'na dönmüştür.¹⁸³ Nadir Şah'ın Dağıstan'a düzenlediği seferin asıl sebebi, Türkistan seferindeyken kardeşi İbrahim Han'ın Dağıstan Lezgileri tarafından öldürülmesiydi. İbrahim Han'ın öldürülmesi, Nadir Şah'ın kalbine şiddetli bir öfke yerleştirdi, nefret ateşini alevlendirdi ve kardeşinin intikamını almak, Dağıstan halkına gözdağı vermek için, Nadirabad valisi Abdulgani Han ve Fethali Han Avşar'ın komutanlığında, Avşar ve Abdalî Afganları'nın en güçlü ve seçkin savaşçılarından oluşan 15.000 kişilik bir ordu kurarak Lezgiler'i bastırmaya Dağıstan'a gönderdi.¹⁸⁴ Nadir Şah

¹⁸² Alpargu ve Çelik, 2009, s. 522.

¹⁸³ Mervi, C. I, 1364, s. 427.

¹⁸⁴ Larudi, 1383, s. 210-211; Şafık, 1388, s. 130.

Gurgan çölündeyken, Dağıstan'a gönderilen ordunun komutanından, Kafkasya dağlarının kuzey ve güney eteklerinde ikamet eden "Carutele" Lezgileri'nin Dağıstan dağlarının en çetin savaşıları olup güçlü mevziler kurarak savaşa hazırlandıkları haberini aldı. Lezgiler'in hazırlıklarından hemen sonra Nadir Şah'ın ordusu, düşman kuvvetleriyle Kafkasya dağlarının kuzey kısmında karşılaştı. Nadir Şah'ın güçleri Lezgiler'in mevzilerini ve kalelerini ele geçirdikten sonra kuzeye doğru ilerlemeye devam etti. Birkaç cesur baskından sonra Dağıstanlılar'ı kalelerinden dışarı attı ve birçok esir alarak çok sayıda Lezgi'yi dağların tepesinde kurdukları kalelere doğru kaçırdı. Ertesi gün sabahtan akşama kadar dağların çevresinde kanlı savaş sürdü. Akşam olduğunda Nadir Şah'ın ordusundaki cesur Afgan savaşıları, havanın kararmasından yararlanarak dağın yamacına tırmandılar.

Lezgiler'in bir kısmı öfkeli Afganların eline düşmektense kendilerini dağın tepelerinden atıp öldüler. Büyük bir kısmı da kalelerde yakalanıp tutuklandılar. Bu şekilde Dağıstanlılar'ın son büyük kuvveti yenildi ve ordugâhları tüm erzak ve mühimmatla birlikte Nadir'in kuvvetlerinin eline geçti. Bu zaferin ardından Nadir Şah, ordusunun komutanları için pahalı kaftanlar gönderilmesi ve Afgan askerlere de 10.000 tümen değerinde bahşış verilmesini emretti. Osmanlılarla üçüncü kez mücadelede bulunduğu Dağıstanlılar isyan çıkardılar. 10 Aralık 1744'te, son olarak Dağıstanlılar'ı cezalandırmak niyeti ile Nadir, üçüncü kez yola çıktı. Araş'ta kalıp oradan Derbend'e giriş yaptı. Burada Abdulgani Abdalî'yi Derbend yönetimine atadıktan hemen sonra Barday'a döndü.¹⁸⁵

¹⁸⁵ Necmi, 1382, ss. 49-50.

III. BÖLÜM: NADİR ŞAH'IN AFGANİSTAN'I FETHİ

3.1. Kandahar'a Yürümesi

Nadir Şah'ın, Kandahar seferinin nedeni, Afganistan'ın batı bölgelerinde yaşayan Afganların, İran'ın Kirman ve Sistan illerine sürekli hücum edip yağmalar yaptıktan sonra, Hindistan'a kaçarak Babür Şah tarafından korunmalarıydı. Dolayısıyla ilk seferi bu eyalete yönelik oldu. 1729 yılının kış mevsiminde Galzaylar'ı İran'ın merkezinden ve güneyinden kovan Nadir Şah, büyük Kandahar eyaletini ele geçirmeyi arzulamakta ve o yönden gelişecek bir saldırıyı kalıcı olarak engellemeyi ummaktaydı. Nadir, 1732 yılının yaz mevsiminde Kandahar hükümdarı Hüseyin Sultan'a karşı bir ordu göndermeyi ve o bölgeyi fethetmeyi planlıyordu. Ancak Nadir Şah, 1736 yılının sonbaharına kadar, Osmanlı'yla mücadeleler, Muhammed Han Beluç ayaklanmasının bastırılması, Lezgiler'e ordu sevkiyatı, Moğan Ovası'nda tac giymesi gibi meselelerle meşgul olduğundan dolayı Kandahar seferini ertelemek durumunda kaldı. Ayrıca doğuda Melik Mehmud, Abdaliler ve Galzaylarla gerçekleşen savaş ve Bahtiyariler'i etkisiz hale getirmesi, Nadir'in Kandahar seferini ertelemesinde etkili oldu.¹⁸⁶

Bu arada Osmanlılarla Şah II. Tahmasb'ın yaptığı savaşta ateşkes imzalanmasından ve Osmanlı-Rus çatışmasının başlamasından sonra, batı ve kuzeybatı yönünden saldırı korkusu en azından bir süreliğine kesildi ve Lezgiler, neredeyse tamamen bastırıldılar.

Nadir, Bahtiyarilerle savaşırken İsfahan hükümdarlarına ferman göndererek Kandahar'a ordu sevkiyatının masrafı için 18.000 tümen meblağ ayırılmasını emretti. O esnâda Nadir Şah'ın askerleri, Gemebrun'da ordu için erzak hazırlamaya başlamışlardı.¹⁸⁷ Nadir Şah, bir süre önce Belucistan'da yağma ve çapulculuğa başlayan Beluç aşiretlerini bastırmak için eski Herat valisi Mehmed Han'ı ve Tiflis valisi İselmeş Han'ı tophane ve sipahilerle Belucistan'a gönderdi. Kendisi ise 21 Kasım 1736 tarihinde büyük bir kuvvetle Abirgu-Kirman yolundan Sistan'a yöneldi.¹⁸⁸

¹⁸⁶ Şafik, 1388, ss. 49-52; Mervi, C. I, 1364, ss. 127-129.

¹⁸⁷ Şafik, 1388, s. 189.

¹⁸⁸ Hanway, 1346, s. 181; Sayyidi, 1385, ss. 46-48; MerviC. II, 1364, ss. 484-485.

3 Şubat 1737’de Nadir Şah, sarayın danışmanı İmam Verdi Bey Gerehlu Avşar’a vekâlet vererek bir grup özel savaşıyı Sistan’da bırakıp Delhek ve Dilaram yolundan Kandahar’a doğru ilerledi.¹⁸⁹ Aynı ayın 18’inde Gereşk hisarına vardığında garnizondaki Afganlar Nadir Şah’ın ordusuna karşı direnince Avşarlı topçu koçbaşı, toplarla hisarın yüksek duvarlarına ateş açtı. Çok korkan ahali, hisarı teslim ederek ölmekten kurtuldular.

Daha sonra Nadir Şah, Babaali Bey Köse Ahmedlu’nun oğlu Kalbali Han Avşar’a Hezarcat ve Zemindaver’e doğru ilerlemesini emretti. Kalbali Han, bir grup topçu alayı ile Bost hisarını ele geçirmek için yola çıktı. Aynı ayın 22’sinde Nadir Şah ordusuyla birlikte Hilmend gölünden geçip Kandahar şehrine yöneldi. Nadir Şah’ın kuvvetlerinin şehre yaklaştığını öğrenen Kandahar eyaletinin komutanı Hüseyin Han Hotekî, Kandahar çevresindeki köylerden yüklü miktarda erzak toplayıp askerler için kalelere götürdü ve geri kalan erzağı da düşman eline geçmemesi için yaktı.¹⁹⁰ Bunun üzerine Nadir Şah, Kuşeknehud bölgesinden Şah Mesud’un bölgesine doğru giderek ordunun nakliyatçılarını erzak getirmesi için Hezarcat’a gönderdi.

Nadir Şah’ın ordusunun Ergendab nehrine varmasının ardından Hüseyin Han gece yarısında orduya baskın yapmak için süvarileriyle nehirden geçip Nadir’in ordugâhını istila etti. Tüm gece nöbette olan Nadir Şah’ın kuvvetleri, hücum eden Hüseyin Han süvarileriyle çatıştılar ve Afganlar birkaç ölü ve yaralıyla hiç bir şey elde edemedi şehre döndüler. Ertesi gün Nadir Şah’ın ordusu Kandahar’ın 20 km yakınında bulunan Ergendab nehrinden geçip şehrin doğu duvarına vardılar. Nadir Şah’ın topçu alayı, vakit kaybetmeden şehri top ateşine tuttu.

21 Mart 1737’de Kandahar çevresini istilâ eden Nadir Şah, ordunun nakliyat komutanı Fethali Han Avşar’ı bir alay süvariyle birlikte yüklü miktarda erzak temin etmesi için eyâletin kuzeyine doğru gönderdi. Kısa bir süre sonra Fethali Han, topladığı erzakla orduya dönerken, Afgan casusları durumun farkına varıp komutanına açıkladı.¹⁹¹ Bu haberi duyan Hüseyin Han Hotekî’nin subayı Seydal Afganî, dört alay Afganla Fethali Han’ı yakalamak için pusuda beklemeye başladı. Daha sonra ona saldırarak erzakları ele geçirdi. Bu arada şehirdeki Resul adlı Galzaylardan biri Hüseyin Han’dan kaçıp İran

¹⁸⁹ Necmi, 1382, s. 84.

¹⁹⁰ Larudi, 1383, ss. 112-113.

¹⁹¹ Şefik, 1388, s. 190; Farhang, 1993, ss. 135-137.

ordusuna gelerek, Nadir Şah'a şehirden yeni çıkmış olan Seydal'ın planından bahsetti. Nadir Şah, en iyi süvarilerinden yüz kişiyi Fethali Han'ın yardımına gönderdi ve bu sipahîler, Afganların peşinden yola çıkarak onların şehirle irtibatını kestiler. Daha sonra onlara saldırarak Seydal'ı ağır yenilgiye uğrattılar. Nasıl olduysa Seydal bir grup süvarisiyle birlikte canını kurtarmayı başarıp şehrin kuzeyindeki dağlara sığındı.¹⁹²

Ordugâhını Sorhşir bölgesinde kuran Nadir Şah, Hüseyin Hotekî'nin yüklü miktarda erzağa sahip olması hasebiyle bu kadar çabuk şehri teslim etmeyeceğini tahmin ettiği için bir şehir kurulması fermanını verdi. Bu arada Kandahar'ın Tohi aşiretinin meşhur önderi Eşref Sultan da Hüsseyin Sultan'dan kaçıp İran ordusuna sığındı.¹⁹³ Hüseyin Sultan'ın etkili adamlarının İran ordusuna sığınması Nadir Şah'ın şehri ele geçirmesini kolaylaştırıyordu. Nadir Şah, Afganları şehrin dışına çekmek ve işi burada bitirmek için askerlerine şehirden uzaklaşma emirini verdi. Ancak Afganlar Nadir Şah'ın ordusunun uzaklaştığını görünce giderek cesaretlendiler ve Ergendab nehrinin yakınında yağmacılık yapmaya başladılar.

Bu esnada Nadir Şah'ın askerleri birkaç kez Afganlara saldırıp çoğunu öldürdü ve tutukladı. Şehrin garnizon komutanı, Nadir Şah'ın planını fark edip askerlerini şehir dışına göndermekten vazgeçti ve sadece şehri savunmakla yetindi. Sultan Hüsseyin'in mücadelelerde çabalarının kesin bir sonuç vermediğini öğrenen Nadir Şah, şehrin çevresinde birçok güvenlik surunun inşa edilmesi ve her birine silâhlı nöbetçilerin yerleştirilmesi emrini verdi. Böylece şehir, dört bir yandan Avşarlı Devleti'nin askerlerinin kontrolüne geçerek kuşatıldı.¹⁹⁴ 3 Mayıs 1737 tarihinde Avşarlı Devleti kuvvetlerinin Bost Hisarı'na saldırılarının Afganlar tarafından etkisiz hale getirildiğini ve sonra da askerlerinin geriye çekilmek zorunda bırakıldığını öğrenen Nadir Şah, subaylarından birini bir orduyla Bost Hisarı'na gönderdi ve söz konusu hisara gönderilen kuvvetler Hüseyin Sultan'ın ordusuyla mücadeleye geçti. Taraflar arasında gerçekleşen çetin savaş neticesinde Afganlardan çok sayıda esir alınarak Nadir Şah ordugâhına getirildiler.

¹⁹² Mervi, C. II, 1364, ss. 486-488.

¹⁹³ Larudi, 1383, ss. 113-116.

¹⁹⁴ Hanway, 1346, ss. 182-183.

Ardından Nadir Şah'ın emriyle piyade askerlerden bir alay, bir topçu birliğiyle Sefa şehrine gönderildi ve bu sipahiler bir gün boyunca top atışı yaptıktan sonra Sefa hisarını ele geçirdiler. Aynı yılın Mayısın sonunda İmam Verdi Bey, Avşarlı padişah haremını Sistan'dan Ferah'a getirip daha sonra Nadirabad'a ulaştırdı. Bu sırada Seydal'ın Muhammed Galzayı'nın yardımıyla tekrar çevresinde asker topladığı haberını duyan Nadir Şah, İmamverdi Bey Avşar'ı bir grup süvariyle onları bastırmaya gönderdi. İmamverdi Bey sipahileriyle birlikte Seydal'ın sığınağına saldırdı. Birkaç saldırıdan sonra Afganlar'ı yendi. Seydal ve yardımcısı Muhammed tutuklanıp Nadir Şah'ın huzuruna gönderildiler. Sonra Seydal'ın gözlerinin çıkarılması emrini veren Nadir Şah, Muhammed'i ve diğer tutuklanan Afgan önderlerini bağışlayarak suçlarını affetti.

Hüseyin Han Hotekî'nin en iyi yardımcılarından biri olan Seydal'ın yitilmesiyle kalan Afgan askerleri dağılarak şehre döndüler. Ancak yeterli miktarda erzağa sahip olan Hüseyin Sultan, dağılmış askerlerine düzen vererek şehri birkaç ay daha muhafaza edebildi. Bunun üzerine Nadir Şah, Kandahar şehrini dört yandan topların desteğiyle kuşattı. Kendisi ordunun büyük bir kısmını ile kuşatmaya devam ederken az bir kısmını Kandahar'ın güneyinde bulunan Belucistan yağmacılarının bastırılması için gönderilmiş olan Pir Muhammed Han ve İselmeş Han'ın yardımına gönderdi.¹⁹⁵ Yardımcı sipahilerin geldiğini fark eden Beluçlar, yolda pusu kurdular. Ancak Avşar sipahileriyle karşılaştıktan sonra büyük bir bozguna uğrayıp 800 kayıp vererek dağıldılar. Daha sonra Ali Bey'in kuvvetleri Şirhan'ın Beluç aşiretlerini bastırmak için Haki bölgesine doğru yola koyuldu. Şafak vaktinde saldırıp Şirhan ve yardımcılarını gafil avlayarak kılıçtan geçirdiler.¹⁹⁶ Bu durumda Beluç ileri gelenleri İmtiyaz Han ve Emir Muhbet Han, Nadir Şah'ın huzuruna gederek af dilediler. Onları affeden İran hükümdarı Nadir Şah, Emir Muhbet Han'ı tekrar Belucistan valiliğine atadı ve Şurabik'in komutanlığını da Mehrab Sultan adlı başka bir Beluç önderine verdi. Öte yandan Nadir Şah'ın Muhbet Han'ı ondan üstün tutup Belucistan valiliğine atadığını gören Pir Muhammed Han, bu duruma çok bozuldu. Vakit kaybetmeden bir bahaneyle sipahileri çevresinde toplayarak İselmeş Han'dan ayrıldı. Belucistan'ın kuzeyindeki çöl üzerinden geçen askerler, güneşin yakıcı sıcağında Kandahar'a doğru ilerlerken, nereye gittiklerinin bilincinde değillerdi.

¹⁹⁵ Necmi, 1382, s. 85.

¹⁹⁶ Larudi, 1383, ss. 114-115.

Aslında Pir Muhammed Han'ın Belucistan'dan ayrılmasının sebebi, Afgan sipahilerinin Nadir Şah'ın eline düşmesini istememesiydi. Pir Muhammed Han'ın askerlerinin çoğu, çöl sıcağında açlık ve susuzluktan can verdi. Böylece Pir Muhammed Han, kendi askerlerini öldürmekle¹⁹⁷ Nadir Şah'tan intikam almış olduğunu düşündü. Oysaki yaptığı işle, Afganistan'ın Kandahar eyaletinde Hoteki Devleti'nin yıkılış sürecine girmesine yol açmıştı. Nadir Şah bu olağandışı tavrından haberdar olunca Bey Kırklı'yı bir alay sipahiyle birlikte Pir Muhammed Han'ı tutuklamaya gönderdi. Ordunun arkasında bu heyet, zor bir yürüyüş ve arayış sürecinden sonra Belucistan'ın yakıcı çöllerinde ihanet eden Pir Muhammed Han'ı tutuklayıp başını Nadir Şah'a gönderdi.¹⁹⁸

On bir ay süren Kandahar şehri kuşatması, İran ordusunu hayli yormuştu. Belucistan'dan Kandahar'a dönen Fethali Han Avşar ve Muhammed Ali Bey liderliğindeki kuvvetlere, Nadir Şah tarafından 10 Nisan 1737'te şehre saldırı emri verildi. Bununla da yetinmeyen Nadir Şah, süvari ve piyadelerine şehrin dışındaki tepelere inşa edilen surlara saldırmalarını istedi. Bu çetin savaşın sonucunda, şehrin kuzeyindeki dağların tepesinde bulunan Çehelzine kolu ve diğer on dört sur, peşpeşe Nadir Şah'ın eline geçti.

Daha sonra burada muhafızlık yapan 300 Afgan askeri, silahları alınarak tutuklandı. Sonra da topları büyük bir çabayla dağların tepesine yönelttiler. Bu dağlardan değil koçbaşı topların, insanların bile geçmesinin gayet meşakkatli olduğunu belirtmek, bu işin ne derece zor olduğunu göstermek için yeterlidir. Topları yukarı götürdükten sonra Kandahar'ın en büyük ve en sağlam hisarı olan Dehdeh Hisarı'nın kuzey surlarına ateş açtılar. Her biri 20-25 kg ağırlığında olan top mermileri, dolu yağışı gibi hisarın duvarlarını sarstı. Bu saldırıyla hisarın pullu taşlardan yapılmış olan duvarı yıkıldı ve Afgan askerler çaresiz teslim oldular.

12 Nisan 1737 tarihinde Nadir Şah'ın ordusundaki Bahtiyarî piyadeleri, ordu komutanının izniyle şafak vaktinde Dehdeh Hisarı'na saldırdılar. Fakat 200 kayıp verdiler ve bir türlü netice elde edemediler. Aynı ayın sonunda Bahtiyarî piyadeleri, hisarın çevresindeki sığınak ve kayalıklarda pusu kurup ikinci saldırıya hazırlandılar. Bir ay askeri hazırlıkta bulunan Bahtiyarîler, ciddi bir çabayla, çeşitli yönlerden eşzamanlı

¹⁹⁷ Hanway, 1346, ss. 184-185.

¹⁹⁸ Larudi, 1383, ss. 117- 119.

olarak hisara saldırdılar ve korkunç ölümlerden sonra burayı ve Çeharburc Hisarı'nı Afganlar'dan aldılar. Çok zor durumda kalan Hüseyin Hotekî, tüm kuvvetleriyle üç kere Bahtiyarîler'e saldırdı. Ancak Nadir Şah'ın ordusunun diğer bölümü yardıma yetişip Afganlar'ın tüm saldırılarını püskürterek onları geriye çekilmek zorunda bıraktılar.

Bu gelişmelerin haberini alan Hüseyin Hotekî, kadınları ve yakınlarıyla şehirden kaçarak Keytul Hisarı'na sığındı. Ancak Nadir Şah'ın topları oraya da şiddetle ateş açtı. Ertesi gün Hüseyin, ablası Zeyneb'i bir grup Afgan ileri gelenleriyle Nadir Şah'ın huzuruna gönderdi ve bağışlanmayı talep etti.¹⁹⁹ Nadir Şah onun gönderdiklerini kabul edince şehrin kapıları Avşarlı Devleti'nin ordusuna açıldı. Birkaç gün sonra Hüseyin Hotekî, Mahmud Afgan'ın ailesi, çocukları ve Galzay önderlerinin tamamı Babaveli kapısının önünde Nadir Şah'ın eteğini öptüler. Nadir Şah da Hüseyin'i ve yanındakileri öldürmekten vazgeçti ve hapisteki Zülfikar Han Abdalî'yi serbest bıraktı. Sonrasında Hüseyin, Mahmud, Zülfikar Han ve kardeşi Ahmed Han Abdalî'yi ve ailelerini Mazenderan'a sürgün etti.²⁰⁰

Böylece on üç ay ve beş gün süren kuşatmanın ardından Kandahar şehri tamamen Nadir Şah'ın eline geçti. Şehrin halkı Nadirabad'a göç ettirildikten sonra Şah eski şehrin yerle bir edilmesi emrini verdi. Nadir Şah'a sığınan Tohi aşiretinin önderi Eşref Sultan, tekrar aşiretinin başına geçti ve şehrin civarındaki araziler bu aşirete verildi. Daha sonra Gereşk, Zemindaver ve Bost hisarlarını ele geçirmek amacıyla komutanlar gönderildi. Ardından Nadir Şah'ın emriyle Afganistan'ın güneyindeki olan Kelat ve Zabil şehirlerini fethetmek için harekete geçen Fethali Han oradaki Afgan muhafız alayıyla savaşa girdi ve onları etkisiz hale getirdikten sonra şehirleri ele geçirdi. Bu gelişmelerden sonra Nadir, bölgeden ordunun işine yarayabilecek bir grup Galzay ve Abdali gencini asker olarak kaydetti. Ardından da Zabil Ergandab şehirlerinden de 6.000 kişiyi Hindistan seferine çıkmak için asker olarak aldı.²⁰¹ Kandahar ve çevresi fethinin müjdesi, Azerbaycan ve Dağıstan hükümdarı İbrahim Han Zahirüddeve'ye Safiyar Bey aracılığıyla bir mektupla bildirildi.²⁰²

¹⁹⁹ Necmi, 1382, s. 88.

²⁰⁰ Mervi, C. II, 1364, s. 504; Esterabadi 1341, ss. 113- 115.

²⁰¹ Farhang, 1993, s. 130.

²⁰² Seyyidi, 1385, s. 96.

Kandahar şehri ele geçirilmesiyle ilişkin şu hususa değinmek lazımdır. Nadir Şah Afganistan topraklarına yönelik sefer düzenlediği sırada, ülkenin batı bölgeleri Hoteki ve Abdali devletleri tarafından yönetilmekteydi. Afganistan'ın diğer bölgelerinde ise burada yaşayan aşiretlerin ileri gelenlerinden oluşan heyetler ve hanlar hükümet etmekteydi. Hanların birbirleriyle yapmış oldukları iç savaş, kendi siyasi akıbetlerini olumsuz yönde etkilemekteydi. Genel olarak Afganistan hanları, birbirleriyle çekişme içerisinde olduğu zaman dış taarruzlar vuku bulmuş, az olmakla birlikte onlar saldırılara mukavemet göstermişlerdir. Birliklerini sağlamak yolunda hanları bir araya getiren heyetlerin uğraşları, bazen hüsrarla sonuçlanmış, şahsî kin ve mücadelenin akabinde siyâsî iç karışıklıklar bölgeden eksik olmamıştır. Liderlik vasfı ve siyasi ufku ileride olan hanların, Afganistan'ı milli birlik içerisinde bir araya getirdiğini gözlemlemek mümkündür. Tarih boyunca kuzey, güney ve doğu kanadından siyasi tehditlere maruz kalan Afganistan, kendisini sıkıştıran devletlere mukavemet edebilecekken, iç karışıklıklar ve rekabetler, Nadir Şah'ın bu ülkeyi feth etmesini kolaylaştırdığını söyleyebiliriz.

3.2. Afganistan'ın Kuzey Topraklarını Ele Geçirmesi

Nadir Şah, Damgan şehrindeki taç giyme töreninin ardından 1736 yılında Rızakulu Mirza'yı Horasan valiliğine atadı. Kendisi ise Kandahar eyaletine ordu sevkiyâtı için askeri hazırlık yapmaya başladı. Nadir Şah, Kandahar ve Belücistan eyâletlerini kuşatmakla meşgulken Rızakulu Han Mirza'yı büyük bir orduyla Afganistan'ın kuzeyinde bulunan Belh ve Endhuy illerini ele geçirmeye gönderdi. Afganistan'ın kuzey bölgesine Nadir Şah'ın ordu sevkiyatlarının asıl sebebi ise Safevi Devleti, Abdaliler ve Galzaylarla savaşırken, Harezmi ve Belh Özbeklerinin komutanı İlbars Han'ın, Batı Türkistan'dan Nadir'in doğum yeri olan Abiverd'e saldırıp Horasan bölgelerini yağmalamasıydı. Ayrıca İlgarlar, Horasan şehirlerinde birçok insanı kılıçtan geçirmişlerdi.

Ekim 1736 tarihinde Nadir Şah, Şehzade Rızakulu Han'a Meşhed'den 15 alay süvari ve piyade ile Kuzey Afganistan'a (Endhuy ve Belh) ordu sevkiyâtını başlatmasını emretti. Bu kuvvetlerin öncelikle Endhuy bölgesinde Nadir Şah'a karşı cephe alan Ali Murad Han'ı yenerek cezalandırmasını istiyordu. Rızakulu Han, 1736 yılının sonlarına doğru Horasan'dan Afganistan'ın kuzey toprakları üzerine yürümeye karar verdi. Ancak ordusu

savaşa hazır olmadığı için Endhuy bölgesine sevkîyat yapamadı ve buraya yapılacak olan saldırıyı bir yıl süreyle erteledi. Nadir o sırada komutanı olan Tahmasb Celayir'ı henüz 17 yaşında olan Rızakulu Han Mirza'ya, yardımcı olması için yanına gönderdi ve şehzadeyle birlikte Meşhed'den doğru yola çıktılar. Murçe-i Hort köyünde Herat'ın diğer orduları da onlara katıldılar. Rızakulu Han Endhuy'a girdiğinde Nadir Şah'ın ordusu Ali Merdan Han'a hücum etti. Ancak Ali Merdan Han, yaklaşık altı hafta boyunca direndi. En sonunda teslim olmaya mecbur oldu ve orada idam edildi.²⁰³ Rızakulu Han, hızla Belh tarafına doğru ilerlemeye başladı ve 1 Ocak 1737 tarihinde Belh'in çevresine ulaştı.

Bu arada Cengiz Han'ın torunlarından olan Belh'deki görevli Ebu'l-Hasan, Rızakulu'yu teslim olma niyetindeydi. Ancak Seyyid Han adında bir Özbek isyancı, onu Nadir Şah'ın ordusuna karşı direnmek hususunda teşvik etti. Kısa ve şiddetli bir çatışmadan sonra Avşar silahlı birlikleri Özbek kuvvetlerini yendiler ve çok sayıda kişiyi öldürüp şehre doğru yola koyuldular. Ebu'l-Hasan Han, kısa bir direnişten sonra teslim oldu ve Rızakulu Mirza onu Belh'in diğer büyükleri ile birlikte Kandahar'a Nadir Şah'ın huzuruna gönderdi. Ancak "*Dürre-i Nadiri*" adlı eserde bu olay başka bir şekilde nakledilir.²⁰⁴ Özbekler direnmeyerek savaş meydanından çıktılar. Belh'teki görevliler de kaçtılar ve şehri terk ettiler. Bu haber Şehzade'ye ulaştığında O, Belh'in görevlilerini ve ileri gelenlerini saraya çağırarak onları affetti ve övdü. Daha sonra Kunduz, Bağlan ve Bedehşan şehirlerine yöneldi. Endhuy seferinin ertelendiğini öğrenen Nadir Şah, Şahkulu Bey'e hızlı bir şekilde bir grup askerle, Merv'de Rızakulu Han'a karşı askeri hazırlıklarda bulunan Seyyid Han'ın ordusunu yenmesini, bölgeden çok sayıda asker toplamasını ve Rızakulu Han'ın yardıma ulaşmasını emretti. Nadir Şah'ın emrine uyan Şah Kulu, Seyyid Han'ı yendikten sonra askeri teçizatını arttırdı ve birkaç yüz askeri de yanına aldı. Şah Kulu Han, ordusuyla Rızakulu Han'a yardım etmek için yola çıkmak üzereyken Kunduz bölgesine kaçmak zorunda kalan Seyyid Han, Şah Kulu ve Rızakulu Han'ın eline Belh eyaletinin geçmemesi amacıyla İmamsahib ve Hanabad bölgesinden büyük sayıda asker toplayıp yine hazırlıklara başladı. Ancak Rıza Kulu Han, Şahkulu Han'ın topçu ve süvari kuvvetleriyle Seyyid Han'ı ikinci kez yenilgiye uğratarak Belh'in batı bölgesini ele geçirdi.²⁰⁵ İlerleyen süreçte Rızakulu Mirza, Kongrat kabilesi reisi Danyal Bey'e teslim

²⁰³ Şafık, 1388, s. 57.

²⁰⁴ Mervi, C. II, 1364, ss. 570-573.

²⁰⁵ Seyyidi, 1385, ss. 96-97.

olması için haber gönderdi. Ancak Danyal Bey, müphem bir yanıt verdi. Avşarlı Şehzade, ne karar alacağını bilemedi ve konuyla ilgili Tahmasb'a müracat etti. Tahmasb da şöyle yanıt verdi: "Zafer, saldırı ve orduyla birlikte gelir". Savaşa hazırlanan Rızakulu Han, bu sözü pratiğe geçirerek Tahmasbkulu Han'ın kuvvetleriyle birlikte Amu Derya Nehri'ne doğru ilerlemeye devam etti. Ertesi gün Amu-Derya'da, nehrin ötesinde an Danyal Bey'in savunma hattı kuran kuvvetleriyle karşılaştı.²⁰⁶ Taraflar arasında süren şiddetli çarpışmalar neticesinde Danyal Bey'in kuvvetleri büyük kayıplar vererek sonunda teslim olmak zorunda kaldı. Bu arada Rızakulu Han, Kandahar'dan Celalabad bölgesine kadar Afganistan'ı ele geçiren babası Nadir Şah'dan Amu Derya'nın öteki tarafında eyleme geçmeye dair hiç bir emir almadığı halde ordusunu Karşı şehrine doğru yöneltti ve topçu kuvvetinin bu bölgeye getirilmesi için Belh'e emir gönderdi.

Buhara Hanı Ebu'l-Feyz'in atalığı olan Muhammed Hakim Atalık, Nadir Şah'ın kuvvetlerinin Amu Derya'daki operasyonundan ve onların Karşı'ya saldırısından haberdar olunca, bir kuvvet toplayarak kendi gücüyle Rızakulu Mirza'dan daha önce Karşı şehrine varmayı başardı. Hakim Atalık ve Şahzade arasında vuku bulan savaşta Özbekler'in çoğu öldürüldü ve Muhammed Hakim Atalık kuvvetleri de geriye çekilmek zorunda kaldı. Zor duruma düşen Hakim Atalık, Buhara Hanı'na bir haber gönderip yardım kuvveti gönderilmezse şehrin düşeceğini belirtti. Bu haberi duyan Ebu'l-Feyz, Endican, Semerkand, Hocend, Taşkent ve diğer bölgelerden asker ve çeşitli hususlarda yardım istedi. Bu şekilde Hakim Atalık, güçlü bir kuvvetin desteğiyle Karşı'da Şehzade Rızakulu Han liderliğindeki Nadir Şah'ın ordusunun üzerine yürümek imkânı bulabildi.

Karşı bölgesinde taraflar arasında ortaya çıkan şiddetli çarpışmada Rızakulu Mirza, askerlerinin korktuğunu görünce komutanlarıyla bir toplantı yaparak şöyle dedi: "Bu kadar az kişiyle böyle kalabalık bir düşmana karşı çatışmak ihtiyatsızlıktır. Belh'e dönmemizde yarar vardır". Yardımcısı Tahmasb Han da savaşın durdurulmasını, Belh'e dönülmesini ve orada yeni emirlerin beklenmesini savunuyordu. Rızakulu Han'a daha güçlü bir topçu kuvveti ulaştığında Tahmasb Han'ın önerisiyle düşmana benzersiz bir saldırı gerçekleştirildi. Bu çetin çatışmada Rızakulu Mirza, kaynakların ifadesiyle eşi görülmemiş bir yiğitlik ve cesaret örneği gösterdi. Düşmanı Karşı savaşında ağır bir

²⁰⁶ Esterabadi, 1341, s. 112.

bozguna uğrattı. Ardından da Afganistan'ın en kuzey bölgesi olan Bedeşan Rızakulu Han'a tabi olmuştur.²⁰⁷ Bu durumu öğenen Buhara Hanı Nadir Şah'a bir mektup yazarak itaatini ilan etti. Nadir Şah bu mektubu aldıktan sonra oğluna Karşı'dan Belh'e dönüş emrini verdi.²⁰⁸ Rızakulu Mirza, Harezmi ve Kuzey Afganistan (Endhuy, Belh, Kunduz, Baglan ve Bedeşan) topraklarında kazandığı zaferden sonra Belh yolundan Bamiyan'a yöneldi. Burayı ele geçirdikten sonra Kabil üzerinden Celalabad'a vardı ve 24 Kasım 1738 tarihinde Nadir Şah'ın ordusuna katıldı. Oğlunun yaptığı eylemlerde sevinç yaşayan Nadir Şah, onu İran Sipahsaları'nın başına tayin etti ve kendi eliyle elmas tâcını başına takarak ordusuyla birlikte Hindistan seferine yoldaş olmasını istedi.²⁰⁹

3.3. Gazne Vilayeti'ni Ele Geçirmesi

Nadir Şah Kandahar'ı fethettikten sonra Kabil eyaletinin güneybatısındaki Gazne vilayetinde, Kabil valisi olan Nesir Han'ın desteğiyle Afganlar, Nadir Şah'a karşı askeri hazırlıklarda bulunmaktaydı.²¹⁰ Bu durumu haber alan Nadir Şah topçu birliği, İranlı, Bahtiyarîler ve Avşarlılardan oluşan büyük orduyla Gazne üzerine yürüdü.²¹¹ Hükümdarsız Gazne vilâyeti, ara sıra Hindistan Babürlü Devleti'nin istilâsına uğruyor olması hasebiyle bu bölge müdafaasız bir durumda kaldığından, şehrin ileri gelenleri Nadir Şah'ın kuvvetlerine karşı koyamadı. Nadir Şah, Gazne topraklarına önce ordunun ilerleyişinin ertelenmemesi için gerekli miktarda erzak gönderdi ve arkasından da kendisi ordusuyla Gazne ilerleyişine devam etti.²¹²

Ordu, üç büyük koldan²¹³ Hindistan Babürlü Devleti'nin Gazne'de inşa etmiş olduğu kalelere saldırdı. Ancak Kabil Eyaleti'nden Nesir Han liderliğinde Babürlü ordusu, Gazne'nin Nadir Şah'ın eline düşmemesi için kalelerdeki Afganlar'ın yardımına geldi. Bunun üzerine Nadir Şah, orduyu düşmanından gizlemek amacıyla Nadirabad'ın 100 km uzağındaki Zabil'in kasabalarına yerleştirdi. Ardından Nadir Şah, Nesir Han'ın

²⁰⁷ Şafık, 1388, s. 113.

²⁰⁸ Gubar, 1967, s. 350; Mervi, C.II, 1364, ss. 575-579.

²⁰⁹ Seyyidi, 1385, s. 97. Şafık, 1388, ss. 57-58.

²¹⁰ Mervi, C. I, 1364, s. 100.

²¹¹ Nadir'in Kandahar şehrinin dışındaki savaş kalesi olarak kurduğunu ve askeri garnizon olarak kullanılan Nadirabad ile Gazne arasında 380 kilometre vardı.

²¹² Necmi, 1382, ss. 94-95.

²¹³ İlk kolda askeri süvariler ve dört hafif top, ikinci kolda nizami piyadeler ve üçüncü kolda Nadir'in kendisi ile ordu görevlileri vardı.

kuvvetlerini etkisiz hale getirmek için ordusunu piyade kolunun önünde 6.000 Avşar öncü süvarisi ve iki topla beraber Hayırmendabad bölgesinden Gazne şehrine düşmanın topçu birliğine doğru gönderdi. Kendisi süvarileriyle, Tarnak Nehri'nde Hacı Han öncülüğünde 4.000 süvarinin ulaşmasını bekledi. Nadir Şah, Hacı Han kuvvetleriyle birleşip Zabil'deki diğer kuvvetlerini de yanına alarak Gazne şehrinin dışında cephe alan Nesir Han ve Afganlar üzerine yürüdü. Taraflar arasında gerçekleşen çatışmanın sonucunda Nesir Han kuvvetleri yenilince Afganlar, şehir içindeki askeri kalelerde yerleştirilerek tekrar savaş hazırlıklarına başlandı.²¹⁴ Bunun üzerine Nadir Şah, Serdar Avşar liderliğindeki piyadeleri da yanına alarak orduyla şehrin üzerine doğru yürüdü. Afganlılar'a doğru harekete geçen Şah, yol üzerinde Karabağ'dan da asker toplayarak şehrin dış kapılarına vardı.

11 Haziran 1738'de Nadir Şah'ın süvari alayları güney ve batıdan şehre saldırdılar. Bu arada şehrin komutanı Musa Han, kaçmayı seçerek şehir müdafaasını halka bıraktı. Şehrin dışında bulunan 600 Afgan askeri, İran süvarileriyle savaşımaya başladılar. Ancak Nadir Şah'ın süvari ordusunun hızlı ilerleyişi, onların saldırılarını püskürttü. Bunun ardından Nadir Şah'ın ordusu, şehrin kapılarını açarak sivil halkın teslim olmasını istedi. Kaçış yolu bulamayan şehir halkı küçük bayraklarla birer birer şehrin kalesinden çıkıp teslim oldular. Aynı gün öğlene doğru Nadir Şah'ın süvarileri şehir hisarlarına girerek Afgan askerleri tutukladı. Şehirde askeri teçhizatla beraber beş top ele geçiren Nadir Şah, ordu komutanları ve yol arkadaşlarıyla şehre yerleşti.

Ertesi gün dinlenmek için şehir dışında çadırların kurulmasından sonra Nadir Şah, tüm şehir halkına, Avşar ordusuyla işbirliği yaparlarsa hiçbirine zarar gelmeyeceğini ilan etti. Aynı ayın yirmi dördünde en küçük bir isyan ve itaatsizlik görülürse şehrin yerle bir edileceği duyuruldu.²¹⁵

²¹⁴ Mervi, C. II, 1364, ss. 556-559.

²¹⁵ Larudi, 1383, ss. 126-127.

3.4. Kabil Eyaleti'ni Ele Geçirmesi

Nadir'in Gazne şehrini ele geçirmeye çalışırken kendisiyle mücadeleye girişen Nesir Han, bir grup yağmacıyla Kabil'e kaçmıştı.²¹⁶ Nadir Şah Gazne eyâletini kontrol altına aldıktan sonra Nesir Han ve yağmacı Afganların peşine düşerek Kabil'e yöneldi. Daha iyi askeri hazırlıklar yapan Nadir Şah, Gazne'ye garnizon kurduktan sonra kuvvetlerinin öncülerini Gazbend'e doğru gönderdi ve kendisi de birçok süvari ve topçu birliğiyle Kabil şehrini ele geçirmek amacıyla yola koyuldu. Bu arada öncülerini, Gazbend'in doğu sınırında ve Şirdehan Çölü'nün yakınındaki Aluhek'te ikinci defa küçük Afgan topluluklarına rastladılar. Taraflar arasında vuku bulan çatışmalarda Afgan kuvvetleri çöle doğru çekildiler.

Nadir Şah'ın kuvvetlerinin saldırılarına dayanamayan Afganlar, çöle giden tüm yolları silahlı piyade topluluklarıyla kapattı. Öyleki çölün her iki tarafından Nadir Şah süvarilerinin ilerlemesi için hiçbir şans görünmemekteydi. Bunu öğrenen Nadir Şah, süvari kuvvetlerini çölün 6 kilometre uzaklığında bir araya getirerek, bölge halkından birkaç kişinin yardımıyla 1.000 piyade askeri ve dört topu, başka yolların keşfedilmesi için gönderdi. Süvari alayları da kılavuz Afganlar'ın peşinden çöle doğru ilerledi. Nadir Şah'ın piyade kolları çöle varır varmaz Afganlar hisarlarından ateş etmeye başladı. Afganlar tarafından yapılan saldırılar, Nadir Şah kuvvetlerine büyük zarar verebildi. Bu sırada Nadir Şah'ın diğer silâhlı piyadelerinden birkaç grup, çölün çevresindeki alanı dolaşırken Afgan ve Babürlü kuvvetleriyle karşılaşınca ateş açarak onları zor durumda bıraktı. Bu grup bir kaç Afgan'ın yardımıyla Şirdehan bölgesinden asker alarak Afgan ve Babürlü kuvvetlerinin üzerine yürüyerek onları yendiler. Öğlen vakti olduğunda Afganlar çölü ve yakınındaki yerleri boşaltarak Kabil'e doğru geri çekildi.

Böylece Kabil eyaletindeki Şirdehan Çölü, Nadir Şah'ın eline geçti.²¹⁷ Askerî yönden çok güçlü olan Nadir Şah'ın ordu kollarının peş peşe Şirdehan Çölü'nden geçtiğini duyan

²¹⁶ Kabil, Gazne şehrinin 125 kilometre doğusunda bulunur. Burası Hayber boğazının anahtarı ve geniş Hindistan ülkesinin tek kale ve geçididir. Kabil şehri üç yandan dağlarla çevrili olup, orduların geçebileceği tek güzergâh, nehirdir. Kabil nehri bu yoldan şehre girerek doğuya yönelir. Şehrin güneydoğusundan güneybatısına kadar surlardan kurulmuş olan duvar, doğudaki dağlardan nehre katılır; bir başka köşeden ise batıdaki dağlara uzanır. S. Şafik, *Asar-i Tarih-i Cenuşsark-i Afganistan*, Yayınlanmamış Lisans Tezi, Cevzjan Üniversitesi Eğitim ve Öğretim Fakültesi, Cevzjan 1392 hş, s. 46.

²¹⁷ Larudi, 1383, ss.128-129; Seyyidi, 1385, s. 49.

Babürlü Devleti'nin taraftarları Kabil'e doğru kaçarak Peşaver-Kabil kuvvetlerinin komutanı Nesir Han'a, Nadir Şah'ın ordusunun ilerlediğini aktardılar. Babürlü Devleti'nin sarayından Nesir Han'a, ne şekilde olursa olsun ordu saldırısına engel olması emri verilerek yardım kuvvetleri gönderileceği belirtildi. Ancak Babürlü Devleti Gazne savaşında Nadir Şah'ın kuvvetlerinin saldırısı sonucunda yenilgiye uğramış olan Nesir Han'a hiçbir yardım ulaştırmadığından, Nesir Han, Kabil garnizonunu, oğlu Şirze Han'a emanet ederek kendisi Peşaver'e geçti.²¹⁸ Şirze Han, Rahim Han Afganî'nin, bir grup ulemanın ve şehrin büyüklerinin yardımıyla Kabil halkını Nadir Şah'a karşı savaşmaya yönlendirerek iki gün içinde 2.000 gönüllü asker topladı.

Bu arada Kabil yönüne doğru ilerlemeye devam eden Nadir Şah'ın ordusu şehrin on iki kilometre yakınına kadar ulaştı. Şehrin dışında Nadir Şah'ın ordusunu engellemeye gelen 2.000 sipahi yenilerek şehrin hisarlarına çekildiler. Bu durumda Nadir Şah, altı kilometre daha ilerleyip ordugâhını şehrin altı kilometre ötesinde kurdu. Burada ordusu yerleşince taraflar arasında şehrin teslim edilmesi konuşulmaya başlandı. Nadir Şah'a bir grup Afgan, şehir halkının beyaz bayraklarla yakında dışarı çıkıp şehri teslim edebileceklerini söylüyorlardı. Ancak bir gün geçtiği halde şehir teslim olmayınca, Avşarlı öncüler şehre doğru yöneldiler ve şehrin duvarına yaklaşıktan sonra garnizon kuvvetleri onlara ateş açtı.²¹⁹

Nadir Şah'ın ordusunun saldırdığı Kabil şehri, askeri kalelere ve sağlam surlara sahip değildi. Afganlar, Nadir Şah'ın ordusunu engellemek için şehrin yıkılmış olan duvarlarının yenilenmesi gerekiyordu. Şirze Han, Nadir Şah'ın ordusunun şehre kısa zamanda varacağını fark edince aceleyle şehrin duvar ve surlarını yeniden kurdu ve yıkılan kısımları yeniledi. Üçüncü gecede Nadir Şah'ın piyade bölüğü şehre doğru saldırdı. Ordu, Kabil nehrinin açıklarında bulunan Evleng Köyü'nü merkez üssü yaptı.²²⁰ Ayrıca topçu saldırılarıyla şehrin duvarlarına şiddetli atışlar yaptılar. Ertesi gün öğlene doğru, Şirze Han kuvvetlerinden bir grup şehrin kalesinden çıkıp Nadir Şah'a karşı savaşa giriştiler. Ancak başarılı olamayıp geri çekildiler. Akşam olunca Nadir Şah'ın fermanıyla Burucend Lurları ve Horasan Kürtlerin'den oluşan piyade alayları, şehrin en sağlam ve

²¹⁸ Mervi, C. II, 1364, ss. 563-565.

²¹⁹ Hanway, 1346, ss. 187-189.

²²⁰ Necmi, 1382, ss. 94-96.

en büyük askeri kalesi olan Okabin Kalesi'ne doğru ilerlediler. Şirze Han'ın askerlerine öyle bir baskı yaptılar ki askerler sığınak ve siperlerini bırakıp kaleden çekilmek zorunda kaldı.²²¹ Daha sonra Nadir Şah'ın askerleri batıdaki surları ve kaleleri ele geçirdi. Ertesi sabah Okabin Kalesi'nin yakınlarında taraflar arasında yaşanan şiddetli bir çatışmada Afganlar kayıp verdi. Ancak Nadir Şah, bu çatışmadan bir netice elde edemedi.

Bu arada koçbaşı toplarını gece vakti kaleye getirip saldırıya hazırlayan Nadir Şah'ın askerleri, sabahın erken saatlerinde kalenin tophanesini ateşe boğup piyadenin şehre doğru ilerlemesi için yolunu açtılar. Çok geçmeden askerler kaleyi muhafızlardan temizlediler. Ertesi sabah şehrin doğu ve güneyindeki arazilerin yakınında hücum ve müdafaa kuvvetleri arasında savaş devam etti. Kabil'de Şirze liderliğindeki Afgan ve Nadir Şah kuvvetleri arasındaki savaş, günün sonuna kadar devam etti. Her iki ordu da geceyi nöbette geçirdi ve bazı yerlerde küçük çatışmalar yaşandı.

Ertesi gün evler, tophane ve hisar, top ateşine tutuldu. Savaşın sekizinci gününde Nadir Şah'ın fermanı ile İranlılar'ın büyük akını başladı. Bu akın o kadar şiddetliydi ki Kabil komutanı Şirze Han süvarileriyle şehrin kuzeydeki kalesinden dışarı çıkmayı başaramadı.²²² On ikinci güne gelince işin zorluğunu gören Kabilliler, şehrin büyükleri ve öncülerinden bir grubu Nadir'in huzuruna göndererek aman dilediler. Bu arada şehre gelen Nadir Şah'ın kuvvetleri, şehir hazinesini, hisardaki savaş mühimmatını, kırk topu, savaş ve taşımacılıkta kullanılan 100 fil zincirini ve daha birçok ganimeti ele geçirdiler.

Afganlar iki hafta boyunca şehrin her köşesini savundular. Ancak Nadir Şah, askerlerinin ve topçu kuvvetinin gücünün üstünlüğü ve İran ordusunun yiğit, cesur ve yetenekli bir komutana sahip olması hasebiyle zaferi kazandı. Yine de Şirze Han kaçana ve şehri terk edene kadar Kabil, kendisini savunmayı sürdürdü.²²³ Ancak Nadir Şah'ın topçu kuvvetleriyle yenildi ve şehir feth edildi.

²²¹ Mervi, C. II, 1364, ss. 565-566.

²²² Larudi, 1383, s. 130.

²²³ Esterbadi, 1341, s. 127.

3.5. Celalabad ve Peşaver Şehirleri'ni Ele Geçirmesi

Kabil eyaletini tamamıyla ele geçiren Nadir Şah'ın askerleri, 115 kilometrelik Kabil-Celalabad yolunu aştılar. Ama Celalabad'a varmadan önce, Nadir Şah Kabilliler'e teminat verdi ve Babürlü Devleti'nin şahına sert bir mektup yazarak iki Afgan asker ve on beş süvariye elçi olarak Babürlü Devleti'nin sarayına gönderdi. Ancak bu elçiler Celalabad'a vardıklarında şehrin komutanı onların Babürlü Devleti'nin başkentine gitmesini engelledi ve askerleri korkutmak için onlara bu not Babürlü Devleti'nin başkentine ulaşırsa Muhammed Şah'ı öfkeliendireceğini ve bir grup Afgan'ın bu durumdan zarar göreceğini ifade etti. Bu sözleri işiten Afgan elçiler, Nadir Şah'ın eline geçmemek için Peşaver'de Nesir Han'a sığındı. Ancak elçilerin yanında bulunan süvariler, komutanın emrine uymadılar.²²⁴ Bunun üzerine Celalabad'daki savaşmayı diretenlerden biri olan Mir Abbas Afgani, Afganlarla birlikte Nadir Şah süvarilerini tutukladı ve onları kötü bir şekilde öldürdü. Bu haber Avşarlı Devleti'nin şahı olan Nadir Şah, büyük bir öfkeye kapıldı.

Daha sonra bir grup subay, Şah'tan Celalabad halkını büyük küçük demeden kılıçtan geçirmeleri için kendilerine izin vermesini istedi. Yoğun ısrarlar neticesinde Nadir Şah, 9.000 süvari ve 2000 piyadeyi baskın yapmak ve Mir Abbas'ı tutuklamak üzere Celalabad'a gönderdi. Bu kuvvetler, Celalabad yakınlarına varınca şehirde bulunan Mir Abbas, yakınları ve şehrin bir grup ileri geleniyle kaçarak dağlara sığındı. Müdafaasız kalan Celalabad şehri, Nadir Şah'ın kuvvetleri tarafından kısa sürede feth edildi.

Mir Abbas'ın süvarilerinden ufak bir grup liderinin peşine düşerek onu ve yakınındaki birkaç kişiyi öldürüp ailesini esir aldılar. Bu sırada temsilciler Hindistan'dan geri dönüp Babürlü Devleti'nin padişahı adına kendi topraklarına yapılan saldırının nedenini Nadir Şah'a sordular. Nadir Şah, alaycı bir gülümsemeyle, bunun cevabını bizzat Babürlü Devleti'nin başkentinde vereceğini söyledi ve onları Muhammed Şah'a bilgi vermeleri için Delhi'ye geri gönderdi.²²⁵

²²⁴ Larudi, 1383, ss. 132-133.

²²⁵ Seyyidi, 1385, s. 56.

Nadir Şah Celalabad'ı tamamen ele geçirdikten sonra ordusuna Hayber ovasına doğru ilerlemeyi emretti. Karşısına çıkacak olan yolları keşfetmek için ilerleyen Hacı Han Bey, Barik-Abe'nin yakınında çadırını kurdu. Süvarilerin birinci grubu, Peşaver'e üç kilometre mesafedeki Hacı Han'ın yardımına vardıldıktan hemen sonra şehri fethetmek amacıyla harekete geçtiler. Nadir Şah, ordunun peşinden piyadelerin de Peşaver'e doğru hemen yola çıkmasını emretti.²²⁶ 1738 yılının sonuna doğru süvariler Deka'yı savaşmadan ele geçirdi. Ertesi gün Nadir Şah'ın tüm askerleri Deka'da bir araya geldi. İki gün dinlenme emri verilmesine rağmen Hacı Han Bey Hayber Boğazı'na doğru ilerlemeye devam etti.

22 Kasım 1738'de Hacı Han Bey, Nadir Şah'a gönderdiği raporda, çok sayıda düşman askerinin boğaza giden tüm yolları kapatıp beklediğini bildirdi. Kabil ve Peşaver eski valisi olan Nesir Han, büyük ordusu ile Cemrud'un güneyine giden tüm yolları korumaktaydı.²²⁷ Bu durumda Nadir Şah'ın ordusunun ilerleme seçenekleri tamamen kapanmış olup tek seçenek sarp ve kayalık olan Seçube arazisi kalmıştı. Ancak bu yolu iyice araştırmak, sonra da Süleyman ve Sefidkuh Dağları boyunca uzanan Seçube yolundan Hayber'e geçmek lazımdı.²²⁸ 4 Aralık akşamüzeri Nadir Şah, bir bölük genç süvari, yerli Afgan birlikleri ve dinç atlarla beraber hızla Hayber Boğazı'na harekete geçip düşman ordusunu çevreleyerek kaçış yolunu kapattı. Nesir Han, bu plandan haberdar olup erzak ve askeri teçhizatını arkada bırakarak, İndus Nehri'ne doğru kaçtı. Namazgâh denilen bir yerde kamp kuran Nadir Şah, ele geçirdiği bütün ganimetleri askerleriyle bölüştü.

Hindistan'a sefer düzenlemek için ordusu yeterli güç ve teçhizâta sahip olmayan Nadir Şah, Süleyman Dağlarının eteklerinde yaşayan Afganlar'a bir miktar erzak ve para dağıttı. Nadir Şah'ın bu tavrı, çevresindeki yerlilerin dikkatini çekti ve oradaki Afganlar da Avşarlı Devleti ordusuna katıldılar. Artık büyük bir orduya sahip olan Nadir Şah, 10 Aralık 1738 tarihinde Peşaver'i ele geçirmek maksadıyla hücumla geçti. İki gün sonra topçuların büyük kısmıyla birlikte Peşaver'e 3 kilometre kadar yakın mesafeye gelen Nadir Şah'ın süvarileri, 12 bölük halinde yolun aşağı ve yukarı tarafından şehre saldırdı. Bu arada çarpışmayı izleyen Nadir Şah, topçularıyla şehrin kapılarına kadar ilerledi. Nesir

²²⁶ Necmi, 1382, s.103.

²²⁷ Seyyidi, 1385, s. 57.

²²⁸ Necmi, 1382, s. 104.

Han kuvvetleri, Nadir Şah'ın ilk saldırısında az bir ilerleme göstermesine rağmen, ikinci saldırıda hisarlarını terk edip şehirden kaçarken yakalandılar.²²⁹ Ardından Nadir Şah, şehir halkına eğer teslim olurlarsa can ve mallarına zarar gelmeyeceğine dair teminat verip mektup gönderdi. Böylece Peşaver ve Hayber halkı, şehrin kapılarını direnmeden Nadir Şah ordusuna açarak teslim oldu. Nadir Şah da teslim olanlara karşı şefkatli davranıp zarar vermeme sözünü tuttu. Böylece Bedeşşah dışında tüm Afganistan'ı ele geçiren Nadir Şah, ordusuyla Hindistan Babürlü Devleti'nin topraklarında ilerleyerek Karnal denilen bölgede Şah Cihan kuvvetleriyle karşılaşmıştır.²³⁰

Kaynaklardan yapmış olduğumuz çıkarımlara göre Nadir Şah'ın bu ilerleyişlerinde ordusunun da büyük oranda etkisi söz konusudur. Özellikle Hindistan gibi bol ganimet getirecek ülkelere yapılan seferlerde ordu, aldığı ganimetlerle dinamize edilmiş ve bu sayede sonraki seferlerde daha istekli savaşır olmuştur. Nadir Şah'ın da özellikle ganimet dağıtımında orduyu göz ardı etmediğini ifade etmek yerinde olacaktır. Kendisi ganimetten önemli bir pay aldığı gibi, fatih olan ordu mensuplarını da düşünüyor ve onlara da cömertçe ikramlarda bulunuyordu. Öte yandan Nadir Şah'ın Afganistan'ı fethi, otoritesini büyük oranda kurmuş bir devlet adamının karşısında küçük beyliklerin savaşması şeklinde mukayese edilebilir. Çıkan isyânları hemen yerinde bastırması, hedef olarak seçmiş olduğu bölgelere hızlı bir şekilde yönelmesi, ordusu ile arasında emir komuta zincirini çok dakik tutması, Nadir Şah'ın tecrübeli devlet adamlığıyla anlatılabilecek bir meseledir. Bu şekilde Nadir, karşısına çıkan bey ve hanları teker teker devirebilmiş ve kendi devlet yapısını takviye etmiştir.

²²⁹ Konuyla ilgili daha detaylı bilgiler için bkz. Şafık, 1388, s. 115; Larudi, 1383, ss. 136-138; Mervi, C. I, 1364, ss. 122-124.

²³⁰ Sayyidi, 1385, s. 58.

IV. BÖLÜM: NADİR ŞAH'IN AFGANİSTAN'DA KURDUĞU DÜZEN

4.1. İdari Yapı

17. yüzyılın sonlarında Afganistan'ın kuzey bölgeleri (Endhuy, Belh, Faryab, Kunduz) Mâverâünnehr'deki Buhara Hanlığı'nın; merkezi, güneyi ve güneydoğusu Hindistan'daki Babürlü Devleti'nin; batı ve güneybatısı (Herat, Kandahar ve Ferah) da Safevi Devleti'nin hâkimiyeti altında olduğundan, Afganistan'da merkezî bir yönetim yoktu.²³¹ Afganistan'ın güneybatı ve batısındaki istikrarsızlık, 1717 yılına kadar devam etti. Ancak 1709 yılında Kandahar'da önce Hotekî Devleti, ardından Herat'ta Abdalîler tarafından yerli hükümet kuruldu. Böylece Afganistan'ın batı toprakları Safevi Devleti'nin yönetiminden çıkıp Abdalîler ve Hotekiler tarafından yönetilmeye başladı. Bamiyan, Pervan, Nuristan illeri, büyük feodal idareciler tarafından yönetilmekteydi.²³² Afganistan'ın diğer bölgelerinde (Semengan, Gur, Begram, Hezarecat) yerel ve feodal küçük hükümetler vardı. Yerel idareciler ve feodal beyler, kendilerini savunabilmek için yine kendilerine ait savunma kuvvetlerini kullanıyorlardı. Hindukuş Dağları'nın güneyindeki yerleşim alanları, Nadir Şah gelene kadar, siviller ve çiftçilerden istedikleri şekilde vergi alan feodal idareciler tarafından yönetiliyordu.

Afganistan'ın kuzeyinde Buhara Hanlığı, merkez ve güneydoğusunda Babürlü Devleti, batısında da Abdalî ve Hoteki Devleti bulunmakta ve bu topraklarda mülkî, nizamî ve adlî olarak farklı yapılar iş görmekteydi. Nadir Şah'ın fethinden önce Babürlü Devleti'nin Kabil eyaletinin valisi olan Nesir Han, kendi yönetim bölgelerine kaymakamları seçip gönderiyordu. Tüm bunlara ek olarak Buhara ve Babürlü Devletleri, Afganistan'ın kuzeyinde ve güneyinde feodal bir yönetimi bir türlü yerleştirememişti. Nadir Şah bölgede hâkimiyet kurana kadar eyâlet idarecileri, kendi idare bölgelerinde mutlak hak ve güce sahipti.²³³ Nadir Şah, Afganistan'ın kuzeyi ve güneyinde hâkimiyetini

²³¹ Farhang, 1993, ss. 59-60.

²³² Mervi, C. I, 1364, ss. 285-286.

²³³ Gubar, 1967, s. 150.

güçlendirdikten sonra güçlü feodal idarecileri ortadan kaldırıp yerine kendi adamlarını ve sivil halktan kimseleri atamaktaydı.²³⁴

Ulema sınıfını da köylere müfettiş olarak tayin etti. Bu ulema Avşarlı Devleti sayesinde hayatını güzel bir şekilde sürdürüyor, kendilerini Avşarlı Devleti'nin ekonomik çıkarlarında pay sahibi görüyorlardı ve mezhep gücü aracılığıyla da halkı, devletin ekonomik çıkarlarında kullanıyorlardı. Halkın orta sınıfının (sivil ve tüccarlar) ise, ticaret ve el sanatlarındaki çalışmalarının devamı isteniyordu. Ancak bölgede güvenlik sorunlarına karşı bir eylem yapılmayınca ticaret işleri ve el sanatları bir süreliğine yavaşladı. Bu kitleler Avşarlı Devleti'nden can güvenliğinin sağlanmasını istiyordu.²³⁵

Avşarlı Devleti'nin sarayı, Babürlü Devleti'nin sarayı gibi ihtişamlı ve yüksek tüketime sahip değildi. Ülkede askerlerin yanı sıra hizmetçiler, ressamalar ve şairler de bulunmaktaydı. Nadir Şah'ın sanatçı ve şairlere değer vermesi, orta ve güney Afganistan'da kültür ve sanatın gelişme nedeniydi. İdareciler, ulema sınıfı, feodal beyler, âlimler ve şairler, ordu tarafından korunmakta ve masrafları ise saraydan alınmaktaydı.²³⁶ Ama diğer yandan ordunun masrafı, ülkenin halkından toplanan vergiyle de karşılanmaktaydı. Ağır vergilerin toplanması, günden güne çiftçilerin belini bükmekteydi.

Nadir Şah döneminde Afganistan'ın yönetimi pek değişmediği bilinen bir gerçektir. Çünkü hep askeri işlerle uğraşan Nadir Şah Avşar, idari kurumlar kurmaya fırsat bulamamıştır. Ancak Babürlü Devleti'nden kalan divanlarla Afganistan topraklarının yönetilmesi 1847 yılına kadar devam ettirildi. Bu divanlar, Divan-ı Vezaret, Divan-ı Vekâlet (şaha ait işlerin düzenlenmesiyle ilgilenen divan), Divan-ı Müstafi, Divan-ı Hacci ve Evkaf, Divan-ı Yargı veya Adli, Divan-ı Vesayil, Divan-ı İhtisap, Divan-ı Derbar (Saray Divanı) ve Divan-ı Mürselat. Bununla birlikte maliye işleri, Şah'ın yazı işleri, dış yazı işleri, şehir emniyet işleri, istihbarat ve ajanlık işleri gibi yapılanmalar da vardı. Divan-ı Vezaret, Sadaret olarak çalışıyordu ve padişahтан sonra vezir, Avşarlı Devleti'nin en güçlü kişisiydi. Maliye idareleri, Sadaret divanıyla yönetiliyordu. Ajanlık ve istihbarat

²³⁴ Farhang, 1993, s. 130. Gubar, 1967, s. 151.

²³⁵ Habibullah Habib, "Nadir Şah ve Tarih-i Muasir-ı Afganistan", Cevzcan Üniversitesi Sosyal Bilim Fakültesi Dergisi c. 12, Mart 2016, s. 213.

²³⁶ M.R. Arunava, K.Z. Eşrefyan, 2015, s. 59.

idarelerine ise padişah bakıyordu. Nadir Şah tarafından seçilen casuslar genellikle ülke içinde çalışıyordu.²³⁷ Avşar Devleti'nin istihbarat memurları ve ajanları, çeşitli bölgelerin durumunu öğrenmek amacıyla atlara binip üç gün içinde Gazne Eyâleti'nden Nişabur'a ve yedi gün içinde Nişabur'dan Harezm merkezine ulaşabiliyordu. Bunlar yemek yemek ve mola vermekten başka bir şeyle oyalanmaz, atları yorulduğunda hemen durdukları yerden dinç ve enerjik olan başka atlara binerlerdi. Savaş meydanında askeri (nizami) haberleşme, özel süvari askerler ile yapılıyordu.

Adli işler, İslam hukukuna göre hızlı bir şekilde ve temyiz olmaksızın, bir aşamada değerlendirilmekteydi.²³⁸ Askeri konularda da Nadir Şah tarafından yazılan mektuplarda, komutanlara ayrı ayrı lakaplarıyla ve unvanlarıyla hitap edilmekteydi. Örneğin; sipahselar, binbaşı, yüzbaşı, onbaşı, serbaz gibi. Afganistan'ın kuzey bölgelerini ele geçirdikten sonra Nadir Şah, Rıza Kulu Han'a yolladığı bir mektupta, sipahselar lakabını kullanmıştı.²³⁹ Nadir Şah'ın ordusu süvari askerler, piyade askerler, tüfekçiler, topçular ve şah korumalarından oluşmaktaydı. Zemburek denilen toplar, kılıç, tüfek, mızrak, zıpkın, ok gibi askeri aletlerdendi. Bununla birlikte ordu savaşırken, malzemesi yakıttan yapılan ateşli bombalar kullanılmaktaydı. Ordunun teçhizatı, komutanı tarafından hazırlanmaktaydı. Yiyeceklerinin bir kısmı feodal beyler tarafından toplanan vergilerden ve bir kısmı da ordunun geçtiği yerlerden alınan vergilerden sağlanmaktaydı.²⁴⁰ Örneğin, Nadir Şah Kandahar ve Herat'ı ele geçirdikten sonra oradaki halktan vergi almaya başlamıştı.

Nadir Şah döneminde Afganistan, adalet konusunda sert yaptırımları olan bir politika izlemekteydi. Örneğin suç işleyen kişi ağır cezalar almaktaydı; ceza evine atılma, sopa ile dövülme, kafa kesilmesi, dayak yeme, gözlerine mil çekme, gözlerini çıkarma, idam etme gibi cezalar icra edilmekteydi. Hatta bir keresinde Nadir Şah, kendi oğlu İbrahim'in gözlerini çıkarttı. Nadir Şah tarafından Bust bölgesini ele geçirmekle görevlendirilen Kalbali Han, Bust savaşında oyalandığı için ağır bir ceza aldı.²⁴¹ Nadir Şah, Afganistan eyaletlerinde, önceden valilik yapmış kişileri tekrar valilik makamına geçirerek idareyi

²³⁷ Gubar, 1967, s. 153.

²³⁸ Estrabadi, 1941, s.

²³⁹ Seyyidi, 1385, s. 52; Gubar, 1967, ss. 308.

²⁴⁰ Habib, 2016, s. 214.

²⁴¹ Farhang, 1993, s. 127.

devam ettirdi. Mesela Kabil savaşında yenilgiye uğrayan Kabil'in eski valisi Nesir Han, Nadir Şah tarafından önce affedilmiş, sonra tekrar Kabil eyaletinin valisi olarak atanmıştı. Ayrıca Kandahar savaşında Belucistan'a kaçan Zabil'in valisi Sabir Han, Nadir Şah tarafından tekrar Zabil'in valiliğine atandı. Yine Nadir Şah, Kandahar ve Hezarecat'ı ele geçirdikten sonra Divan Kulu Bey'i Hezarecat'ın, Mohebbet Han'ı Belucistan'ın Kani Han'ı da Kandahar eyaletinin valisi olarak tayin etti. Rıza Kulu Han'ı Horasan ve Afganistan'ın kuzey topraklarına idareci ve Mirza Beg'i Belh eyaletinin valisi ve 1740'da Ahmed Şah Dürranî'yi kendi yardımcısı olarak atadı.²⁴² Nadir Şah'ın emriyle Buhara'ya kadar ilerleyen Rıza Kulu Mirza, Celalabad'ın beş fersah uzağından gelerek babasının ordusuna katıldı. Sonrasında Nadir Şah, kendi niyabetinde İran idarecilerinin atanması, azli ve sürgün edilmesi yetkisini Rıza Kulu Mirza'ya verdi.

4.2. Toplumsal Düzen

Nadir Şah dönemindeki Afganistan'ın toplumsal durumuna değinmeden önce bölgenin toplumsal durumunun tarihini incelemek gerekir. Afganistan'ın parçalanma dönemi, kuzeyde Özbek Mâverâünnehr Devleti, batıda İran Safevi Devleti ve doğuda da Babürlüler Devleti tarafından 16. yüzyıldan 18. yüzyılın ortasına kadar neredeyse 200 yıl sürdü. Afganlar'ın bağımsızlık mücadelesi dönemi ise 1736 yılına kadar doğu cephesinde Babürler'e karşı ve güneybatıda Safevi Devleti'ne karşı 30 yıl sürmüştür. Afganistan, bu mücadelelerin ve yabancıların müdahalelerinin neticesinde epey zarar gördü. Kendi merkezi devletini, milli özgürlüğünü, yerli ekonomisini, ziraat ve geniş ticaret imkânlarını yitirdi.²⁴³ Timurlular döneminde gelişiminin zirvesine çıkan Herat mektebi, bir süre için unutuldu ve kültürel faaliyetlerden oldukça geri kalındı. Dolayısıyla Afganistan'ın iktisadi ve kültürel merkezleri dağıldı. Bu dönem Afganistan'da ziraat, tarım, hayvancılık, eğitim, öğretim ve kentleşme konusunda hiçbir gelişme görülmedi. Mevcut ticaret yolları istikrarsızlık nedeniyle kapanmak üzereydi. Zira Afganistan dışında kendi merkez şehirleri olan yabancı hükümdarlar, Afganistan'ın kültürel ve ekonomik gelişimine ilgi göstermiyorlardı. Hükümdarlar sadece iletişim yollarını korumaya çalışıp, sarayın harcaması için vergiler topluyorlardı. Ayrıca bağımsızlık ayaklanmalarını çok sert bir biçimde bastırıyorlardı. 18. yüzyıla kadar Afganistan'da

²⁴² Seyyidi, 1385, s. 96; Larudi, 1383, ss. 191-192.

²⁴³ Farhang, 1993, ss. 98-97.

böyle bir durum hüküm sürmekteydi.²⁴⁴ Ancak Nadir Şah'ın Afganistan topraklarına gelmesiyle Afganistan'ın toplumsal, kültürel ve ekonomik şartları az da olsa değişti. Nadir Şah, Hindistan'da Babürlülerin ve Mâverâünnehr'de Buhara Hanlığı'nın müdahale ve mücadelelerine son verdi. Ayrıca aşiret devletlerine de son veren Nadir Şah, kendi adamlarını hanların yerine tayin etti. Ardından da ziraat, sulama ve ticaret alanında gelişme için çok çabaladı. Herat mektebine ve hayır kurumlarına özel ilgi gösteren Nadir Şah, ülkede kültürel ve edebî faaliyetlerin başlaması için ferman çıkardı. İktisadî merkezleri yeniden tesis etti ve Babürlü savaşçılar tarafından tahrip edilen şehirleri tekrar İran mimarisiyle kurmaya ve tezyine başladı.²⁴⁵

Nadir Şah, Hindistan seferinden Kabil'e dönerken Babürlü Devleti'nden sanatçılar, ressam, âlimler, hekimler ve zanaatçıları kendisiyle birlikte getirerek Kabil, Kandahar ve Herat'a yerleştirdi.²⁴⁶ Ayrıca Nadir Şah'ın hâkimiyeti döneminde Afganistan'ın toplumsal gelişim süreci devam ederek ülkenin siyaseten merkezîleşmesi, feodalizmin ekonomik yönden çökmesine yol açtı.

Nadir Şah döneminde Orta Asya ve özellikle Afganistan, Mâverâünnehr ve İran'da İslam kültür ve medeniyeti gelişim göstermekteydi. Bu yüzden Nadir Şah bizzat camilerin, kervansarayların ve kalelerin tesisine özel ilgi gösterdi. Ticaret yollarını yeniden yaptı ve belirli aralıklarla kervansaraylar, hayır kurumları ve kaleler için erzak depoları kurdu. Yine düşmana karşı savunma savaşı yapabilmek için Kandahar, Kabil, Gazne ve Herat'ta kaleler yapıldı. Nadir Şah'ın iktidarının sonlarında Kandahar, Herat, Belh, Kabil ve Afganistan'ın büyük şehirlerinde kütüphaneler imar edildi. Bu kütüphanelerin en önemlilerini şöyle sıralayabiliriz:

- 1- Saltanat Kütüphanesi
- 2- Şâhî Kütüphane
- 3- Paça Sahip Payi Minar Kütüphanesi
- 4- Devletşâhi Molla Feyzullah Han Kütüphanesi
- 5- Molla İdrisî Kütüphanesi

²⁴⁴ Gubar, 1967, s. 281.

²⁴⁵ Larudi, 1383, s. 93; Mervi, C. I, 1364, ss. 236-237.

²⁴⁶ Gubar, 1967, s. 345.

Hâsılı Afganistan, 18. yüzyılın ortalarında Orta Asya'nın iktisadi, kültürel ve medeniyet merkezi olmak üzereydi. Helمند bölgesinde Babür ve Rüstem barajlarının kurulmasıyla ziraat, sulama ve iş hayatı, ülkenin diğer bölgelerinde de oldukça gelişti. Yine de geleneksel feodal ilişkiler hala sağlamdı ve toprak ağalarının mülkü olan geniş araziler babadan oğula geçiyordu.²⁴⁷ Nadir Şah'ın iktidarının son yıllarında Orta Asya'nın kültürel merkezi sayılan Afganistan'a İran, Mâverâünnehr ve Hindistan'dan âlimler, hocalar, şairler ve sanatçılar gelip burada toplanıyorlardı. Bu ülkenin kültürel gelişmişliğinin bir örneği Herat mektebidir. Başkent'in yüksekokul ve medreselerinde üstatlar ve bilgeler yaklaşık 11.000 öğrenciye her alanda eğitim veriyordu. Yüksekokulların müfredatında şu dersler mevcuttu: Dari Dili ve Edebiyatı, Arapça, Sarf, Nahiv, Hadis, Tefsir, Fıkıh, Usül, Mantık, Hikmet, Tıp, Matematik ve Sanat. Bu bölümler genelde medreselerde ve camilerde verilmekteydi. Bazen de şehrin dükkânlarında ve atölyelerinde meslek eğitimi veriliyordu. Bunun yanı sıra birkaç tane yurt kurulmuştu.

Ayrıca 18. yüzyılda birçok eser tercüme edildi. Öte yandan eğitim ve öğretimden mahrum kalan kadınlara evlerinde kocaları ya da erkek kardeşleri tarafından ders veriliyordu. Edebiyat, tarih, astronomi ve tıp, seçkin sınıflar tarafından öğreniliyordu. Ayrıca bu dönemde Mâverâünnehr'den, özellikle de Semerkand'dan büyük oranda kâğıt ithalat edilerek ülkenin kültür ve edebiyat düzeyin yükselmesine yol açtı. Oldukça gelişmiş müzik alanında gelişim için Üstad Hasan Sanevî tarafından yoğun çaba gösterildi. Bu dönemde ülkenin resim sanatında doğan yeni tarz, daha sonra çini sanatı adıyla ünlendi. Aslında bu sanat Çin'e ait değildi; ama üzerinde Çin sanatının etkileri söz konusuydu. Herat mektebinin edebiyat ve dil alanında meşhur üstadları vardı: Dari dilinde Vaiz Muiddin, Hüseyin Kaşifi, Özbek dilinde Abdullah, Peştun dilinde ise Ahmed Şah Peştun, seçkin sanatçılar arasındaydılar. Hattatlık ve tarih yazımı alanında da önemli gelişmeler yaşandı.²⁴⁸

Eğitimli biri olmayan Nadir Şah, âlimler, edebiyatçılar, filozoflar ve yazarlara çok saygı duyardı. Âlimler, yazarlar, edebiyatçılar ve işadamlarının çoğu, ilim ve fen bilgisini onun sarayında ediniyorlardı. Onlar, hanedanın eğitim ve öğretimiyle uğraşırken aynı zamanda bilime odaklanıyorlardı. Bu şahısların hepsi ülke halkının ilmî ve fikrî gelişimi için çaba

²⁴⁷ Muhamed Katib Hezare, *Loy Ahmed Şah Baba*, Saidi yay., Kabil 1383, s. 16; Gubar, 1967, s. 350.

²⁴⁸ Farhang, 1993, 142; Gubar, 1967, ss. 220-221.

harcayan insanlardı. Yani Afganistan’da eğitim ve öğretim faaliyetleri neticesinde sabırlı, çalışkan ve zengin bir millet oluşmak üzereydi.²⁴⁹ Hatta Nadir Şah döneminden sonra da 1747’te Ahmed Şah Dürranî, bilim ve kültürün gelişip ilerlemesi için uğraşlar verdi. Ancak kişisel rekabetlerden doğan savaşlar ve yerel ihtilaflar, ülkenin siyasi ve bilimsel ortamına gölge düşürdü. Bu dönemde bilim ve kültürün temellerine, özellikle de kitap ve kütüphanelere büyük zararlar verildi. Bu karmaşalarda Afganistan’ın büyük bilimsel ve kültürel servetleri ya yağmalandı ya dağıtıldı ya da savaşlarda yakıldı.

4.3. Şehirlerin Durumu ve İmar Faaliyetleri

18. yüzyılın ilk çeyreğinde Afganistan’ın büyük şehirleri, 150 ile 400 bin arasında nüfusa sahipti. Bu dönemde Avrupa’daki şehirler de, zanaatkarlar, işçiler, memurlar, tacirler ve diğerleri aracılığıyla yeni yeni gelişmeye ve kalabalıklaşmaya başlamıştı.²⁵⁰ Sanat ve bilimin gelişmesi, merkezî devletin güçlenmesi ve zanaat ve ticaretteki büyüme, kısmen İslam öncesi dönemde gelişmiş olan kısmen de İslami dönemde ortaya çıkmış olan Afganistan şehirlerini büyük ve ihtişamlı bir hale getirdi. Belh, Merv, Nişabur, Herat Bamiyan ve Kandahar Orta Asya’nın seçkin şehirlerine dönüştü. Bu şehirlerin tamamı aynı zamanda büyük zanaat, ticaret, kültür ve askeri merkezlerdi.²⁵¹ Şehrin özel kısımlarında devletin büyük ve yüksek binaları, ayan tabakasının ve tüccarların gösterişli evleri mevcuttu. Bunlar bazen kireç ve tuğladan, bazen de kerpiçten inşa edilirdi. Halkın evleri ise küçük ve kıldendi. Sokaklar ve pazarlar geniş, evlerin ve pazarların çevresinde çitler bulunmaktaydı.²⁵² Bu geniş pazarların arasında yüksek minareli camiler, büyük kervansaraylar ve bazen meyhaneler, okullar ve hamamlar bulunurdu. Bunlar kültürel yapının asıl merkezleri sayılırlardı. Pazarların temizliği ve düzenlenmesi halk tarafından yapılıyor, muhtesip (hesap görevlisi) ise malî meseleleri denetliyordu. Şehne adıyla bilinen görevli ise şehrin güvenliğinden ve korunmasından sorumluydu. Dönemin araştırmacılarının anlatımlarına göre Nadir Şah Hindistan seferinden geldiğinde Afganistan’ın Belh, Herat, Kabil, Gazne ve diğer büyük şehirlerinin her birinde, takriben

²⁴⁹ Farhang, 1993, s. 60.

²⁵⁰ Şafık, 1388, s. 215; Gubar, 1967, s. 150.

²⁵¹ Nadir Şah’ın Hindistan Seferini kazandıktan sonra Kandahar’a gelirken yanına büyük miktarda servet, mücevher, değerli kitaplar ve bilgin adamları almış ve bunlardan bir kısmını Kabil, Kandahar ve Herat şehirlerinde bıraktı. Hindistandan getirdiği servet ve ganimetlerle ilgili detaylı bilgiler için bkz. Sevinç, 2011, ss. 18-19.

²⁵² Farhang, 1993, ss. 95-96.

400 zanaatkar ve 200'den fazla tacir ve zengin şahıs mevcuttu. Bu durum bile ülkenin o dönemde sahip olduğu ekonomik gücünü göstermeye yetmektedir. Bu şehirler savunma açısından güçlü olup çok sayıda yüksek duvar, kale ve kulelerle korunuyorlardı. Şehirlerde hisarlar, kasabalar ve varoş bölgeleri de bulunmaktaydı. Geceleri şehrin kaleleri kapatılır, giriş ve çıkışlar yasaklanırdı. Bağlar, tarım arazileri ve yazlık binaları şehrin dışında yer alırdı. Seçkin ve varlıklı tabaka, gösterişli bir hayat tarzına sahipti. Bunlardan her birinin kendi uşakları, hizmetçileri, nedimeleri vardı ve sık sık eğlence, şarap ve raks meclisleri (toplantıları) tertip ederlerdi.

Varlıklı olan orta sınıf da aynı şekilde, temizliğe, düzene ve eğlenceye düşküdü. Aşağı tabakanın arasında olup varlıklı aileler için çalışan hizmetçi ve uşakların refah seviyesi yüksekti. İşçiler ve maaşlı görevliler tıpkı köylüler gibi çalışıyorlardı. Şairler, edebiyatçılar, mollalar, hekimler, tüccar ve sarraflar hürmet görürlerdi. Zanaatkar ve esnaf, kendi meslekî birliklerine sahip olup, rahat ve güvendeydiler. Ülkedeki zanaat gelişmeleri şehirliler tabakanın emeklerinin bir ürünüydü. Şehirlerde çeşitli dini topluluklar kendi imam ve önderlerine sahip olup, çoğu zaman karşısındaki inançla çatışma halindediler.²⁵³ İslam mezheplerinin imamlarına karşılık seyyidlerin de “Nakib” olarak adlandırdıkları kendi önderleri vardı. Bunların, birbirleriyle nüfuz ve itibar için rekabet halindedeydiler. Bu kısım şehirliler, devletin halk karşısında verdiği sözler, yaptığı eylemler, büyüklüğü ve niteliği değersizdi. Kayda değer buldukları tek şey, devletin kendilerine yönelik tavrı ve yaklaşımıydı.

Ülkenin büyük kasabaları, pazarları, camileri, bağları, ticarî merkezleri vardı ve temel faaliyetler büyüklerin evlerinde ve camilerinde icra ediliyordu. Köyler, kilden kulübelere, dar, kirli yollara sahipti ve tüm kültürel faaliyetlerden ve faytonlardan mahrumdular. Yerel beyler, tarım arazilerinin merkezinde ve köy kulübelerinde, güçlü kalelerde yaşıyorlardı. Muhtemelen çevrelerinde sınırlı sayıda zanaatkâr, örneğin özel terzi, demirci, marangoz, derici ve dokumacı da mevcuttu.

Nadir Şah'ın emriyle kurulan şehirlerden en önemlisi Nadirabad şehri'dir.²⁵⁴ Bu şehir, Kandahar'ın Pencvayı ilçesinin küzeyinde altı ayda taşlar ve çamurdan yapıldı. Şehrin

²⁵³ Gubar, 1967, ss. 151-152.

²⁵⁴ Şafık, 1388, s. 251.

içerisinde bulunan kaleler savunma amacıyla; şehrin çevresindeki evler de Abdalî Kabilelerini yerleştirmek amacıyla kullanılmıştır. Ahmet Şah Dürranî döneminde nüfusun çoğalmasıyla, şimdiki Kandahar Şehri kurulunca Nadirabad şehri itibarını kaybederek gün geçtikçe harabeye dönüşmeye başlamıştır. Şu an Nadirabad şehriden kalan izler rahatlıkla görülebilmektedir. Okullar, kervansaraylar ve camiler çoğunlukla devletteki üst düzey görevliler, tüccarlar ya da toprak ağaları tarafından yaptırılır ve çoğunlukla bunlar arasında rekabet yaşanırdı.²⁵⁵

4.4. 1700-1750 Yılları Arasında Afganistan'ın Ekonomik Durumu

18. yüzyılın başında Afganistan ekonomisinin temeli ziraate dayanmaktaydı. Ziraat yüzyıllardır bölgenin temel geçim kaynağı olup zamanla yeni tarım yöntemleri ve tohum çeşitleri komşu ülkelerde geliştikçe bu ülkeler aracılığıyla onlar Afganistan'a gelmişti. Halk geçimini ayrıca hayvancılık yaparak da sağlıyordu. Su hendekleri, kanallar, barajlar, değirmenler, sulama tekerlekleri ve toprağı çiftçiliğe hazırlamak amacıyla kullanılan demir aletler, Tahiriler, Saffariler, Gazneviler, Timuriler ve Babüriler devletleri döneminden on sekizinci yüzyıla kadar aynı şekilde kaldı. Afganistan halkı bunları çiftçilik alanında en iyi şekilde kullanıyordu. Herat'taki Abdalî ve Kandahar'daki Hotekî devletleri döneminde devletin en net kazancı ziraat vergilerinden oluşuyordu. Hotekî Devleti hayvancılık ve bağıcılığın gelişmesi için önemli çabalar gösterdi.²⁵⁶ Avşarlı Devleti döneminde ise tarım ve ticaret daha da gelişti.

Yemyeşil çayırlara, otlaklara ve nispeten iyi bir iklime sahip olan Afganistan, ekinlerini, ihtiyaç halinde Avşarlı Devletleri'nin bekası için kullanılacak birikimler olarak depolamayı başardı. Batı havzasının ve Taharistan bölgesinin at ve develeri ve Sistan bölgesinin inekleri son derece ünlüydü. Arpa, buğday, pamuk, pirinç, üzüm, kuru üzüm, badem, ceviz ve birçok süt ürünü üretilirdi. O dönemde Afganistan'ın madenlerinden altın, gümüş, demir, bakır, kalay, kurşun ve amonyak gibi madenler, ilkel aletlerle çıkarılıyordu. 1725 yılında Herat'ta yerel Abdalî hükümetinin kurulmasının ardından el işçiliği ve makinalı küçük sanayi önemli ölçüde büyüyüp gelişmiş ve Nadir Şah'ın

²⁵⁵ Nadir Şah'ın imar ve sanat faaliyetleriyle ilgili bkz. Şafık, 1388, ss. 250-253; Esterabadi, 1341, ss. 114-115.

²⁵⁶ Farhang, 1993, ss. 60; Hüseyin Azim, *Seyr-i Tarih-i Ticaret Der Cehan*, Karvan yay., Kabil 1394 hş. s. 87.

bölgeye hâkim olmasında sel sanatlarına bir artış yaşandı.²⁵⁷ Bu durumda tekstil sektöründe daha çok pahalı zarif kumaşlar, ayakkabı ve şapkalar üretildi. Dericilik, metal işçiliği, halıcılık, kilden ve bakırdan kapların üretimi, silahçılık, özellikle de işlemeli kılıçların yapımı, parlak at sabunlarının üretimi, kuyumculuk, bakırcılık, mimari ve ahşap sanayii, oymacılık, resim, tezhip ve diğer zanaatlar gelişti.²⁵⁸

Nadir Şah sefer düzenlediği ülkelerdeki farklı branşlara sahip sanatçılardan bir kısmını başkent İsfahan'a, bir kısmını da Kabil, Belh ve Kandahar şehirlerine sanatsal faaliyetleri yürütmeleri için bıraktı. Özetle sanatçılar Avşarlı Devleti tarafından teşvik edilip korunuyorlardı. Sanatçılar arasında ince el sanatları alanında bir rekabet başladı ve Safevi Devleti ile Afganlar arasındaki savaşlarda ortadan kalkan Herat el sanatları mektebi yeniden ortaya çıkarak, olağanüstü gelişme gösterdi. Avşarlı Devleti'nin fermanıyla Afganistan'ın büyük şehirlerinde gümüş ve altın sikkeler bastırılmaya başlandı. Oysa ülkenin bazı şehirlerinde eski metal sikkeler kullanılmayı devam ediyordu.

Ticaret konusunda ise eşya değiş tokuşu, örneğin bir miktar pirince karşılık bir miktar buğday şeklinde gerçekleşen ticârî bir anlayış vardı. Ülkenin merkezî kesimlerinde çeşitli metallerin karışımından yeni malzemeler üretiliyordu. Örneğin gümüş, bakır, altın, kurşun ve kalaydan sikke yapılıyordu. Afganistan'ın şehirlerinde *tenge* adıyla basılan sikkeler bir süre sonra gümüş tengelere çevirdi. Tenge sikkesi, kısa bir süre sonra Mâverâünnehr ve Hindistan dirheminin yerini aldılar.²⁵⁹ Bir Hindistan tengesi bir metal tengeye, bir Afgan tengesi ise 20 bakır tengeye eşitti. Üç tenge ise bir gümüş rupi ve 20 rupi ise bir miskal altın değerindeydi. Ancak Nadir Şah Avşar tarafından basılan sikkeler, tuman birimiyle de kullanılıyordu.

Bu dönemde Afganistan şehirlerinde ziraat mahsulatı Hindistan para birimi olan Hint rupisiyle alıp satılıyordu. Ülkede 3 kilo buğdayın fiyatı 0,5 Hint rupisiydi ve verimli köylerde 21 kilo buğday 1,5 Hint rupisine satılıyordu. Aynı dönemde İsfahan'da 24 kilo

²⁵⁷ Farhang, 1993, s. 61.

²⁵⁸ Gubar, 1967, ss. 305-306.

²⁵⁹ Farhang, 1993, ss. 130-131.

buğday aynı fiyattan, ancak tuman biriminden satılıyordu. Kıtık döneminde ekin ve hububat fiyatları benzeri görülmemiş bir şekilde arttı.²⁶⁰

Nadir Şah döneminde Helمند, Harirud Murgab ve Kabil nehirlerinden arazi sulaması için su kanalları ve barajları inşa edildi. Bu durum ziraat üretiminin artışı ve ülke ekonomisinin günden güne gelişmesini sağladı. Ülkenin verimli çiftçilik arazileri derebeylik şeklinde egemen tabakanın ya da vakıf şeklinde ulema tabakasının elindeydi. Ulema ve büyük toprak sahipleri, arazilerini çeşitli bölümler halinde köylülere kiralyorlardı ve her biri, vekil olarak adlandırılan bir nöbetçiyi arazide görevlendiriyordu. Bu kişiler, köylülerden vergi toplayıp toprak ağasının çoban tarafından güdülen sürülerinin sayılarını denetliyorlardı.

Nadir Şah'ın hâkimiyeti döneminde Afganistan ticareti geçiş, ithalat ve ihracat alanlarında Hindistan, Çin, İran, Mâverâünnehr ve Osmanlı Devleti ile yeniden ilerletildi.²⁶¹ Afganistan'ın ticareti Nadir Şah döneminden Ahmet Şah döneminin sonuna kadar belli bir süre söz konusu ülkelerle devam etti. Bir kaç bin at ve deveden oluşan kervanlar ülkenin anayollarından komşu ülkelere doğru hareket halindeydi. Nişabur, Belh ve Enderab şehirlerinde bulunan altın ve gümüş sikkeler, Afganistan, İran, Hindistan ve Mâverâünnehr arasındaki ticarî irtibatı göstermektedir. Orta Asya, Hindistan ve Çin malları, kervanlar aracılığıyla İran yolundan Akdeniz sahillerine taşınıyordu. Bu kabileler hayvanlar, tekstil malzemeleri, baharatlar, çeşniler, metal aletler, değerli taşlar, kâğıt, cam ve bakırdan kaplar, yün, zarif kumaşlar, takılar, deriler, kürkler, mumlar, yağlar, silahlar, bakliyat, halılar vb. ürünleri taşıyordu. Güvenli ticaret yolları ve eski dönemlerden kalan kervansaraylar gelişmişti. Eyâlet hükümdarları, ticaret mallarını ve yollarını korumakta Nadir Şah'a karşı sorumluydular.

Yabancı ülkelere dair kültürel ve coğrafi bilgi vasıtaları olan tüccarlar, Afganistan'da saygın bir konumdaydılar. Sarraflar da şehirlerde mali işlerle meşgul olup dirhem, tenge, tuman ve rupi değişiminden kâr ediyordu. Ülke içinde ticârî mallardan yol boyunca geçtiği eyaletlerde güvenlik karşılığı olarak vergiler alınıyordu. Böylece köyler ve şehirler arasındaki ticari alışverişler, gün geçtikçe geliyordu.²⁶² 18. yüzyılın ortasında

²⁶⁰ R. Arunava, K. Z. Eşrefyan 2015, ss. 60-61.

²⁶¹ Gubar, 1967, s. 307.

²⁶² Farhang, 1993, s. 130; Gubar, 1967, s. 236.

Afganistan'ın büyük toprak ağaları bizzat ziraatla meşgul olmayıp daha çok şehirlerde ve köylerde ticaret, para değişimi ve kâr edinimiyle uğraşıyorlardı. Onlar, kendilerine Dürrani Devleti tarafından verilen arazileri güçlü yerel toprak ağaları aracılığıyla topraksız ya da yoksul köylülere kiralyorlardı. Ancak refah seviyesi yüksek olan köylüler, bizzat çiftçilikle uğraşıp muhtaç ve yoksul kişileri mevsimlik ziraat işçisi olarak istihdam ediyorlardı.²⁶³

4.5. Nadir Şah Avşar'ın Yaptırdığı Göçler

Nadir Şah'ın Afganistan'a yaptırdığı göçlere, Kandahar Eyaleti'ni ele geçirmesi sırasında rastlanmaktadır. Nadir Şah, Kandahar Eyaleti'ni ele geçirmek amacıyla öncelikli sırada 600 kişilik Avşar Türkü, asker olarak İran'ın Horasan bölgesinden Afganistan'a getirildi. Kandahar Eyaleti ele geçirildikten hemen sonra da bir kısmını Herat Eyaleti'nde yerleştirmek için Herat'a gönderdi. Herat'ta yaşayan Avşar Türkleri, hayatlarını çiftçilik ve ticaretle geçiriyorlardı. Geri kalanı ise 1738 yılında Nadir Şah'ın emriyle Gazne ve Kabil Eyaletlerinde kurulan ev ve yerleşim merkezlerine yerleştirildi.²⁶⁴ Nadir Şah döneminde Avşar Türkleri çoğunlukla askerlik, memurluk ve ticaretle hayatını sürdürüyorlardı.

Kabil'de olan Avşarlılar da ticaret, devlet memurluğu ve çiftçilik ile uğraşmaktadırlar.²⁶⁵ Nadir Şah, Kabil Eyaleti'ni ele geçirdikten sonra Kabil'in kuzeyine doğru ilerledi ve sonra hâkimiyetini güçlendirmek amacıyla İran'ın kuzeyinde bulunan Karabağ bölgesinden 40 Azeri ailesini Afganistan'ın Deşt-i Kelan bölgesine göç ettirdi. Daha sonra Deşt-i-Kelan, oradaki Azerilerin istekleri ile Karabağ ismiyle adlandırıldı.

Ayrıca Nadir Şah bu iki boyun dışında 1732 yılında Safevi Devleti hâkimiyeti altında olan Bahtiyarileri de, İran'dan Afganistan'ın Helمند ve Zabil illerine göç ettirmiştir.²⁶⁶

²⁶³ Aleem, 2009, ss. 24-25.

²⁶⁴ Saray, 2002, s.14; Büyükbaş, 2006, s. 23.

²⁶⁵ Nadir Şah Avşar'ın komandanlarından birisi olan ve daha sonra Afganistan Hükümetine geçen Ahmed Şah Dürrani zamanında sarayında çok fazla güç ve etki elde etmişlerdir. Emir Abdurrahm devirinde devlete ihanet ile suçlanarak tüm mal mülküne el konulmuş ve onları eziyet edilmiştir; Büyükbaş, 2006, s. 23.

²⁶⁶ Estrabadi, 1341, s. 377.

Afganistan'ı isyânlar, iç karışıklıklar ve siyasi istikrarsızlık zamanlarında fetheden Nadir Şah, seleflerinden farklı bir tavır takınarak şehri imâr etmeye yönelmiş, ilmî ve kültürel anlamda mühim gelişmelere imza atmıştır. Yukarıda değinmiş olduğumuz bu gelişmeler, Nadir Şah döneminde tecrübeli bir devlet bilincinin oluştuğuna işaret etmektedir. Adlî yapıda sert yaptırımların uygulanması, toplumsal birlik ve düzeni oluşturmada mühim unsurlardan biri olmuştur. Örneğin isyân edecek olan güçler, isyân başarısız olduğunda alacakları cezayı tahmin edebildikleri için ciddi bir isyâna kalkışılmamıştır. Diğer yandan Nadir Şah, Afganistan'ın ilmî ve entelektüel gelişimini önemseyerek, bu toplumsal düzen içerisinde ciddi atılımlar yapmıştır. Bölgede İslâmî ve diğer ilimlerin gelişimi için birçok öğrenci yetiştirilmiş, âlim iskân edilmiştir. Hatta müzik alanında dahi gelişmelerin olması, entellektüel gelişime verilen önemi ifade etmesi açısından değerlidir.

Afganistan'da âlim, sanatçı ve bilginlerin iskân ettirilmesi, şehircilik açısından değerlendirildiğinde, şehrin aslını oluşturan hususlardan sayılır. Tarihî veriler bize, Nadir Şah'ın almış olduğu vergileri, hizmet olarak halka sunduğunu nakletmektedir. Fethettiği yerleri kurumsallaştıran Nadir Şah, kendi devletinin merkezinde de yeni divanlar, yapılar kurarak bürokrasiyi güçlendirmiştir. Bu tecrübeyi de şehrin yöneticileri ve beyleri aracılığıyla fethetmiş olduğu bölgelere aktarmıştır. Yine bu dönemde, özellikle vergilerin tek bir yere ödenmesi ve ticaret yollarının tekrar açılmasıyla, devlet mekanizmasında merkezî iradenin daha da güçlendiğini müşahade ediyoruz. Nadir Şah'ın ticaret yollarını tekrar kurması, yollar üzerine hanlar ve kervansaraylar yerleştirmesi, ticarete ve kalkınmaya verilen önemi göstermesi açısından önem arz eder. Bu dönemde özellikle Afganistan ticârî bir gelişim sağlamış ve halk refah seviyesini geliştirerek merkeze olan bağlılığını arttırmıştır. Kaleler ve hanlar da onarılarak fethedilen yerlerin muhafaza edilmesi düşünülmüştür. Bu da bölgede kalıcı olmak istemenin bir işâreti olarak karşımıza çıkar. Diğer yandan büyükçe su kanalları ve köprüler inşa edilerek devletin temel geçim kaynağı olan tarımın geliştirilmeye çalışılması, bölgenin imarı ve iktisâdî kalkınması açısından hayâtî adımlar olmuştur. Tarımsal arazilerin bir kısmının ulemanın elinde olması da, ulemanın toplum nezdindeki ağırlığını ifade eder. Nadir Şah devri, Afganistan için önce savaşlarla sancılı bir süreç olsa da, bölge alınınca kurulmaya başlanan düzenle halk için elverişli bir ortam oluşmuştur.

SONUÇ

Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan, İran, Pakistan ve Çin'in Sincan bölgesi arasında bulunan Afganistan tarih boyunca yabancı devletlerin istilasına uğramıştır. Bunlardan Hehamenişliler, Büyük İskender, Yunanlılar, Sakalar, Ak Hunlar, Sasaniler, Emeviler, Abbasîler, Tahirîler, Saffarîler, Sâ mânîler, Gazneliler, Selçuklular, Gurrîler, Harezmsahlar, Moğollar, Timurlular, Buhara Hanlığı, Safeviler ve Babürlüler, tarihi süreç içerisinde tamamen veya kısmen Afganistan'a hükmetmişlerdir. Bu devletler kendi hükümet döneminlerinde ülkenin siyasi, içtimai ve kültürel hayatında derin izler bıraktığı gibi etnik kimliğinde de etkili olmuştur. Dolayısıyla Afganistan coğrafyasında 30'dan fazla etnik grup çeşitli işlerle uğraşarak hayatlarını sürdürmektedir.

16. yüzyılın ortalarında Afganistan toprakları Mâverâünnehr Şibanî, Hindistan Babürlü ve İran Safevi devletlerinin arasında paylaşılmıştır. Bu durumda Afganistan'ın güneyinde Babürlü Devleti'ne karşı Afganların ilk bağımsızlık mücadelesi Rüşenî Aşireti tarafından gerçekleşmiş ve bu mücadelenin sonucunda Peşaver bölgesi bağımsızlığını kazanmıştır. Ardından Afganistan'ın batı eyaletlerinde bağımsız mücadeleler gerçekleşerek Kandahar'da Hoteki Devleti ve Herat'ta ise Abdali Devleti kurulmasıyla sonuçlanmıştır.

1668'de Safevi Devleti, Şah Süleyman'ın iktidara gelmesiyle birlikte anarşi ve buhran içine düşmüştür. Bu durumdan yararlanan Afganistan'ın güneybatısındaki Kandahar'da bulunan Hoteki Devleti (Galzay Devleti) İran'a saldırıya geçmiştir. Ardından Safevi Devleti'nin paytahtını ele geçirmek için karar veren Şah Mahmud, Ekim 1721'de emrindeki 28.000 askeriyle önce Kirman'ı ele geçirip ardından İsfahan üzerine yürümüştür. Bu durumu öğrenen İtimadüddeve Muhammed Kulu Han, emrindeki yaklaşık 45 bin kişilik bir ordu ve 24 top ile İsfahan'dan Şah Mahmud'a karşı harekete geçmiştir. Nihayet 8 Mart 1722'de Genabad'da iki ordu arasında gerçekleşen çetin bir savaşta Şah Mahmud galip gelmiştir. Bu arada Şah II. Hüseyin kendisine dışarıdan bir türlü destek gelmeyince 12 Ekim 1722'de Şah Mahmud'a teslim olmuştur. Böylece İran'da Safevi Devleti bir müddet için sona erip İran topraklarının bir kısmı Şah Mahmud önderliğindeki Afgan Hükümeti'nin yönetimi altına girmiştir. Şah Mahmud iki buçuk yıl süren hükümdarlığının ardından Şah Eşref Hotekî tarafından öldürülmüştür.

Şah Eşref Hotekî kuzey şehirleri ele geçirmek için harekete geçmiştir. Nadir böyle bir durumda önce Melik Mahmud üzerine yürümüş, onu kendisine tabi kıldıktan sonra Abdaliler üzerine harekete geçmiş, onları da itaat altına alınca İsfahan'da Şah Eşref Hotekî önderliğindeki Galzaylara karşı mücadeleye geçmiştir. Bu durumu öğrenen Şah Eşref savaş hazırlıklarına başlayıp Bestam ve Simnan üzerinden Nadir üzerine hücumla geçmiştir. Hotekî'nin Horasan'ın sınırlarına vardığını öğrenen Nadir, 12 Eylül 1729'da Simnan'ı kurtarmak için Meşhed'den ayrılarak Nişabur ve Sebzaver yoluyla Galzayların üzerine yürümüştür. Bestam'da taraflar arasında yaşanan savaşta Hotekî yenilgiye uğradıktan sonra Mehmandost köyüne çekilerek yeniden savaşa hazırlanmıştır. Nihayet 29 Eylül 1729'da Mehmandost'taki şiddetli çarpışmada Nadir'in topçu kuvvetleri Şah Eşref'in ordusunu bozguna uğratmıştır. Şah Eşref Hotekî, Mehmandost Savaşı yenilgisinden sonra Tahran'dan asker toplayarak Serderre-i Har'da karargâhını kurmuştur. Bu durumu öğrenen Nadir, sipahilerin bir kısmını Hotekî'nin kuvvetlerine saldırarak yenmiştir. Böylece Nadir karşısında yine bozguna uğrayan Hotekî İsfahan'a kaçmıştır. İsfahan'da yine ordusuna düzen verip Osmanlı Devleti'nden de bir miktar asker yanına alarak Murçe-i Hort'a geçmiştir. Ancak Murçe-i Hort mevkiinde 12 Kasım 1729'da vuku bulan savaşta üçüncü kez mağlup edilmiştir. Nadir, Şah Eşref Hotekî'yi üç önemli savaşta yenerek 16 Kasım 1729 tarihinde Afganları İran topraklarından uzaklaştırmıştır.

Artık sıra Afgan topraklarını ilhaka gelmişti. Nadir Şah'ın Afganistan topraklarına gelmesiyle Afganistan'ın toplumsal, kültürel ve ekonomik şartlarının değiştiği görülmektedir. Şah, Babürlüler ile Mâverâünnehr Özbek Devleti'nin müdahale ve mücadelelerine son verdi. Ayrıca aşiret devletlerine de son veren Nadir, ziraat, imar, iskân ve ticaret alanında gelişme için çok çabaladı. Nadir Şah, Afganistan eyaletlerinde, önceden valilik yapmış kişileri tekrar valilik makamına getirerek idareyi devam ettirdi.

Eğer Nadir Şah Afganistan'a sefer düzenlemeseydi ve ülkenin iç rekabet ve parçalı yapısını ortadan kaldırmasaydı, ülke Buhara Özbek ve Babürlü devletleri arasında paylaşılacak, onlar halktan ağır vergi ve ürün alarak ülkeyi fakirleştirip buhran içinde bırakacaklardı.

Nadir Şah, siyasi dehasını kullanmayı çok iyi bilmiş ve İran siyasi tarihi'nde en etkili isimlerden olmuştur. İran'ın yakın tarihinde Nadir Şah gibi tesir uyandıran çok az isim vardır. Şüphesiz Nadir Şah'ın başarıları, gençlik yıllarından beri çok iyi asker olarak yetişmesi ile alakalıdır. Nadir Şah, bir cepheden diğer cepheye koşup askerî tecrübeyi, hanlarla yakın temaslarda bulunarak da siyasi tecrübeyi elde etmiştir. Hangi hanın nasıl bir saldırıda bulunacağı, nasıl bir harb usulü benimseyeceğini, süvari-yaya birliklerin nasıl komuta edileceğini, savaş taktiklerini hep bu siyasi-askerî tecrübeyle elde etmiştir. Bunun neticesinde çevredeki siyasi liderlerle girişeceği savaşlarda da tecrübesiyle hareket etmesini bilmiştir. Diğer yandan, Nadir'in başarılarını sadece onun meziyetlerine bağlamamak gerekir. Bölgedeki siyasi boşluk, Nâdir'in doğal lider olarak ortaya çıkmasını da sağlamıştır. Özellikle hanlar arasındaki mücadele ve rekabet, Nâdir'in elindeki gücü arttırmıştır. Komutanlıktan siyasi liderliğe geçerek Şah unvanını alan Nâdir, İran için dinamik bir siyasi lider olmuş ve bölgede varlığını daha geniş bir şekilde hissettirmiştir. Bunu Osmanlı ve Babür Devleti ile girmiş olduğu savaşlarda gözlemleyebiliyoruz. Bir süvari olarak siyasi hayatta yer edinen Nâdir, şah olarak siyasi çizgisini devam ettirmiştir.

Nadir Şah hâkimiyetinin son yıllarında Afganistan'da huzur ve güvenlik getirmeye başarmış olsa da Bedehşan ilinde ortaya çıkan halk isyanları bastıramamıştır. 1747 yılında Kabil ve Belh iyaletlerinde Nadir şah tarafından alınacak vergilere karşı ayaklanmalar düzenleyerek Celalabad'e kadar nüfuz etmiştir. Böyle bir durumda Nadir Şah, Ahmed şah Dürrani'yi Halk isyanlarının bastırması ve bölgeye huzur sağlaması için emretmiştir. Dolayısıyla Ahmed şah Afganistan'ın her yanı iyice tanıma fırsatı bulup askeri konusunda da yeterince deneyim kazanmış olmuştur.

19 Haziran 1747 tarihinde Sistan ve Habuşan'daki isyanları bastırmak için harekete geçen Nadir Şah haremینی ve hazinesini Kelat'a gönderdi ve kendisi Fethabad'a iki fersah mesafede ordugâhını kurdu. Burada bulunduğu sırada emrinde bulunan ve kendisini canı gönülden destekleyen Abdalî ve Özbek ileri gelenleri ordudaki Kızılbaş ileri gelenlerinin idam edilmesini teklif etti. Bu haber ordu içinde duyulunca Şii ileri gelenleri ile ordudaki bazı hanlar endişeye düşerek Nadir Şah'ı öldürmeye karar verdiler. Nitekim bir gece Kaçar Muhammed Han, Salih Han, Muhammed Han Urmiye Koca bey, Gündüzlü, Eberlü Avşarlarından Musa Bey ve 70 kadar kişi Nadir Şah'ın ordugâhına doğru ilerlediler.

Ancak suikastçılar Nadir Şah'ın yattığı çadıra yaklaştıkça, çoğu Nadir Şah'tan korktuklarından çadıra girmeye cesaret edemediler. Sadece Muhammed Han Kaçar, Salih Han ve bir başka kişi görevli nöbetçileri boğazlayarak Nadir Şah'ın çadırına girdiler. Suikastçıları görünce bir anda yatağından fırlayan Nadir Şah, Salih Han'a küfürler yağdırıp kılıcını çekerek suikastçıların üzerine atıldı. Fakat ayağı çadırın bağlarından birine takılarak düştü. Nadir Şah, ayağa kalkmadan Salih kılıcıyla onun ellerinden birini kesti. Muhammed Kaçar Han da başını kesti. Sonra başı, tacıyla birlikte 20 Haziran 1747'de tahta çıkan ve Adil-Şah unvanı alan yeğeni Ali Kulu-Han'ın bulunduğu Herat'a gönderdiler.

Nadir Şah yerine geçecek uygun bir veliaht belirtmediğinden onun öldürülmesinden sonra Avşarlı Devleti birkaç bağımsız feodal eyalete bölündü ve bu eyalet yöneticileri birbirleriyle iktidar mücadelesine girdiler ki, bu mücadeleler yaklaşık 60-70 yıl kadar sürdü. Şiraz'da Kerim-Han Zend, Azerbaycan'da Azad-Han Afgan, Kürdistan'da Hasan Ali Han Erdlan ve Mazenderan'da Muhammed Hasan-Han Kaçar, Horasan'da Ali Kulu Mirza Avşar ve Afganistan'da ise Ahmed Han Dürrani bağımsız devletler kurmak amacıyla yola çıktılar. Bunlar, küçük bağımsız devletlerini kurup hükümet sürmeye başladığında Horasan valisi Ali Kulu Han Avşar önce Mazenderan'ın valisi olan Muhammed Han Kaçar'ın üzerine yürüyüp onu yenilgiye uğrattı ve ardından kardeşine İbrahim Mirzahan'ı kör ettirerek öldürtüp Nadir Şah'ın torunu olan Şahruh Mirza'yı tahta geçirdi. Şahruh Mirza 48 yıl saltanat sürdükten sonra İran halkının içinde nüfuza sahip olan Süleyman tarafından tahtan indirildi. Böylece Avşarlılar dönemi de sona erdi.

Afganistan'daki tüm aşiretlerin üyelerinden oluşan heyet, Ahmed Şah Dürrani'yi geçmiş tecrübe ve çalışmalarına dayanarak 1747'de kendilerine padişah seçtiler. Aslında Ahmed Şah'ın Afganistan padişahlığı yolu Nadir Şah tarafından açılmıştı. Onu ordusundaki seçkin komutanlardan biri yapan Nadir Şah, onun hem bilgi ve tecrübesinin artmasında hem de bol ganimet temininde ona sahip çıkmıştı.

Nadir Şah devrinin son yıllarında kısmen huzur ve güvenliğe sahip olan Afganistan İran ve Hidistan arasında stratejik bir konum kazanmıştı. Çünkü Nadir Şah'ın askeri seferlerinde Kandahar ve çevresi önemli bir asker ve silah yapım deposuydu. Bu bölge zamanla askeri hazırlık merkezi haline geldi. Yani bu bölgede Nadir Şah tarafından

yapılan çalışmalar ve inşa edilen Kandahar şehri gelecekte Afganistan'ın merkezi olacaktı. Afganistan'ın diğer bölgelerinin ileri gelenleri Kandahar şehrinin önem kazandığını fark ederek buraya yerleşmeye başladılar. Nadir Şah döneminde Afganistan'ın sosyal ve iktisadi niteliği iyi bir durumda olup halkın büyük kısmı tarımla, geri kalanı ise askerlik, ticaret ve el sanatlarıyla hayatlarını sürdürüyorlardı. Bu durum halk arasında bir kaynaşma ve vatanseverlik sağladı. Nadir Şah'ın ölümünden sonra Ahmed Şah Afganistan'ın vatansever halkını kardeşliğe ve tek millet olmaya teşvik ederek onlardan, oluşturacağı milli devleti desteklemelerini istedi. Gerçi daha önce Nadir Şah tarafından ülkedeki halk arasında birlik ve beraberlik oluşmasına büyük çabalar sarf edilmişti. Örneğin Rıza Kulu Mirza Afganistan'ın kuzey bölgelerinde kısmen refah ve huzur sağlayarak halkın birliğine çalışmıştı. Gelecekte Afganistan'da milli devletin kuruluşu ve bu devletin başına Dürrani aşiretinin geçmesi için temel adımlar atan Nadir Şah 1740 yılından itibaren kendi niyabetinde Afganistan yönetimini Dürrani aşiretinden Ahmed Şah Dürrani'ye vermiş ve zamanla da askeri teçhizatının bir kısmını ona devretmiştir.

Afganistan'da Nadir Şah devrinin ilk yılları mücadeleler, göçler, yöneticilerin rekabeti ve aşiretlerin ihtilaflarıyla geçti. Ama 1741 yılından itibaren ülkede sosyalleşme, ziraat, hayvancılık, el sanatları ve iskân-imarlar başladı ve bu durum 1800 yılına kadar devam etti. Bu gelişmenin asıl sebebi Nadir Şah'ın yönetim yapısına ve onun tarafından tayin edilen valilerin tutumlarıydı.

Nadir Şah ölünce Afganistan'da ilk defa bir ulusal ulular heyeti, ülkenin yönetim meselelerini görüşmek ve bu konuda tedbirler almak için kuruldu. Bu heyet sonunda Ahmed Şah Dürrani'yi Afganistan'ın hükümdarı olarak seçti. Afganların savaşçılık, özgürlük ve menfaat arayışı duygularını güçlendirmeyi başaran Ahmed Şah, iki türlü milli ordu kurarak onları belli bir hedefe doğru harekete geçirdi. Ancak Ahmed Şah, şahlığın etrafında katı ve sistematik bir yapı kurmayı başaramadı. Ayrıca toprak ağalarının itaat ve sadakatini sürekli hale getiremedi. Ahmed Şah Dürranî döneminin önemli icraatları arasında şunlar sayılabilir: Düzenli bir plana dayanarak Kandahar'da Ahmetşahi adında yeni bir şehir kurulması, Kabil'in yeniden imar edilmesi, Hulm şehrinin inşası, mimarlığı, işlemeciliği, silah yapımının teşvik edilmesi, Peştun dilinin güçlendirilmesi ve mimarların özellikle de Hindistan'dan Afganistan'a doğru göçünün teşvik edilmesidir.

Nadir Şah tarafından Afganistan'da milli devletin kuruluşuna ortam sağlandı ve bu ulusal devletin başına Peştun dilini konuşan Abdalîler geçti ve hala da Afganistan Devleti'nin başındadır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

AHMETBEYOĞLU, Ali, *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, TATAV Yay., İstanbul 2002.

ARUNAVA ve Eşrefyan, *Nadir Şah-ı Avşar*, Çeviri Nergiz Turaevi, Selenge yay., İstanbul 2015.

ATEŞ, Abdurrahman, *Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı- İnan Mücadeleleri*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta 2001.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Hindistan Tarihi*, C. 3, TTK yay., Ankara 1987.

BEHTİYARİ, Said, *Atles-i Cami-i Gitaşınası*, Kartografi Gitaşınası yay., Tahran 1390 hş.

BUĞRA, Mehmet Emin, *Şarki Türkistan Tarihi*, Ankara 1987.

BÜYÜKBAŞ, Murat, *Amerika Birleşik Devletleri'nin Afganistan'a Müdahalesi Ve Afganistan'da Oluşturulan Yeni Yönetim Yapısı*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2006.

CLODIUS, J.C., *A History of the Afghan Wars with Persia* London 1840.

DAĞCI, Ferhad, , *Savaşan Afganiastan*, Rahmet yay İstanbul 1985.

DAVLATABADİ, Basir Ahmed, *Şinasname-yi Afganistan*, Çaphane Litografi Şehidkum yay., Kum 1371 hş.

ENSARİ, Sultan, *Danisteniha Pıramun Coğrafiya-ı Umumi Afganistan*, Server yay., Tahran 1390 hş.

ESTERABADİ, Mirza Mehdihan, *Cihangüşa-yı Nadiri*, derleyen Mitra Mehrabadi, Dünyayı Kitap yay., Tahran 1390 hş.

ESTERABADİ, Mirza Mehdihan, *Dürre-i Nadiri*, yay. Seyid Cafer Şehidi, Şirketi İntişaratı İlmi ve Ferhengi Yay., Tahran 1341 hş.

FARHANG, M, Emin, *Afganistan Der Penc Karn-i Ahir*, İrfan yay., Meşhed 1993.

FARUG, S. Mehdi *Tarih-i Siyasi-yi Afganistan*, Tahran 1993,

FELSEFİ, Nasrullah, *Makalat-ı Tarihi ve Edebi*, Darine yay., Tahran 1381 hş.

FRASER, James, *The History of Nadir Shah*, Kessinger Publishing yay., London 1742.

GUBAR, Mir Gulam Muhammed, *Afganistan der Mesir-i Tarih*, Matbaayı Devleti yay., Kabil 1967.

GURCİSTANİ, Muhammed İsa, *Kale Minareha der Afganistan*, Meşhed İrfan yay., Meşhed, 1992.

HABİBİ, Abdilhey, *Tarih Muhteser-ı Afganistan*, Meyvend yay., Kabil 1971.

HAŞİMİ, S. Seyiddin, *Tarih-i Muasır-ı Afganistan*, Saadet yay., Kabil 1993.

HEZARE Muhamed Katıb, *Loy Ahmed Şah Baba*, Server yay., Kabil 1383 hş.

HÜSSEYNİ, Azim, *Seyr-i Tarih-i Ticaret Der Cehan*, Karvan yay., Kabil 1394 hş.

JONAS, Hanway, *Zindegi-i Nadir Şah*, Far. Çev. İsmail Devlet Şahi, Bengah-i Tercüme Neşri kitab yay., Tahran 1346.

KEYHÜSREVİ, Ahmed, *Nadir Şah*, Dünyay-I Kitap Yay., Tahran 1386.

KONUĞÇU, Enver, *Kuşan ve Akhunlar Tarihi*, Sevinç Matbaası Yay., Ankara 1973.

KOŞA, Fehim, *Merzha-yı Afganistan*, Firgavniyan yay., Şuburgan 1392 hş.

KUHZAD, Ahmetali, *Tarih-i Afganistan*, Saadet yay., Kabil 1387 hş.

LARUDÎ, Norullah, *Nadir Piser-i Şemşir*, Dünyayı Kitap yay., Tahran 1383 hş.

LAURENCE, Lockhart, *A Critical Study Based Mainly Upon Contemporary Souces*, Cambridge 1958.

MCCAULEY, Martin, *Afganistan And Central Asia, Great Britain in 2002*, Pearson Education limitid 2002.

MERVÎ, Muhammed Kazım; *Alemara-yı Nadiri*; editör Dr; Muhammed Emin Riyahi, İntişarat-ı İlmi ve Ferhengi yay., Tahran 1364 hş.

MINORSKY, Vladimir *İran Der Zaman Nadir Şah*, Far. Çev. Raşid Yasemi, Dünya-ı Kitap Yay., Tahran 1383, hş.

MINORSKY, Vladimir, *Tarihçe-i Nadir Şah*, Far. Çev. Raşid Yasemi, Simurğ Yay., Tahran 1313 hş.

NECMÎ, Nasir, *Nadir Şah o'kab-i Kelat*, Gotenberg yay., Tahran 1382 hş.

NEHRU, Cavaharlal, *Negah-i Ba Tarih-i Cehan*, C.1. Farsça (çev) Mahmut Tafazzoli, Musse-i İntişarat-ı Kabir yay., Tahran 1959.

OFFICER, Swedish, *Miriwas*, London 1724.

POPEL, Kerim, *Deryaha-yı Afganistan*, Meyvend yay., Kabil 2016.

RAHMETLİ, Muhibulla *İhtisar-i ez coğrafya-yı Afganistan*, Peşaver 1999.

ROUX, J, Paul, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, Çev. Arslan, Özcan, Kabalcı yay., İstanbul 2014.

SAAİE M. Aleem, *Afganistan'da Siyasi Partiler Tarihçesi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enistitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2009.

SADAT, Şefik, *Asar-i Tarih-i Cenubşark-i Afganistan*, Yayınlanmamış Lisans Tezi, Cevzjan Üniversitesi Eğitim ve Öğretim Fakültesi, Cevzjan 1392 hş.

SARAY, Mehmet, *Afganistan ve Türkler*, ASAM Yay., Ankara, 2002.

SCHUYLER, Eugene, *Türkistan Seyahatnamesi*, çev. Kolağası, Ahmed, Tarih ve Tabiat Vakfı Tatav yay., İstanbul 2003.

SELİM, Yavuz, *Afganistan ve Dostum*, ATO yay., Ankara 2004.

SEVİM, Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTK Basımevi., Ankara 1996.

SEYYİDİ, Abdulvahid, *Nadir Şah Avşar Horasani*, Saadet yay., Kabil 1385 hş.

SİDDİK İsa, *Tarih-i Ferheng-i İran*, Danişgahi Tahran yay., Tahran 1338 hş.

SİDİKİ, İktidarhüsseyin, *Afganha ve Zuhur-i Anha Der Hind*, Aliger 1969.

SRAC, Muhnac, *Tabakat-i Nasiri*, Farsça Derleyen Abdulhay Habibi, Bünyadi Ferhengi Cihandaran Gurri yay., Kabil 1391 hş.

ŞAFİK, Rizazade, *Nadir Şah*, Veliasr yay., Tahran 1388 hş.

TOGAN, Zeki Velidi, *Bugünkü Türkili, Türkistan ve Yakın Tarihi*, Enderun kitabevi yay., İstanbul 1981.

YEMİN, Muhammd Hessen, *Afganistan: Tarih-i Felsefe-i Namguzar-i Şehrha ve Şehrekha*, danişver yay., Tahran 1388 hş.

Sürekli yayınlar

ALPARGU, Mehmet, M. Bilal Çelik, “Nadir Şah’ın Batı Türkistan Seferi ve Sonuçları”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c: 29, Temmuz 2009.

AXWORTHY, Michael, “Nadir and Persian Naval Expansion in the Persian Gulf, 1700-1747”, *Journal of the Royal Asiatic Society*, C.21, No. 1 (Ocak 2011).

FLOOR, Willem, *The Iranian Navy in the Gulf during the Eighteenth Century*, *Iranian Studies*, c. 20, No. 1 (1987).

HABİB, Habibullah, “Nadir Şah ve Tarih-i Muasir-i Afganistan”, Cevzcan Üniversitesi Sosyal Bilim Fakültesi Dergisi c. 12, Mart 2016.

ÖZCAN, Azmi, “Nadir Şah ve Afganistan”, *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, Ali AHMETBEYOĞLU (der.), Tarih ve Tabiat Vakfı (TATAV) Yay., İstanbul 2002.

SEVİNÇ, Tahir *Nadirşah’ın 1738-1739 Hindistan Seferi ve Sonuçları*, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler 2011, Sayı:24, ss.13-35.

ÖZGEÇMİŞ

Sayed Shafiqula SADAT, 1989 yılında Afganistan'ın Tahar şehrinde dünyaya geldi. 1996-2003 yılları arasında ilk ve orta öğrenimini Tahar Nehr-i Said Lisesi'nde okudu. 2008 yılında Mola Abdul Vedood Yüksek Lisesi'nden mezun oldu. Ardından bir sene Pakistan'da üniversiteye hazırlandı. 2013 yılında Cevjean Üniversitesi Eğitim ve Öğretim Fakültesi Tarih Bölümü'nü birincilikle tamamladı. 2013-2014 yılları arasında CAK Müessesesi'nde yönetici yardımcısı olarak çalıştı. 2 Ekim 2014 tarihinde Sakarya Üniversitesi, Türk Dili Öğrenimi Uygulama ve Araştırma Merkezi'nde Türkçe eğitimi almaya başladı. 2015 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeni Çağ Tarihi Bilim Dalı'nda başladığı yüksek lisans eğitimine halen devam etmektedir.